¶ Flauij vegecij renati viri illuſtris Comitis epithomia rei militaris libri numero q̄tuor feliciter incipiunt . et primo de quo agit̄ in vn̄o q̄z libro .

¶ Primus liber elcōnē edocet iuniorū ex q̄bus locis vel quales milites probādi ſint . aut q̄bus armoꝝ exerciciis ībuēdi ¶ Secūdus lib' veteris milicie continet morē ad quē pedeſtris inſtitui poſſit exercit9 ¶ Terci9 liber oīa armoꝝ genēa q̄ terreſtri prelio neceſſaria videntur ¶ Quart9 liber vniūſas machinas q̄b9 vl' opponūt ciuitates vl' defendūt enumerat . naualiſ q̄z belli pcepta ānectit ¶ In omi aūt plio nō tā multitudo q̄ vtus indocta q̄ ars & exerciciū ſolēt preſtare victoriam ¶ Incipiūt capitula libri primi ¶ Romanos omēs gētes ſola armorū exercitacione viciſſe ¶ Ex quib9 regionib9 eligēdi ſūt tirones ¶ Cui9 etatis tyrones ſunt pbandi . ¶ Qua ſtatura iuniores pbandi ſunt . ¶ Ex vultu ex cōpoſicione corporis agnoſci in eligendo qui meliores poſſunt eſſe ¶ Cuius artis tyrones eligēdi vl' reſpuendi ſūt ¶ Quādo tyrones ſignandi ſunt ¶ Ad gradū militarē ad curſum & ſaltum exercendos tyrones ¶ Quemadmodū ſcuta viminea vel ad palos antiq̄ exercebant tyrones ¶ Ad vſum natandi exercendos tyrones .

¶ Non ceſim ſ; punctim ferire docendos tyrones ¶ Armaturā docendo tyrones ¶ Tyrones docēdos ad miſſilia iaciēda ¶ Sagittis diligēter tyrones imbuēdos ¶ Ad iactādos lapidēs fundis exercēdos tyrones ¶ De exercicio plūbatorū ¶ Queadmodū ad aſcēdendos eq̄s tyrones ſunt imbuēdi ¶ Ad portādum pondus exercendos tyrones .
¶ Quo genē armoꝝ vſi ſūt ātiq̄
¶ De mummine caſtroꝝ ¶ In q̄bus locis ↄſtruēda ſunt caſtra
¶ Quali ſpē caſtra muniēda ſūt
¶ Quo genere munienda ſint caſtra ¶ Queadmodū muniēda ſint caſtra cum hoſtis immineat .
¶ Quemadmodum exerceant̄ tyrones ¶ Quātū ſpacium ire vel redire debent vel quociens inter ſe exerceri cum educūt milites ambulatum .

¶ De ordinacōne rei militaris romane q̄z vtutis Cam̄ . I .

ANtiquis temporibus mos fuit bonaꝝ arcium ſtudia mandare lrīs atq̄z ī libros redacta offerre principibus quia nec recte aliquid inchoatur niſi poſt deū faueat imperator . neq̄z quēq̄ decz meliora ſcire vel plura q̄ pricipē cui9 doctrina oībus poteſt prodeſſe ſubiectis ¶ Quod octauianū et auguſtū . ac bonos de hinc principes libenter habuiſſe frequentibus declamatū

LANDES-
UND STADT-
BIBLIOTHEK
DUSSELDORF

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

exemplis Sic regnanciū teſtio
nijs tbuit eloquēcia dū ñ culpa
tur audacia. Hac ergo imitacōe
cōpulſus dū deſidero clemenciā
vrām auſ lr̄arū magꝰ ignoſcē poſ
ſe q̄ꝫ ceteros tāto me inferiorē ā
tiq̄s ſcriptoribꝰ vix ſēſi. licet i
hoc opuſculo nec v̄borū cōtinui
tas ſit necc̄ia. nec acumē ingenij
ſꝫ labor diligens ac fidel̄. et q̄ a
pud diu̇ſos hyſtoicos āmoꝝ diſ
ciplinā docētes. ⁊ diu̇ſa volumia
celāt̄. ꝓ vtilitate romana ꝓferā
tur i mediū. De elcū igit̄ et ex̄ci
tacōe tyronū p q̄ſdā ḡdus ⁊ titu
los āti q̄ꝫ cōſuetudinē conamur
oñdere. nō q̄ tibi iperator iuicte iſ
ta videāt̄ icognita. ſꝫ q̄ vt ſpōtē
ꝓ reipublice ſalute diſpoīs ag
noſcas oli cuſtodiſſe romai im
perij cōditorēs. et i hoc pu͛o libel
lo q̄cq̄d ꝺ maxis ēbꝰ ſpq̄ꝫ necc̄ijs
iueias. Romanos oēs gētes ſola
āmoꝝ ex̄citacōe vicisse Ca. II

Ulla em̄ alia re videmꝰ
pp̄lm rōnū orbez vicisse
terraꝝ. ñ armoꝝ exerci
cio diſcipliā caſtroꝝ atq̄ꝫ milici
e. Quid a du̇ſus galloꝝ multitu
dinē paucitas rōna valuiſſꝫ. et
q̄d adu̇ſus germanoꝝ ꝓceritatē
br̄itas potuiſſꝫ audere. hyſpanos
q̄dē nō tm̄ numero. ſꝫ in viribꝰ
corpis nr̄is reſtitiſſe manifeſtū
ē. Aſſirioꝝ dol̄ atq̄ꝫ diuicijs ſemꝑ
infimi fuimꝰ. Grecorū prudēcia
artibꝰq̄ꝫ nos vinci nemo dubi
tat. Sꝫ adu̇ſꝰ oīa ꝓfuit tyronē

ſollertē eligē ius vt ita dixerī ar
moꝝ docē q̄tidiaō ex̄cicō laborarē
⁊ queq̄ꝫ i acie euenirē atq̄ꝫ ꝑlijs
poſſit oīa omi i cāpeſtri medita
cōe ꝑnoſcē ſeuirē i deſides vidicā
do. Sciā em̄ rei bellice dimicandi
nutrit audaciā. q̄r neō facē me
tuit q̄d ſe bñ didiciſſe ↄfidit Et
em̄ i ↄtamie belloꝝ ex̄citata pauci
tas ad victoriā ꝓmpcōr ē. rudis
⁊ indocta multitudo exposita ſem
per ad cedā. Ex q̄bus regioni
bus tyroēs eligēdi ſūt. Ca III

Erū ōdo ꝺpoſcit vt ex q̄
bꝰ ꝓvincijs vl̄ nacōibꝰ
tyroēs eligēdi ſit ꝑma
pte tractet̄. Cōſtat q̄ꝫ in oibꝰ lo
cis q̄ꝫ ignaui ⁊ ſtrēnui naſcūt̄ ſꝫ
tñ gēs gētē ꝑcedit i bello. ⁊ pla
ga celi ad robur ñ tm̄ corpm ſꝫ e
ciā aioꝝ plurimū valꝫ q̄ loco ea
q̄ a doctiſſis cōꝓbata ſūt nō ob
mittā. Oēs nacōes q̄ vicīe ſūt ſo
lis nimio calorē ſiccate āpliꝰ q̄dē
ſape. ſꝫ hr̄e minꝰ ſāgwiez dicūt̄
ac ꝓpterea ↄſtāciā ac fiduciā cōiꝰ
ñ hr̄e pugn̄di q̄r metuūt vulnerā
q̄ exiguū ſāgwiez ſe hr̄e norūt E
cōtra ſeptēoāles ꝑpli ēmoti a ſol̄
ardoribꝰ ī ſulcōēs q̄dē. ſꝫ tñ largo
ſangwie redūdātes ſūt ad bella
ꝓmptiſſi. Tyroēs igit̄ ꝺ tēptato
ribꝰ eligēdi ſūt plagꝰ q̄bꝰ ⁊ copi
a ſagīs ſuppetat ad vulneris mo
tiſq̄ꝫ ↄtēpt ⁊ ñ poſſit ꝺ eē prudē
cia. q̄ ⁊ modeſtiā ſuat i caſtris ⁊
ñ paꝝ ꝓdeſt i dimicacōe cōſilijs
Utꝝ ex agris ex vrbē Ca. IIII

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Sequit̃ vtrum de agris
an de vrbibꝰ vtilior ty
ro ſit req̃ramus de qua
pte nũq̃ credo potuiſſe dubitarı̃
aptiorē armis ruſticã plebem
que ſub diuo et in labore nutri
tur ſolis paciens vmbre negli
gens balneorũ neſcia deliciarũ
ignara ſimplicis animi paruo
contenta durans ad om̃ez tolle
rãciã laboꝝ foſſas ducere onꝰ fer
re conſuetudo de rure ē interdũ
tñ neceſſitas ēxigᵗ vrbanos ad
arma compelli Qui vero volũt
nomē dedere milicie laborare de
currere portare pondus ⁊ ſolem
pulueremq; ferre condiſcant par
uo victu vtantur et ruſtico mo//
dum ſub diuo interdum ſub pa
piliomibus cõmoreñt̃ tunc demũ
ad vſum erudiantur armorum
Et ſi longior expedicio emergᵗ
in angarijs plurimũ detinendi
ſũt procul hñdi a ciuitatis ille//
cebris vt eo modo et corpibus
eorũ robora accedãt et animis.
Nec inſpiciendũ q̄ ab vrbe cõ
dita rõnos ex ciuitate pfectos
ſemp ad bellũ ꝫ tunc nullis de
licijs fruebant̃ ſudorē curſu et
campeſtri exercicio collectim na
tans iuuentꝰ abluebat in tibri
idem debellator idem agricola
genera tm̃ imitabat armoꝝ q̃
uſq; veꝝ eſt vt arma q̃ntio cin
cinato dictura conſtat oblatam
eſſe. Ex agris enim ſupplendũ
robur p̃cipue viderũt exercitꝰ
neſcio q̃mõ mortē timet q̄ qui
minꝰ deliciaꝝ nouit in vita
Cuiꝰ etatis tyrones pban
di ſunt Capitulum q̃ntum
Nunc qua etate milites
legi cõueniat exploreꝰ
Et ſiquidē antiqua con
ſuetudo ſeruanda eſt incipientē
pubertatē ad delectũ cogẽdam
nullꝰ igᵒ tat . nõ em̃ tm̃ celeriꝰ
ſed eciam pfectius imbibuntur
que diſcuntur a pueris. Demũ
militaris alacrıtas ſaltus et cur
ſus ante tē pertare deb; q̄ corpꝰ
etatē pigreſcat . Velocitas em̃
eſt q̄ pcepto exercicio ſtrenuũ
efficit bellatorem Adoleſcẽtes
eligendi ſũt ſicut ait ſaluſtius
ñam ſimul iuuentus belli paci//
ens erat in caſtris p laborem et
vſu miliciã addiſcebat meliꝰ
eſt em̃ vt exercitatꝰ iuuenis cau
ſet̃ etatē ñ aduemiſſe pugñadi q̄
pteriſſe Habeat em̃ ſpaciũ vniu
ſa diſcẽdi neq; parua aut leuis
ars videt̃ armoꝝ . ſiue equitem
ſiue peditem ſagittariũ imbu
ere ſiue ſcutatũ armet̃ modos o
mnes q; geſtus docere ne locũ
deſerat ne ordines t̃b; vt miſſile
et deſtinato ictu et magnis viri
bus iaceat . vt foſſam ducere ſu
des ſcienter figere nouerit . tra
ctare ſcutum et obliquis ictibꝰ
venientia tela deflectere . plagã
prudẽter vitare audaciter infer
re hic tale inſtituto tyroni pug
nare adúſum quoſlibet hoſtes

in acies nõ eit formido ꝫ volup
tas ¶ Qua ſtatura vt ſ. Ca VI

Proceritatẽ tyronũ ad in
cõmoda ſcio ſemp exac
taꝫ ita vt ſenos pedites
certe quinos et denas turmas i
ter alares eqtes haberẽt et in p̃
mis legionũ cohortibꝰ pbarent̃
ꝫ tunc erat ãplior multitudo et
pluẽs miliciã ſequebant̃ arma
tam Necdũ em̃ ciuil̃ ps florenci
orem adduxerat iuuentutẽ ergo
necceſſitas exigit nõ tã ſtature ra
cionẽ hrẽ q̃ viriũ ⁊ ipõ Homero
teſte nõ fallimur q̃ tydeũ mino
rem q̃dẽ corpe. ꝫ forciorẽ armis
fuiſſe ſignificat. ¶ Ex vultu et ex
cõpoſicione corporis agnoſci mi
lites. ¶ Capitulũ. VII

Et q̃ dilectũ acturꝰ vehe
ment̃ attẽdat vt ex vul
tu ex ocul̃ ex oĩ ↄforma
cõne mẽbroꝝ eos eligat q̃ iple
re valeãt bellatorẽs nãqꝫ nõ tm̃
in hoibꝰ ꝫ eciã in eq̃s et canibꝰ
v̄tus militis ↄ̃clamat̃ indicijs ſi
cut doctiſſimorũ hoim̃ diſciplia
ↄprehẽdit. q̃ꝫ eciã in apibꝰ mã
tuanus auctor dicit eẽ ſuandũ
nã duo ſũt generã ꝫ melior i ſig
nis et ore ⁊ rutil̃ clarus ſq̃mis.
ille horridus alt̃ deſidiã latãqꝫ
trahẽs in gloriꝰ aluũ. Sic ergo
adoleſcẽs marcio opi deputãdꝰ
vigilãtibꝰ ocul̃. erecto ciu̇ce. lato
pectorẽ humeris muſculoſus. valẽ
tibꝰ digitis. lõgioribꝰ brachijs.
ventre modicus. exilior cruribꝰ.
ſuris expeditus. nõ ſupflua car
ne diſtẽtus ſed neruorũ duricia
collectus. cũ hec in tyrone ſigna
ↄ̃prehẽderis nõ magnopere pce
ritatem ↄ̃ſideres vtilius em̃ eſt
fortes eſſe milites q̃ grandes
¶ Cuius artis tyrones eligendi
ſũt vel reſpuendi. Ca VIII

Sequitur vt cuius artis
vel eligẽdi vel penitus re
ſpuẽdi ſint milites ida
gemus Piſcatores aucupes dul
ciarios lintiones. omeſqꝫ qui a
liquid tractaſſe videbunt̃ ad ge
necia ptinens lõge arbitror pel
lendos a caſtris fabros. ferrari
os carpẽtarios et ceruorũ aproꝝ
qꝫ venatores cõuenit ſociare mi
licie et hoc eſt in quo tocius rei
publice ſalus vertitur Vires reg
ni et romani nominis fundamẽ
tũ in p̃ma delectoꝝ examiacõne
ↄſiſtũt nec leue hoc putet̃ offici
um aut paſſi cuiuſcũqꝫ mãdatũ
q̃ apud veteres int̃ varia gñа v̄
tutũ in p̃toris p̃cipue cõſtat eſſe
laudatũ. Iuuẽtus em̃ cui defẽſio
pvinciaꝝ. cui ẽ belloꝝ cõmittẽda
fortũa ⁊ gñe ſi copia ſuppetat ⁊
moribꝰ debet excellere. honeſtas
em̃ ydoneũ militẽ reddit. verecũ
dia dũ prohibet fugere facit eſſe
victorẽ Quid em̃ pdeſt ſi exerca
tur ignauus ſi pluribꝰ ſtipẽdijs
moret̃ in caſtris nũq̃ exercitus p
deſt tempꝰẽ cuius in pbãdis ty
ronibꝰ claudiat electio. et q̃ntũ
vſu experimentiſqꝫ cognouimꝰ.

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

huic tot vbiqȝ ab hoſtibꝫ illa
te ſũt clades dum lõga pax mi
litẽ marioſius legit dũ honeſ
tiores quiqȝ ciuilia ſectãtᵉ offi
cia dum indicti profeſſioibus
tyrones ꝑ grãȝ aut diſſimula
cionem ꝓbacium tales ſociantᵉ
armis quales dm̃ inberere faſ
tidiunt a magnis vero viris ·
magnaqȝ diligẽcia ydoneos eli
gi conuenit iuniores·

Qñ tyrones ſignandi ſunt·
Capitulum · IX ·

ET non ſtatim punctis
ſignorũ ſcribendus eſt
tyro electus verũ ante
exercicio pñtandus vt vtᵐ vere
tãto opi aptꝰ ſit poſſit agnoſci
et velocitas in illo requirenda
videtur et robur ꝛ vtꝝ armorũ
diſciplinã diſcẽ valeat et vtrũ
armorũ confidenciam habeat
militarẽ pleriqȝ em̃ q̃uis non
improbabiles videantur ĩ ſpẽ
tamen expimentis cõprobãtur
digni · repudiãdi igitᵉ minꝰ vti
les ꝛ in eorum loco ſtrennuiſſi
mi ſubrogandi ſunt · In omni
enim conflictu non tam multi
tudo prodeſt q̃ virtus · Sig
natis itaqȝ tironibus per quo
tidiana exercicia armoꝝ eſt de
monſtranda doctrina ſed huiꝰ
rei vſũ diſſimulatio longe ſecu
ritatis aboleuit quem inueniaſ
qui docere poſſit qđ ipẽ nõ didi
cit · De hiſtorijs ergo vł libris
nobꝭ antiqua conſuetudo repertẽ

da eſt ſed illc res geſtas et euẽ
tus tm̃ ſcripſere libroꝝ Iſta que
nũc querimꝰ tanq̃ nota liquẽ
tes · lacedemonij quidẽ et athe
nieñ alij qȝ ĩ libris retulẽ q̃plu
ra ſed nos diſciplinã militarem
ppłi romani debemꝰ inquirere
qui ex paruiſſimis finibꝫ impe
riũ ſuũ pene ſolis regionibꝫ ꝛ in
mũdi ipſius fine diſtẽdit Nec
neceſſitas cõpulit euolutis au
ctoribꝫ ea me in hoc fideliſſimo
opuſculo dicere q̃ ille katho cen
ſorinꝰ de diſciplina militari cõ
ſcripſit que cornelius celſus · q̃
frontinus perſtringenda du
xerunt · que paternus diligẽtiſ
ſimus iuris militaris aſſertor
in libros redegit · que auguſti
tri et traiani adriani qȝ conſti
tutionibus cauta ſũt · Nichil
enim michi auctoritatis aſſu
mo ſed horum quos ſupra recol
ui que diſperſa ſunt velut ĩ or
dinem epythomata conſcribo

Ad gradum militarẽ ꝛ curſũ
et ſaltum exercendos tyrones
Capitulum ·:· X ·

IN primis ergo medita
cionum auſpicijs tyro
nes militarẽ edocendi
ſunt gradum nichil em̃ magis ĩ
itinere vł in aciẽ cuſtodiẽdũ eſt
q̃ vt oẽs incedendi ordinẽ ſer
uent qđ aliter fieri nõ poteſt ni
ſi vt exercicio ãbulare celeiter
et equaliter diſtant piculũ em̃
ab hoſtibus ſemꝑ q̃uiſſimum

ſuſtinet diuiſus et icordinat⁹ ex
ercitus. Milites ergo gradu̇ vi
ginti milib⁹ paſſib⁹. hois qn̄qꝫ
dūtaxat eſtiuis conficienda ſūt
pleno aūt gradu q̄ citior eſt to
tidem hois viginti q̄tuor milia
peragenda ſūt. quicq̄d addideris
iam curſus eſt cuius ſpaciū non
poteſt diffiniri. Sed ꝛ curſu pre
cipue aſſuefaciēdi ſūt iuuenēs
vt maiore impetu in hoſtē pro
rumpant. vt loca optima cū vſus ad
venerit celerit̄ occupent vel adu̇
ſarijs idem facere volentib⁹ pre
occupent. vt ad explorandū ala
criter pergant. alacrius redeāt
vt fugienciū terga facilius ap̄
hendāt. ad ſaltū eciā quo ꝛ foſ
ſe facilius tranſiliūtur. vel impe
diens aliqua altitudo ſuperatur
exercēdus eſt miles. vt cū hui⁹
moi difficultates aduenerīt poſ
ſit ſine labore trāſire. Preterea
in ipō conflictu ad dimicacōnez
celorū bellator ſaltuqꝫ veniens
aduerſarij ꝑſtringat oculos mē
temqꝫ deterreat priuſqꝫ plagā
infligat. q̄ ille ad cauendū vel
ad reſiſtendū ſe ꝑparet. De ex
ercicio pompei magni ſaluſtius
ↄmemorat. cum alacribus ſalu
cū velocibus curſu. cū validis re
quie certabat neqꝫ ille aliter po
tuiſſet eſſe certorio. niſi ſe et mi
lites frequentibus exercicijs p̄
paraſſet ad bella. ¶ Ad vſum
natandi exercendos tyrones
Capitulum. vndecimū

NAtandi vſū eſtiuis mē
ſibus omnis equalit̄ de
bet tyro condiſcere. nō
enim ſemper pontibus flumina
tranſeuntur. ſed et precedēs et i
ſequens natare cogitur frequen
ter exercitus. ſepe repentinis y̆
bribus vel nubib⁹ ſolent inun
dare torrentes. et ignorācia nō
ſolum ab hoſte ſed eciā ab ipſ̄
aquis diſcrimē incurrit. Ideoqꝫ
romani veteres per q̄s tot bella
et continuata ſūt pericula omnē
rei militaris diſciplinā. erudie
bant eos ad artem. et campum
marciū vicinum tibri delegerūt
in quo iuuentus exerciciū armo
rum ſudorē pulueremqꝫ dilueret
ac laſſitudinez curſus natandi
labore deponeret. Non ſolū au
tem equites ſed pedites. ipſos
qꝫ equos vel lixas quas galeri
as vocant ad natandū exercere
p̄ cō modū eſt ne quidē imperitis
cū neccitas incumbit eueniat
Quēadmodū ad ſcuta viminea
vel ad palos antiqui exercebāt
tyrones Capitulū. XII
ANtiqui ſicut inuenitur
in libris hoc gn̄e exerci
ere tyrones. ſcuta de vi
minie in modū cratiū rotūde texe
bant ita vt duplū pōdus cratis
hēret q̄ ſcutū publicū hēre ↄſueuit
Idēqꝫ clauas ligneas duplicis e
q̄ pōderis ꝓ gladijs tyronib⁹ da
bāt eoqꝫ mō n̄ tm̄ i manē ꝟ eciā
p⁹ meridiē exercebāt ad palos

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

palorum autem vſus non ſolũ
militibus ſed eciã gladiatoribꝫ
plurimum ꝓdeſt nec vnq̃ aut
arena aut campus inuictum ar
mis virum probauit niſi q̃ di-
ligẽter exercitatus docebat͛ ad
palum A ſingulis aũt tyroni-
bus ſinguli pali defigebant͛ in
terram ita vt mutari nõ poſſint
et ſex pedibus eminerent con-
tra illum palum tãquam cõtra
aduerſariũ tiro cũ crate illa et
claua velut cũ gladio ſe exerce
bat ⁊ ſcuto ut nũc q̃i caput ⁊ fa
ciem peteret nũc a lateribus mi
naret͛ ·inter d͛ contenderet popli
tes et crura ſuccidere accederet
recederet aſſultaret inſiliret et
quaſi p̃ſentem aduerſariũ ſic pa
lũ omni impetu omni bellãdi ar
te temptaret in qua meditatiõe
ſeruabat͛ illa cautela ut ita ty
ro ad infligend͛ vulnus aſſurge
ret ne qua parte ipſe pateret
ad plagam ¶ Non ceſim
ſed pũctim ferire docendos tiro
nes Capitulũ decimũ terciũ

Preterea non ceſim ſꝫ pũ
ctim ferire diſcebant
nam ceſim pugnantes
non ſolũ facile vincere diſcebãt
ſed etiam deriſere romani ceſa
enim quocũqꝫ impetu veniat
nõ frequẽt͛ interficit cũ et vitalia
defendant͛ ãmis et oſſibꝫ ac cõ
tra puncta duabꝫ vnc͛ mortalis
eſt neceſſe eſt enim vt vitalia
penetret quidquid immergitur
deinde dum ceſa infert͛ brachiũ
dextrũ latus qꝫ nudat͛ ·puncta
aũt tecto corpori infert͛ vt ad
uerſariũ ſauciat antequ͛ videat
ideoqꝫ ad dimicandũ hoc preci
pue vſos conſtat eſſe romanos
Dupli aũt ponderis illa claua
et cratis ideo dabat͛ et leuiora
arma tiro ſuſpiſſet velut grau
iore pondere liberatus ſecurior a
lacriorqꝫ pugnaret
¶ Armaturam docendos eẽ ty
rones Ca^m decimũquartum

Preterea illo exercicij ge
nere qd armaturã vocãt
et campi doctoribꝫ tra-
ditur imbuendus tyro q̃ vſus
in experimentis ſeruatur cõſtat
enĩ eciam nũc in oĩbus prelijs
armaturã melius pugnare quã
ceteros ex quo intelligi dꝫ quã
tum exercitatus miles inexerci
tato ſit melior cũ armature vtꝫ
qꝫ eruditi reliquos cõtubernales
ſuos bellandi arte p̃cedãt Ita
aũt ſeuere apud maiores exerci
tus diſciplina ſeruata ẽ vt doc
tores armorũ duplicibus remu
nerarẽtur annonis et milites q̃
parũ in illa preluſione ꝓfecerãt
pro frumẽto ordeum cogerent͛
accipe nec ãt eis in tritico red
deret͛ annona q̃ ſub pñcia p̃ſec
ti legionibus tribunorũ vel pñ
cipum experimentis datis oſten
diſſent ſe oĩa que erant in arte
militari complere Nichil enĩ
neqꝫ firmius neqꝫ felicius neqꝫ

laudabilius ē republica in qua
habundāt milites eruditi. Nō
em̄ veſtiū nitor vel auri argenti
gēmarumqꝫ copie. hoſtes ad re
uerenciā romanā aut ad grām
inclinant. ſꝫ ſolo terrore ſubigū
tur armorū. Deinde i alijs ſicut
ait Catho. ſi qđ erratū ē poteſt
poſtmodꝫ corrigi. ꝑliorū delicta
emendacōꝫ non recipiūt cū ſtatī
mors ſequat errorē. nā aut con
feſtim peunt qui ignaue ꝑpericeqꝫ
pugnauerīt aut in fugam verſi
victoribꝫ vltra pꝛs eſſe non au
dent

Tyrones docendos ad
miſſilia iacienda Ca. XV

SEd ad inceptū reuertor
tyro qui cū claua exer
cetur ad palū. haſtilia
quoqꝫ grauioris ponderis. ꝙ ve
ra futura ſunt iacula. aduerſus il
lum palū tamꝙ̄ aduerſus hoīeꝫ
iactare cōpellit. In qua re armo
rum doctor attēdit vt magnis
viribꝫ haſtile contorqueat vt
deteſtmatu ictu. vel in palū vel
extra dirigatur miſſile etem̄ ex
ercicio et lacertis robur accreſ=
cit et iaculādi pericia atqꝫ vſus
acquiritur

Sagittis diligen
ter ībuēdos tyrones Ca XVI

ET proprie tercia pars
vel quarta iuniorū. quē
aptior potuerit reperire.
vel arcubus ligneis ſagittiſqꝫ
luſorijs exercenda eſt ſemp ad
palos ac doctoēs ad hanc rem ꝛ
artifices eligendi ſunt ꝙ maior
adhibenda ſollercia. vt arcū ſciē
ter teneant. vt fortit̄ impleāt
vt ſiniſtra fixa ſit et dextra cū ra
cione ducatur. vt ad illud qđ fe
riendum eſt. oculus pariterqꝫ ai9
qꝫ conſenciat. vt ſiue in equos
ſiue in hominem recte ſagittare
doceant. quā artē et diſci opus
eſt et diligent̄ et quottidiano
vſu exercitatoqꝫ ſeruari. Quan
tum autē vtilitatis ꝛ boni ſagit
tarij in ꝑlijs habebāt. ꝛ catho i
libris de diſciplina militari eui
denter oñdit. et claudius pluri
bus iaculatoribꝫ inſtitutis atqꝫ
perdoctis. hoſtē cui ꝑus impar
fuerat ſuperauit. Affricanus qui
dem ſcipio cū aduerſus numan
tinos qui exercitus ꝑpli romani
ſub iugū miſerant eſſꝫ acie certa
turus. alter ſe ſuperioreꝫ futurū
nō credit niſi in oībꝫ cēturijs
lectos ſagttarios miſcuiſſꝫ

Ad
iactādos lapides fundis exercē
dos tyrones Ca. XVII

AD iactandos vero lapi=
des ſūdis vel manibꝫ ex
ercere diligent̄ cōuenit
iuniores fundarū vſū primi ba
learū inſularū habitatores et i
uenisse et ita perite exercuiſſe di
cuntur. vt mrēs paruos filios
nullū cibū contingere ſinerēt niſi
quē ex funda dſtinato lapide p
cuſſiſſent. Sepe em̄ aduerſus
bellatores caſſidibus cataſthin=
ciſs loꝛi aſqꝫ munitos teretes ba
bides de funda vel fuſtibulo

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

deſtinati ſagittis ſunt oībꝫ gra
uiores cum membris integris
letale tamen vuln⁹ important
et ſine iuicia ſanguinis hoſtis
lapidis ictu īterit In oībꝫ āt
veterū ꝑlijs funditores militaſſe
ſe nullus ignorat· que res ideo
ab vniūſis tyronibus frequen
ti exercicio diſcenda eſt · quia
fundam portare nullus ē labor
ꝗ interdū euenit vt ī lapidoſis
locis conflict⁹ habeat vt mōs
ſit aliqͥs defendēdus aut collis
vt ab oppugnatōē caſtellorum
ſiue ciuitatū lapidibꝫ barbarī
fundiſqꝫ compellendi ſunt

De exercicio plumbatorꝫ Capitulum decimū octauū

Plumbatorū quoqꝫ exer
citatio quos marcibbā
bulos id eſt plūbatas
vocant eſt tradenda iunioribus
nam illirico due dudū legiones
fuerūt que ſena milia militū ha
buerūt que quia bis telis ſcien
ter vtebantur et fortiter ·mar
ciobarbuli vocabantur ꝑ hos lō
go tempore ſtrenuiſſime conſtat
omnia bella cōfecta vſqꝫ eo· vt
diocleciamus et maximianus
cum ad imperium peruiniſſent ꝓ
merito virtutis hos marciobar
bulos iouianos atꝫ haleanos
conſueuerūt appellandos eoſ qꝫ
cunctis legionibꝫ preculiſſe doce
antur · Quinos aūt marciobā
bulos inſertos ſcutis portare
conſueuerūt quos ſi oportune
milites iaceant prope ſagitta
riorū ſcuta vident imitari offici
um nam hoſtes equoſ qꝫ cōſau
ciant priuſꝗ̄ nō modo ad ma
num ſed ad ictum miſſilium po
tuerit peruenīri

Quēadmodum ad aſcendendos equos tirones ſunt imbuendi Capitulum decimum nonum

Non aūt tm̄ a tyronibꝫ
ſed eciam a ſtipendioſis
militibus ſalticio eqͥtū
eſt ſemꝑ exacta quem vſū vſqꝫ
ad hāc etatem licet iam cū diſ
ſimulacōne peruiniſſe manifeſtū
ē Equi lignei hyeme ſub tecto
eſtate ponebantur ī campo ſuꝑ
quos iuniores·primo inermes
deinde armati cogebantur aſcē
dere tanta cura erat vt non ſolū
a dextris ſed eciam a ſiniſtris
partibus et inſilere et deſilere
condiſcerent · euaginatos eci
am gladios vel contos tenētes·
hec enim aſſidua meditatione
faciebant ſcilicet vt in tumultu
prelij condeſcenderēt ſine mora
ꝗ tā ſtudioſe exercebant̄ in pa
ce

Ad portādum pōdꝰ exercē dos tirones Ca XX

Pondus qꝫ baiulaē uſ
qꝫ ad ſexaginta libras
et iter facere gͣdu mili
tari ſepiſſime cogendi ſūt tyro
nes iuniores quibus in arduis
expedicōnibꝫ neceſſitas iminet
annonā pit̄er et arma portādi
nec hoc credatur eſſē difficile·

nichil em̄ ē q̄ð non aſſidua me
ditacio facilimū redðat quā rē ā
tiq̄s milites fatigauiſſe. Virgi//
lio teſte ɔgnoſci pt q̄ ait. nō ſe
cus ac patrís ſac̄ romanus iar
mis. iniuſto ſub faſce viaꝫ nō ca
pit ⁊ hoſti añ expectatis poſitis
ſtat in agmine caſtris. Quo
armorum genere vſi ſunt anti
qui. Capitulū XXI

Locus exigit vt q̄ armo
rum gn̄e inſtruendi vl̄
muniendi ſūt tyrones
referre tēptemus ꝫ in hac pte ā
tiqua penitus ɔ̄ſuetudo deleta ē
nā licet exēplo gothorū et ala
norū auniorūqꝫ equitū arma ꝓ
fecerint pedites conſtat eſſe nu
datos. Ab vrbe em̄ ɔ̄dita vſqꝫ
ad tpus diui grām et cathefrac
tis ⁊ galeis pedeſtris municba
tur exercit⁹. ſꝫ cū campeſtris ex
ercitaɔ̄ interueniente negligēcia
deſidiaqꝫ ceſſaret. grauia videri ā
ma ceperūt q̄ raro milites indue
bant. Itaqꝫ ab imꝑatore ꝑmo
poſtulabat̄ cathafractas. deīn
caſſides ſedē reſūdere ſic detectis
pectoib⁹ et capitib⁹ ɔ̄greſſi ſūt
gotos milites nrī ſagittoꝝ mul
titudine ſepe deleti ſūt nec poſt
tot clades vſqꝫ ad thātaꝝ vr
biū excidia puenerūt. cuiq̄ꝫ cure
fuit vel cathafractas vel galeas
pedeſtrib⁹ reddere. ita fit vt nō
de pugna ſꝫ de fuga cogitēt q̄ in
acie nudi exponunt̄ ad vulneā
Quid em̄ pedes ſagittari⁹ ſiue

cathafracta ſiue galea q̄ cū arcū
ſcutum tenere non valet faciat.
Quid ipſi drachonarij ſiue ſig
niferi. q̄ ſiniſtra manu haſtas
gubernāt in ꝑlio facient. q̄rū et
capita nuda eē ɔ̄ſtat ⁊ pectora
ſed grauis pediti videt̄ et galea
fortaſſe raro arma portanti. ce
terū q̄ttidian⁹ vſus nō laborat
ſꝫ ecīā onoroſa geſtauit Sed il
li q̄ in portādis veteib⁹ munimē
tis armoꝝ ferre nō poſſūt. detec
tis corpib⁹. ⁊ vulneā ſuſtinere
cogunt̄ ⁊ mortes. ā q̄d eſt grui⁹
ā certe rapi aut fugere ā rē pub
lica ꝓdere. ſi dū exercitū laborēqꝫ
declināt. cū mario dedecore tru
cidant̄ vt pecudes. Vñ em̄ apud
āntiq̄s murus dicebat̄ pedeſt̄ ex
ercitus n̄ q̄ꝑ pilate legioēs ꝑter
ſcuta. ecīā catafractis galeiſqꝫ
fulgebāt. vſqꝫ eo. vt ſagittaia
ſiniſtra brachia manicis muni
rent̄ pedites autē ſcutati pariter
cathafractas et galeas eis fer
reas ocreas in dextris crurib⁹
cogebant̄ accipe Sic erant mū
niti illi. qui in prima acie pug
nantes principes. in ſecūda haſ
tati. in tercia triarij vocabantur
Sꝫ triarij genib⁹ poitis ſolebāt
inter ſcuta ſubſidere ne ſtantes
vulnerarētur venientib⁹ telis. ⁊
cū neceſſitas poſtulaſſet tāq̄ re
quieti vehementer inuaderent
hoſtes quibus conſtat ſepe fac
tam eſſe victoriam. cū haſtati ⁊
illi qui prioēs ſteterūt interiſſēt

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Erant tamen veteres inter pedi
tes qui dicebantur leuis arma
ture funditores et ferentarij qui
p̄cipue in cornibꝰ vel cornibꝰ loca
bant̄ et a quibꝰ pugnādi ſume
bat̄ exordiū ſed hij velociſſimi
et exercitatiſſimi eligebāt̄ nec
erant admodum multi qui cedē
tes ſi prelij neceſſitas compuliſ
ſet inter principia legionū reci
pi ſolebant ita ꝙ acies immota
conſiſteret uſqꝫ adeo pn̄tē ꝓpe
etatē conſuetudo ꝑmanſit vt o
mnes milites pilleis quos pā
nonicos vocabāt et pellibus vte
rentur quod propterea ſeruaba
tur ne grauis galea videtur in
prelio homini qui geſtabat ali
quid ſemꝑ in capite Miſſilibꝰ
aūt quibꝰ vtebat̄ pedeſter exer
citus pila vocabant̄ ferro ſubti
li trigono prefixa iniciaꝝ nouē
ſine pedali ꝙ in ſcutū fixū non
poſſit abſcindi ac loricā ſcient̄
et fortiter directū facile perum
pit cuius generis apud nos iā
rara ſunt tela barbari aūt ſcuta
ti pedites his precipue vtunt̄
quas bebias vocabant et binaſ
eciam ternas ī ꝓlijs portabant
Sciendum p̄terea ꝙ cum miſ
ſilibus agit̄ ſiniſtros pedes in
ante habere debent ita eñ vibrā
dis ſpiculis vehemencior ictꝰ ē
ſed tñ ad pilam vt dum appel
lant venitur et manu ad manū
gladijs pugnat̄ · tūc dexteros
pedes in ante milites habere de
bent vt latera ipſorū ſubducātur
ab hoſtibus ne poſſint vulnerā
accipe ꝛ ꝓximior dextra ſit que
plagam poſſit inferre Inſtru
endos igitur et protegendos
oīm antiquorū genere conſtat
eſſe tyrones neceſſe eſt eñ vt
dimicandi acriorē ſumāt auda
ciam q̄ munito capite vel pectorē
non timent vulnus

De municione caſtrorū Caᵐ XXII

Caſtrorum q̄ꝫ municio
nem debet tyro cōdiſcē
nichil eñ neqꝫ tam ſa
lutare neqꝫ tam neceſſariū inue
nitur in bello Quippe ſi rectē con
ſtituta ſunt caſtra ita ītra vallū
ſecuri milites dies noctesqꝫ pa
gunt eciam ſi hoſtis obſideat
quaſi muratam ciuitatē videāt̄
ſecum vbiqꝫ portare ſed huius
rei ſcia prorſus intercidit · Ne
mo enim iam diu ductis foſſis
p̄fixiſqꝫ ſudibus caſtra conſti
tuit ſic diurno vel nocturno ſu
pue̅ntu equitū barbarorū mul
tos exercitus ſcimus frequent̄
afflictos non ſolum conſidētes
ſine caſtris iſta patiuntur · ſed
cum in acie caſu aliquo ceperint ce
dere munimenta caſtrorum quo
ſe recipiant non habent et mo
re animalium multi cadunt nec
prius moriendi finis ſit q̄ꝫ hoſ
tibus voluntas defuerit proſe
quendi ·

In quibꝰ locis conſtituenda ſunt caſtra
Capitulum XXIII

CAſtra autē pſertim hoſ
te vicino tuto facienda
ſūt loco. Sed cui ligno
rum et pabuli et aq̄ ſuppetat co
pia. ⁊ ſi diucius cōmorāda ſūt
loci ſalubritas eligat̄. Cauendū
ē eciā ne mons vicinus ſit alciꝰ
quo ab aduerſarijs captus poſ
ſit officere. conſiderandū ne torrē
tibus inundari cōſueuerit cāpꝰ
et hoc caſu vim patit̄ exercitus
Pro numero aūt militū vel im
pedimentoꝝ muniēda ſūt caſtra
ne maior multitudo conſtipet̄ in
puis ne vl paucitas in laciorib⁹
vltra q̄ꝫ oporteat cogat̄ extēdi

Quali ſpecie caſtra munienda
ſunt Capitulū XXIIII

INterdū aūt q̄drata inē
dum trigona interdū ſe
mirotūda ꝓut loci q̄li
tas aut nccītas poſtulauerit caſ
tra faciēda ſūt. porta aūt que vo
catur ꝑtoria. aut orientē ſpecta
re debꝫ aut illū locū q̄ hoſtes ꝛſpi
ciet. aut ſi iter agit̄ illā ptē debet
attendere ad quā ē ꝓfecturus
exercitus. intra quā ꝑme cēturie
ideſt cohortes papiliones ten
dunt et dracbones et ſigna con
ſtituūt. decumana aūt porta que
appellatur poſt pretoriā ē p quā
delinquētes milites educantur
ad penam

Quo genere muniē
da ſint caſtra Ca. XXV

CAſtrorū autē diuerſa
triplexqꝫ municō ē. nā
ſi nimia nccītas nō pre
mit ceſpite circūdetur et terra ⁊
ex hijs velut murus inſtruitur
tribus pedib⁹ ſup terrā ita vt in
ante ſit foſſa de qua leuati ſint
ceſpites deinde tumultuaria foſ
ſa ſit lata pedes nouē. ꝫ alta pe
des ſeptē Sed vbi vis acrior i
minet hoſtiū. tūc legitīa foſſa
ambitū ↄuenit cōmuniri caſtro
rū ita vt duodecī pedes lata ſit
⁊ alta ſub linea ſicut appellant
pedes nouē. Supꝰ aūt ſepib⁹ hic
inde factis que de foſſa fuerit le
uata terra congeritur et creſcit
i altū q̄tuor pedes ſi ſit vt ſit tre
decim alta et duodecī lata ſuper
quā ſudes de lignis fortiſſimis
quas milites portare conſueue
rant ad qđ opus legiones caſ
tra. qualos aliaqꝫ vtenſiliū gn̄a
habere ↄuenit ſemper in ꝓmptu

Quemadmodum munienda
ſunt caſtra cum hoſtis immine
rit Capitulū. XXVI

SEd facile abſentib⁹ ad
uerſarijs caſtra muniri
Verum ſi hoſtis incum
bat tunc omnes equites et me
dia pars peditum ad pulſandū
impetum ordinantur in acie reli
qui poſt ipōs muniūt caſtra duc
tis foſſis. et per preconē indica
tur que centuria prima. que ſe
cunda que tercia. omne opus cō
pleuerit. poſtꝰ hoc a centurionib⁹
foſſa inſpicitur ac menſuratur. ⁊
iudicatur eciam in eos qui hec
negligencius fuerint operati .

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Ad hunc ergo vſum conſtituē
dus eſt tiro ut cū neceſſitas po
ſtulauerit ſine ꝑturbacione et
celeriter poſſint caſtra munire

**Quemadmodum exerceant̄
tyrones vt ī acie ordines et in
t̄ualla cuſtodiant · : ·**

Capitulum XXVII ·

AC nichil magis cōſtat
ꝓdeſſe in pugna q̄ȝ vt
in acie aſſiduo exercita-
cio milites diſpoſitos ordines
ſeruēt nec contra q̄ȝ expedit vt
conglobent agmen aut laxent-
nam et cōſtipati ꝑdunt ſpacia
pugnandi et ſibi inuicē impedi
mento ſunt et rariores atqȝ in
ducētes aditum pro rūpēdi hoſ
tibus preſtāt neceſſe eſt enim
ſtatim metu vniuerſa confūdi
ſi intercisa acie ad dimicādum
terga hoſtis acceſſerit Pro-
ducendi ſunt ergo tyrōnes ſp
ad cāpum et ſcōm matriculę or
dinem in acie dirigendi ita vt
primo ſimplex extenſa ſit acies
ne quos ſinus ne quas habeat
curuaturás vt equali legitimoqȝ
ſpacio miles diſtet a milite tūc
ꝑcipiendū vt ſubito duplicent
aciem ita vt in ipō impetu eciā
ad quem reſpondere ſolent ty-
rōnes ordo ſeruetur · Tercio
precipiendum vt quadratam a
ciem repente conſtituāt · Quar
to ſcdō in trigonum quem cune
um vocāt acies ipſa vtēda ē q̄ or
dinacio pluimū ꝓdeſſe cōſueuit
in bello Iubet̄ etiā ut īſtruāt̄ or
bes q̄ gn̄e cū vis hoſtiū irrūpit
aciem reſiſti ab exercitātib9 mi
litibus conſueuit ne omnis mł
titudo confundatur in fugam et
graue diſcrimen immineat hec
ſi iuuenes aſſidua meditacōne
perceperīt facilius in ipſa dimi
catione ſeruabunt

**Quantū ſpaciū ire ve redire vł
quotiens inter ſe exerceri cum
educant milites ambulatum**

Capitulum XXVIII

PReterea et vet9 conſue
tudo permanſit et diui
augusti atqȝ adriani conſtitu
tionibus precauet̄ vt ter in mē
ſe tam equites q̄ȝ pedites educā
tur ambulatū hoc enim vbō h9
genus exercicij nominat̄ decem
milia paſſuū armati īſtructi qȝ
omnib9 telis pedites militari ḡ
du ire atqȝ redire iubeant̄ in ca
ſtra ita vt aliquā itineris par
tem curſu alacriore conficerent
Equites quoqȝ diuiſi per tur
mas armati qȝ ſimiliter tm̄ iti
neris peragebant ita vt ad e-
queſtrem meditationem interd9
ſequant̄ interdū cedāt et recur
ſu quodam impetu repedarent
Non autem ſolum in campis ſȝ
in cliuoſis et arduis locis et de
ſcendere et aſcendere utraqȝ aci
es cogebat̄ vt nulla res vel ca
ſus poſſit accidere quā non an̄
boni milites aſſidua exercitatio
ne didiciſſent · ·

De adhortacōne rei militaris romaneq; v̄tutis Ca· XXIX

Nec fidei et deuocionis i
ntuitu imꝑator inuicte d̄
vniuerſis auctoitatib͛
quī rei militaris diſciplinā lr̄is
mandauerūt in hūc libellū enu
cleate congeſſi vt in delectu at
q; exercitacōne tyronū ſi quis
diligens velit exiſtere ad antiq̄
virtutis imitacōnē facile corro
bare poſſit exercitū· Neq; em̄ d̄
generauit ī oīb͛ martis calore
nec effecte ſūt terre que lacede
mones· que athenieſes· q̄ mar
ſos· q̄ ſāmites· q̄ pelignos que
ipōs ꝓgenuere romanos· nōne
epyri armis aliqn̄ plurimū va/
luerūt· Nōne macedones ac teſ
ſali ſupatis pſis vſq; ad indiā
bellando penetrarūt· Dacos aūt
ac meſos et craces intm̄ bellico
ſos ſemp fuiſſe manifeſtū ē· vt
martē fabuloſe apud eos natū
eſſe ꝯfirmēt longū eē ſi vniuer
ſarū ꝓuinciarū vires numerare
cōtenderē cū oēs in romani im
perij dicione cōſiſtant· ſed lon
ge ſecuritas pacis hoīes pcī ad
ciuilia trāſduxit officia ita cura
exercicij militaris p̄mo negligē
cius agi poſtea diſſimulari· ad
poſtremū oli in obliuionē pduc
ta cognoſcit· Ne aliqs hoc ſupe
riori etate accidiſſe miret· cū p⁹
p̄mū punic̄ bellū xx· et q̄t exair
rit annoꝝ pax ita romanos il/
los vbiq; victoēs ocio et armo
rum diſſuetudine eneruauerit
vt ſecūdo punico bello hanibali
pares eſſe nō poſſent· tot vbiq;
cōſulib͛ tot ducib͛ tot exerciti
bus amiſſis· tūc demū ad victo
riam pueneūt cū vſum exerci
ciumq; militare cōdiſcere potue
runt· Semp ergo legēdi et ex
ercendi ſunt iuniores· vtilius e
nim cōſtat armis erudire ſuos
q̄ꝫ alienos mercede cōducere

Explicit liber prim us

Incipiūt capitula libri ſe/
cundi

In quot genera diuidat̄ res
militaris Quid inter legiones
et auxilia interſit Que cauſa ex
hauriri fecerit legioēs Quote
nas legioēs antiq̄ ad bellū dux
erunt Queādmodū legio cōſti
tuatur Quot cohortes in vna
ſint legione Nomina et grad⁹
principum legionis De officiō
prefecti caſtrorum De officio
prefecti fabrorum De officiō tri
buni militum De cēturiis atq;
vexillis Quemadmodum legi
nis acies inſtruatur Quemad
modum triarij vel centuriones
armentur Conmiſſa pugna q̄
uem armaturam ſtare pro mu/
ro Nomina militum et grad⁹
in ſcutis eorum aduerſis ſcribē
da Preter corporis robūr no
tandi vel computandi artem in
tyronibus eligendam Dona
tiui ptē dimidiaꝫ debent apud
ſigna milites ſeqſtrare ſeruandā

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

In legione ita fieri ꝑmocio
nes vt ꝑ oı̄nes cohortes tranſe
ant qui promouentur. Quid
inter tybicines et cornicines et
claſſicum interſit. De exerci
tacione militum. Exᵐ exhor
tacionum exercicij militaris de
alijs artibus tracta. De exer
citacōne militum exemplar ad
exhortacionē exercicij milita-
tis de alijs artibus tractum.
Enumeracio ferramentorum
vel machinarū legiones.
Incipit prohemium libri ſe
cundi. Rubrica.
Inſtituta maioris ꝑ
tis armature pleniſ
ſime clemenciā veſ-
tram pitiſſime neqꝫ
retinere continuis declarat̄ vic
torijs ac triumphis. Siquidē
indubitata approbatio artis ē
rerum ſemꝑ effectus Verū tran
quillitas tua imꝑator inuicte
artis alciori conſilio ꝙ mēs po
terat terrena cōcipe ex libꝰ an
tiqua deſiderat cum ipſam anti-
quitatem factis recentibus ātē
cedat. Igitur cū hec lrīs bre
uiter compꝛehendere maieſtati
veſtre non tam diſcendi ꝙ cog-
noſcendi ꝑciper certauit ſepiꝰ
deuocio cum pudore. Quid eīm
audacius ꝙ dn̄o ac pn̄cipi ge
neris humani dn̄atori oīm gen
cium barbaroꝝ aliq̄d de vſu et
doctrina diſciplina ve in ſinuaē
bellorū niſi forte iuſiſſet hei ꝙ
ipſe geſſiſſꝫ et rurſū tanti imꝑa-
toris n̄ obedire mādatis plenū
ſacrilegij atꝫ piculi videbatur
Miro itaqꝫ modo in parēdo au
dax factus ſum dum metuo vi
deri audatior ſi negaſſem ad
quam temeritatē precedēs me
indulgencie veſtre perennitas
animauit Nam libellū de dele
ctu atqꝫ exercitatione tironum
dudū tanqꝫ famulꝰ obtuli non
tamen culpatꝰ receſſi nec for
mido iuſſus aggredi opus qđ
ſpontaneum ceſſit impune
In quot genera diuidatur ars
militaris Capitulum I
REs igitur militaris ſi
cut latinorū egregius
auctor carminis ſui te
ſtatur exordio armis cōſtat et
viribus Hec in tres diuiditur
partes equites pedites claſſes
Equitū alas dicunt ab eo ꝙ ad
ſimilitudine n alarū ab vtraqꝫ
parte protegat acies qui nunc
vexillatores vocanē a velo qꝛ ve
lis id eſt famulis vtunē. Eſt ali
ud genꝰ equitū qui legionarij
vocaē propterea ꝙ connexi ſūt
legioni ad quorū exemplū ocre
ati ſunt equites cōſtituti. Claſ
ſis autem duo ſunt genera vnū
liburnarū alterū liſuriarū equi
tibus campi claſſibus maria
vel flumina peditibus colles vr
bes plana et abrupta ſeruantur
Ex quo intelligitur magis rei
publice neceſſarios pedites qui

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

poſſunt vbiqꝫ ꝓdeſſe· et maior
numerus q̄ militū ſumptu ⁊ ex
penſa minore nutrit̄· Exercitus
ex re ipa atqꝫ opere exerciciȷ̄ no
men accepit· vt ei nūq̄ liceret
obliuiſci q̄ vocabatur· Verū ip
ſi pedites ī duas diuiſi ſūt par
tes· hoc ē in legiones ⁊ in aux
ilia· Auxilia a ſociȷs vel a federa
tis gentibꝫ mittebant̄· Roma
na autē virtus ṗcipua in legio
num ordinacōne ꝓpollet· Legio
autē ab eligēdo appellata ē· q̄ d
vocabulū eoꝝ deſiderat fidē atqꝫ
diligenciā quibꝫ milites ꝓban
tur· In auxiliȷs minor· in legioni
bus longe· amplius conſueuit
numerus militum aſſcribi

Quid inter legiones et auxi
lia interſit Capitulū II

DEniqꝫ actioēs greci dar
dani falantes habuerūt
vt in vna falāge arma
torum octo milia cēſerētur· Gal
li atqꝫ celtiberi · Pluresqꝫ bar
barice nacōnes catervis vteban
tur in preliȷs in quibꝫ ſena mi
lia erant armatoꝝ Romani legi
ones hn̄t in quibus ſingulis ſe
na milia interdū amplius mili
tari conſueuerūt Quid aūt inē
legiones et auxilia intereſſe vi
deatur expediā· Auxiliares con
ducuntur ad preliū ex diuerſis
locis ex diuerſis numeris venié
tes· nec diſciplina inē ſe nec no
ticia nec affectione cōſenciunt
alia inſtituta· alius ē inter eos

vſus armorū· neċce eſt eīm tardi
us ad victoriā peruenire q̄ diſ
crepant anteq̄ dimicēt Demi
qꝫ cū in expedicionibꝫ plurimū
ꝓſit omnes milites vnius pre
cepti ſignificacione conuerti nō
poſſunt pariter iuſſa complere qui
aūt pariter nō fuerunt · cū hec
ipa ſi ſolempnibꝫ ⁊ diuerſis ex
erciciȷs q̄ttidie roborent̄ nō me
diocriter iuuāt· nam legionibꝫ
ſemper auxilia tamq̄ leuis ar
matura in acie iungebant̄· vt ī
ipſis preliandi magis āminicu
lum eſſet q̄ pn̄cipale ſubſidium
Legio aūt ꝓpriȷs cohortibꝫ ple
na cum grauē armaturam hoc ē
ferramentarios ſagittarios ba
liſtarios · et cum proprios et ſi
bi impoſitos equites legionari
os hiȷſdem matricul̄ teneat· cū
vno animo pariterqꝫ ꝯſenſu caſ
tra muniat· aciem inſtruat pre
lium gerat ex omni parte perfec
ta· nullo extrīſecus indigēs ad
iumento· q̄ntalibet hoſtiū mul
titudinem ſuperare cōſueuit Do
cumentum eſt magnitudo roma
na que ſemper cum legionibꝫ di
micans tantum hoſtium vicit·
quantum vel ipſa voluit vel na
tura permiſit Que cauſa ex
hauriri fecit legiones
Capitulum III

LEgionum nomen in ex
ercitu ꝑmanet hodie q̄
qꝫ ſed per negligenciā
ſuperiorū tpm robur infractū ē

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

nam cum virtutis premia occu
paret ambicio et p graciam p
mouerentur milites qui pmo
ueri consueuerant p laborē deni
contubernalibus completis stipē
diis per testimoniales ex more
dimissis nō sunt alij substituti
preterea necesse est morbo aliquā
tos debilitari atq; de multis a
liquantos deserere vel diuersis
casibus interire nisi annis sin
gulis ymmo singulis pene men
sibus idest recedencium iunio
rum locum succedat q̄uis copi
osus exhauritur exercitus Est
et alia causa cur attenuate sunt
legiones magnus ī eis labor ē
et grauiora ī eis arma plura mi
ra seuior disciplina quod vitan
tes pleriq; in auxilijs festināt
milicie sacrā pcipe vbi et minor
sudor et maccriora sūt p̄mia Ca
tho ille maior cum et armis in
uictus esset et consul exercitus
sepe duxisse plꝰ se rei publice cre
didit pfuturū si disciplinā mi
litarem cōferret in lrās nā vniꝰ
etatis sunt q̄ fortiter fiūt que
vero pro vtilitate reipublice scri
buntur eterna sunt. Idem fe
cerunt alij q̄ plures sed p̄cipue
frōtinus diuo adriano ab eiuſ
modi cōprobatus industria ho
rū instituta p̄cepta in q̄tum va
leo strictim fideliterq; seruabo ex
pensas faciat et negligent efficitꝰ
ordinatus non solum p̄ntibꝫ ſꝫ
etiā futuris sc̄dis proficit si pro
uisione maiestatis tue imperator
auguste et fortissima dispō re
petur armorū et emendetur diſ
simulacio precedentiū.

Quotenas legiones antiqui
ad bellū duxerunt

Capitulum quartum

IN omnibus auctoribꝫ
inuenitur singulos con
sules aduersus hostes
copiosissimos non amplius q̄
binas duxisse legiones addi
tis auxilijs sociorū tanta in illꝭ
erat exercitatio tanta fiducia ut
cuiuslibet bello due legiones cre
derent̄ posse sufficere. Quapro
pter ordinationē legis antique
ſꝫ m̄ normā militaris iuris expo
nā que descriptio si obscurior ā
impolitior videbit̄ non mihi ſꝫ
difficultati ipsius rei conuenit
imputari. Attento itaq; animo
sepius relegenda sūt vt memo
ria intelligencia q; valeant ap
prehendi. Necesse est enī inui
ctam esse rempublicam cuius
imperator militari arte p̄cepta
quantos voluerit faciat exercitꝰ
bellicosos Quēadmodū
legio constituat̄ Ca V

DIligenter igit̄ lectis iu
nioribus animis corpo
ribus prestantibus ad
ditis etiam exercicijs quotidianiſ
quatuor vel amplius mensium
iussu auspicijs q; inuictissimi prin
cipis legio format̄ nā victuris
in cute punctis milites scripti

cum matriculis inſeruntur iura
re ſolent et ideo miliciã ſacrã di
cunt. Jurant autem p deũ ⁊ criſ
tum et ſpiritũ ſanctũ. et per ma
ieſtatẽ impatoris. que ſcd̃m deũ
generi humano diligẽda eſt et
colenda. nã impatori cũ auguſ
ti nomen accepit. tamq̃ p̃ñti
et corpali deo fidel' eſt preſtãda
deuocio. impendendus puigil fa
mulatus. deo autẽ priuatus vel
militans ſeruit cũ fideliter dili
git. qui deo regnat auctore. Ju
rant aũt milites omnia ſtrẽnue
ſe facturos que p̃ceperit impa-
tor nũq̃ dſerturus miliciã. nec
mortẽ recuſaturos pro romana
republica

Quot cohortes in vna ſint le gione Capitulũ. VI

SCiendũ eſt autẽ in vna
legione decem cohortes
eſſe debere. ſed prima co
hors reliquas et numero militũ
⁊ dignitate precedit nã genere
et inſtitucione litarũ viros elec
tiſſimos querit hec eñ ſuſcipit
aquilã quod precipuũ ſignũ in
romano eſt exercitu ſemp et to
cius legionis inſigne. hic yma
gines impatorũ eſt diuina et p̃
ſencia ſigna venerant̃. habet pe
dites mille centũ q̃nq3 equites
loricatos centũ xxxij et appellat̃
cohors miliaria et hec caput ẽ
legionis. ab hac cũ pugnandũ
p̃ma eſt acies incipit ordinari.
Secunda cohors habet pedites
quingentos lv. equites lxvi. et
appellat̃ cohors quinquagena
ria. Tercia cohors ſimilit̃ ha-
bet q̃ngentos lv pedites equi-
tes lxvj. ſed i hac cohorte terci
a validiores probari mos ẽ q̃
ĩ media acie conſiſtãt. Cohors
quarta habet pedites d. lv. eq̃
tes lxvi. Cohors quinta habet
pedites d. lv. equites lxvi. ſed
et iſta ſtrennuos deſiderat mili
tes. quia ſicut prima in dextro
ita q̃nta in ſiniſtro ponitur cor-
nu hee q̃nq3 cohortes in acie or
dinantur. Sexta cohors habet
pedites d. lv. equites lxvi. in p̃
ma quorũ enucleati aſſcribẽdi
ſunt iuniores. quia in ſecunda
acie poſt aquilam et ymagines
cohors ſexta conſiſtit. Cohors
ſeptima habet pedites d. lx. equi
tes lxvi. Cohors octaua habet
pedites. d lv eq̃tes. lvxi. ꝫ ipſa ai
moſos deſiderãt viros. q2 in ſecũ
da acie conſiſtit in medio. Co
hors nona habet pedites. d. lv.
equites lxvi. Cohors decima
habet pedites d. lv. equites lxvi
et ipſa bonos cõſueuit habere bel
latores quia in ſecunda acie ſi-
niſtrum poſſidet cornu. His
decem cohortibus legio plena ſũ
datur. que habet pedites ſex mi
lia Centum equites d. cc. qua-
draginta. minor itaq3 numerus
armatorum in vna legione eſſe
ſe non debet. Maior autem in
teridum eſſe conſueuit numerus

ſed nō tm̄ vnam cohortem ſed
eciā alias miliarias iuſſa ſūt
pꝑe

De noībus et gra-dibus principiorum legionis. Capitulum. VII.

Antiqua ordinacione le-
gionis expoſita princi-
palium militum vt ꝓ-
o verbo vtar principū nomina
ac dignitates ſcđm p̄ñtes ma-
triculas indicabo. Tribunus
maior p eplam ſacram impato-
ris iudicio deſtmat̄. Minor tri-
bunus peruenit ex labore. Tri-
bunus autē vocatur ex tribu
q̄ ex militibus quos ex tribu
primus romulus legit. Ordi-
narij dicuntur qui in ꝑlio ꝑmi
ſunt et quia ordines ducunt.
Auguſtales appellantur qui
ab auguſto ordinarijs iūcti ſt.
Flauiales idē tāq̄ ſcđi augu-
ſtales a diuo veſpaſiano ſunt le-
gionibus additi. Aquiliferi
qui aquilā portant. Imagina-
rij q̄ ipatoris ymagines portāt.
Opciones ab optando appel-
lati q̄ ātecedentibꝫ egritudine
ꝓpeditis hij tāq̄ adoptati eorū
atꝫ vicarij ſolent vniuſa curare.
Signiferi quia ſigna portant
quos nunc draconarios vocāt.
Teſſerarij qui teſſeras p cōtu-
bnia portāt teſſera autē dicitur
preceptum ducis q̄ vel ad opus
vel ad bellum mouet̄ exercitus.
Campigni hoc eſt āte ſignarij
ideo ſic vocati q̄ꝫ eorū opa atꝗ
ꝟtute gēs creſcit i cāpo. Metato-
res q̄ ꝑcedētes locū eligūt caſtꝛ̄.
Beneficiarij ab eo appellati q̄
promouent̄ beneficio tribuno-
rum. Librarij ab eo q̄ i libros
referunt rationes ad milites p-
tinentes. Tibiciēs cornicines
buccinatores qui tubis ereo
cornu vel buccina committere
preliū ſolent. Armature dupla-
res quia binas conſequūt̄ anno-
nas. Simplares q̄ꝫ ſingulas.
Menſores quia in caſtris ad po-
diſmū metiuntur loca in quibꝰ
milites tentoria figāt vel i ciui-
tate hoſpicia preſtāt. Torqua-
ti duplares torquati ſimplares
torques aureus ſolidꝰ virtutis
premiū fuit quē qui meruiſſet
preter laudem interdū duplas
conſequebatur annonas du-
plares duas ſimplares vnā ſe-
mis ſequebant̄ ānonas. Can-
didati duplares candidati ſim-
plares hij ſunt milites pꝛīcipa-
les qui priuilegijs muniūt̄. Reli-
qui munifices appellant̄ quia
munera facere coguntur

Nomina eorum qui antiquos ordines duxerūt Ca VIII

Vetus tamen cōſuetudo
tenuit ut ex principe le-
gionis promoueretur
centurio ꝑmipili qui non ſolū a-
quile preerat verumetiam qua-
tuor centurias hoc eſt quadrin-
gentos milites in ꝑma acie gu-
bernabāt hi tanq̄ caput toꝰ...

legionis conſequebatur como
da et munera· ¶ Item primus
aſtatus duas centurias id eſt
ducentos homines ducebat in
acie ſcđs q̄ nūc ducenarius
vocant primus p̄ncep̄s ſcđe co
hortis centuriam ſemis hoc eſt
cl· homines gubernabat ad
quem in legione ꝑpe oīa que
ordinanda ſunt pertinēt Item
ſecundus aſtatus centuriam ſe
mis id ē cl homines guberna
bat ſic nouem centurie quatu
or centurionib9 regebanť quib9
magne vtilitates et magnus
honor a veteribꝰ conſtitut9 vt
ceteri milites ex tota legione o
mni labore et deuotione conten
derent ad tanta premia puem
re· Erant etiam cēturiones qui
ſingulas centurias curabant q̄
nunc centurij nominātur· erāt
decani denis milibus ꝑpoſiti q̄
nunc caput cōtuberij vocantur
Scđa ps habebat cēturiones
q̄ıq; ſilr̄ tercia q̄rta vſq; ad
decimā cohortē in totā āt legiōe
erāt cēturiōes clv ¶ De officio
p̄fecti legiōis ¶ Cap IX[m]·

Ed legati impatoris ex
cōſulibꝰ ad exercit9 mit
tebanť quibꝰ legiōes
et auxilia v... obtempabāt
in ordiatione pacis vł neceſſita
te bellor̄· In q̄rū locū nunc illu
ſtres viros cōſtat mgr̄os mili
tū ſubſtitutos ī quibꝰ nō tm̄ bi
ne legiōes ſ ̄etiā plures nūi gu
bernanť· ꝑp9 āt iudex erāt p̄fe
ct9 legiōis h̄ns cōtinue p̄mi or
dinis dig̃tatē q̄ abſente legto
tāq̄ vicari9 ipi9 p̄tātē maximā
obtinebat Tribūi vł cēturiones ꝫ
ceteri q; militaīs p̄cepta ſerua
bant vigiliarū ſiue ꝑfectionis
teſſeā ab eodē petebanť ſi miles
ēmē aliqđ cōmiſiſ ſ̄ auctoritate
p̄fā legionis a t̄buno deputa
bať ad penā arma oīm militū
item eq̄ veſtes annona ad curā
ipi9 ptiebāt diſciplie ſeueritas
exercit9 n̄ ſolū peditū ſ̄ etiā eq̄tū
legionn̄rior̄ p̄cepto ipi9 cotidie
curābāť ipē em̄ cuſtos diligēs
ſob̄9 legiōꝫ ſi credita aſſiduis
opibꝰ ad oēꝫ deuocōꝫ affirma
bat idustriā ſciēs ad p̄fā lau
de ſ̄bditor̄ redūdaē v̄tutē ¶ De
officiō p̄ef̄ā caſtrorum·
¶ Capitulum · XI

Erat etiam caſtror̄ pre
fc̄us licet ī ferior dig
nitate occupatus tamē
nō mediocribꝰ cauſis ad quē
caſtrorum poſicio valli et foſſe
eſtimacō ptinebāt tabernacula
vel caſe militū cū ipedimētis oi
bus nutu ipius curābātur Pre
terea egrī contubnales ꝛ medici
a q̄bꝰ curābātur expēſe etiā ad
ei9 idustriā ptinebāt vehicula
ſagimarij n̄ec nō ꝛ ferramēta q̄
bus materies ſecať vł cedit q̄
bus appiūť foſſe cōtexiť val
lū aque duct9· Item ligna vel
ſtramiā arietes onager baliſte

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

ceteta qꝫ genera tormentorū ne
deeſſent aliqn̄ procurabat . Is
poſt longā ꝓbatam miliciam
probatiſſimus omniū legebaẗ
vt recte doceret alios quod ipſe
cū laude feciſſet ā exercuiſſet

De officio prefecti fabrorum
Capitulum duodecimum

HAbet preterea legio fa
bros tignarios . Stru
ctores carpentarios fe
rarios piſtores ceterōs qꝫ artifi
ces ad hibnorū officia fabricā
da machinas turres ligneas ce
tera qꝫ quibꝫ expugnanẗ adu̇
ſariorū ciuitates vel defendunẗ
ꝓpe preparatos q̄ arma vehicu
la cetera qꝫ tormētorū vel noua
facerent vel quaſſata repararēt
Habet etiam fabricarias ſcuta
rias locarias arcuarias in q̄bꝫ
ſagitte vel miſſilia caſſides oīm
qꝫ armorū genera formabanẗ
hoc enim erat cūra precipua vt
quidquid exercitui neceſſariū
videbaẗ nunq̄ͥ deeſſet in caſtris
vſqꝫ adeo vt etiā cuniculatios
haberent q̄ ad modū bellorum
ducto ſub terris cuniculo muroſ
qꝫ intra fundamenta per foſſaſ
improuiſi emergerēt ad vrbes
hoſtiū capiēdas horū iudex ꝓ
prius erat prefectus fabrorum

De officio prefecti militum
Capitulum XII

DEcem cohortes habere
diximus legionem ſed
prima erat militaria in
qua ſenſu genere litēris forma
v̇tute pollētes milites mittebā
ẗ huic tribun⁹ p̄erat ārmoꝝ ſcia
v̇tute corpis honeſtate p̄apu⁹
relique cohortes prout pricipi
placuiſſꝫ a tribunis vel a ꝑpoſi
tis regebantur tanta aūt exer
cendi ſeruabatur ī milites cura
vt non ſolum tribuni vel ꝑpoſiti
cōtubernales ſibi creditores ſub
oculis ſuis iubent cotidie medi
ditari . ſed eciā ipſi armoꝝ arte
pfcā ceteros ad meditacōez ꝓꝓ
o cohortarentur exemplo tribu
ni autē ſolicitudo tribuni lauda
tur īduſtria cum miles veſte ni
tidus armis bene munitus ac
fulgens exercicij iuſſu et diſci
plina eruditus incedit

De centurijs atqꝫ vexillis pe
ditum Caᵐ XIII

PRimum ſignum legio
nis eſt aquila quam a
quilifer portat Dracho
nes eciam p ſingulas cohortes
a drachonarijs feruntur ad p̄
lium . ſed antiqui qui ſciebant
in acie commiſſo bello celeriter
ordines acieſqꝫ turbari atꝫ con
fundi ne hoc poſſit accidere co
hortes in cēturias diuiſerūt et
ſingulis centurijs ſingula vexi
lla conſtituerunt ita vt ex qua
cohorte vel quota eſſet centuria
in illo vexillo lrīs eſſet aſſcrip
tum quod intuentes vel legētes
milites in quanto vis tumultu
a contubernalibꝫ ſuis aberrare

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

non poſſint. Centuriones inſu
per quã nunc centenarij vocant
nimium bellicoſos loricatos tñſ
uerſis caſſidũ criſtis vt facili⁹
noſcerẽt ſingulas cẽturias gub
nare iuſſerũt q̃tin⁹ null⁹ error
exiſtẽt cũ cũcti milites ſeq̃rent
nõ ſolũ vexillũ ſuũ ſe etiã cẽtui
onẽ q̃ ſignũ habebat i galea ſiũ
ſus ipſe centurie in cõtuberna di
uiſe ſunt. vt decẽ militibꝫ ſub
vno papilione degentibꝫ vn⁹
qꝫ p̃eſſet decan⁹ qui caput con
tubernij nominat̃. contuberniũ
aut̃ manipulus vocabat̃ ab eo
q̄ coniũctis manibus pariter
dimicabant. De turmis equitũ
legionariorũ queadmodũ inter
pedites cẽturia vel manipl⁹ ap
pellat̃ ita inter equites turma di
citur et habet vna turma eq̃tes
trigintaduos huic q̃ p̃eſſe cẽtu
rio nominat̃ centũ eni decẽ pedi
tes ab vno cẽturiõe gubernan
tur ſub vno vexillo. Siṁr tri
gintaduo eq̃tes ab vno centurio
ne ſub vno vexillo reguntur. P̄
terea ſicut centurio eligendus
eſt magnis viribꝫ procere ſta
ture qui haſtas et miſſilia peri
te iaculetur ꝛ fortiter qui dimi
care gladio et ſcutum rotare do
ctiſſime nouerit qui omnem ar
tẽ didicerit armature vigilanſ
ſobri⁹ agilis magis ad facien
da ea que ei impant̃ q̄ ad lo
quẽdũ parat⁹ cõtubnales ſuos
ad doctrinã cõpellat ad armoꝝ ex

erciciũ cogat vt bñ veſtiti calci
ati qꝫ ſit vt arma omniũ defri
cẽt ac ſplendeãt. Siṁr eligen
dus eſt decurio qui turme eq̃tũ
p̄ponatur in primis habilis cor
pe vt loricatus et armis circũ
datus omibus cum ſũma ad
miracione poſſit equũ aſcendere
eq̃tare fortiſſime cõto ſcienter
vti ſagittas doctiſſime mittere
turmales ſuos . i . ſub cura ſua
poſitos eq̃tes erudire ad omia
que eq̃ſtris pugna depoſcit eoſ
dẽ cogere loricas ſuas vel catha
fractas cõtos frequenter terge
et caſſides curare plurimũ enim
terroris hoſtibꝫ armorũ ſplẽ
dor imperat qui credat militẽ
bellicoſũ cui diſſimulacione ſcu
ti ac rubigine arma fedantur
non ſolum enim equites ſed e
ciam ipſos equos aſſiduo labo
re cõuenit edomari. Itaqꝫ ad de
curionẽ et ſanitatis et exercita
cionis tam hominũ q̄ equorũ
ptinet cura. Quemadmo
legionũ acies instruatur.
Cam̃ . . XVIII

NVnc qualiter inſtruen
da ſit acies ſi pug̃ im
mineat declaretur vni
us legionis exemplo q̄ ſi vſ⁹
exigit̃ poſſit trãſferre ad plure
equites locãtur i cornibꝫ acies
peditum a prima cohorte icipit
ordinari in cornu dextro. huic
cohors ſcđa coniunguntur terci
a cohors in media colloat̃ acie

huic añectitur quartã quin‑
ta vero cohors ſiniſtrum ſuſci
pit cornu ſʒ ante ſigna et circa
ſignũ nec ñ eciã pma acie dimicã
tes principes vocabant hoc eſt
ordinarij ceterũ qʒ principales
Hec erat grauis armatura quia
habebant caſſides cathafractas ⁊
ocreas ſcuta gladios maiores
quos ſpatas vocãt et alios mi
noẽs q̃s ſemiſpathas noĩant
plumbatas quinas poſitas in
ſcutis quas primo impetu iaci
unt Item bina miſſilia vnum
maius ferro triangulo vncia
rũ nouem haſtili pedum quiqʒ
ſemis quod pilum vocant nunc
ſpiculum dicit ad cuius ictũ ex
ercitabãt precipue milites qꝫ
arte et virtute directum eſt ſcu
tatos pedites et loricatos equi
tes ſepe tranſuerberat aliud mi
nus ferro vnciarũ quinqʒ haſti
li pedum trium ſemis quod tũc
verriculum nunc vericulũ dici
tur prima acie principum ſcḋa
aſtatorũ armis talibus docẽt
inſtructa Poſt hos erant fere
tarij et leuis armatura quos
nunc exculcatores et armatura
dicimus ſcutati qui plumbatis
gladijs et miſſilibus accincti ſi
cut nunc proprie omnes mili
tes videntur armati erant Itẽ
ſagittarij cum caſſidibus cata
fractis et gladijs ſagittis et ar
cubus erãt funditores qui ad
fundas vel fundibalos lapides
iaciebant Erant triãgularij q̃
manubaliſtas arcubaliſtas di
rigebãt ſagittas Scḋa acies ſi
milit armabat in q̃ cõſiſtẽtes
milites vocabant haſtati ſed in
ſecunda acie dextro cornu co‑
hors ſex ponebatur cui iunge
batur ſeptima octaua cohors
mediã aciem tenebat nona con
mitante decima cohors ĩ ſcḋa
acie ſemp ſiniſtrum obtinʒ cor
nu.

Quemadmodum triarij vel centuriones armentur.

Cam XV

Poſt omnes autẽ acies
triarij cũ ſcutis catha
fractis et galeis ocrea
ti cum gladijs ſemiſpatis plũ
batis binis miſſilibus locabã
tur qui genu flexo obſidebant
vt ſi prima acies vincẽtur ab
hijs quaſi de ĩtegro reparata pug
na poſſit reparari victoria Omẽs
autẽ ſignati vel ſigniferi q̃uis
pedites loricas minores accipi
ebant ⁊ galeas ad terrorẽ hoſ
tium vrcinis pellibꝫ tectas Cen
turiones vero habebant catha
fractas et ſcuta et galeas ferre
as ſed tranſuerſis et argẽtatis
criſtis vt celerius cognoſcerẽt
a ſuis.

Cõmiſſa pugna g̃uem armaturã ſtare p muro

Cam XVI

Illud autẽ ſciendũ eſt
et modis om̃ibus reti
nendꝫ cõmiſſo plio pri
ma ac ſcḋa acies ſtabat immota

triarij quoq; reſidebāt · ferē-
tarij aūt armaturē ſculptatores
ſagittarij fūditores id eſt leuis
armatura adūſarios ꝓuocabāt
añ aciē ꝓcedentes ſi hoſtes fu-
gare poterāt ſequebantur Si
eoꝝ virtute ac multitudīe ꝑme-
bantur reuertebāt̄ ad ſuos et
poſt eos ſtabāt Excipiebat au-
tē preliū grauis armatura et tā-
quā murus ut ita dicā ferreus
ſtabat et nō ſolū miſſilibꝫ ſꝫ eci-
am gladijs dimicabant Et ſi
hoſtes fugaſſꝫ nō ſequebat̄ gra-
uis armatura ne aciē ſuā ordinē
q; turbaret et ad diſpſos reuer-
tētes hoſtes impoſitos opprime-
rēt ſꝫ leuis armatura cū fundito-
ribꝫ ſagittarijs et equitibꝫ fu-
giētes ſequebat̄ inimicos hac
diſpoſitiōe atq; cautela ſine pi-
culo legio vincebat aut ſepata
ſecurabat̄ incolumis q; legio-
nis ius eſt facile nec fugere nec
ſequi

Noīa militū et ſtigmata in ſcutis eoꝝ aduē-ſis ſcribenda Caᵐ · XVII

Sed ne milites in tumul-
tu prelij a ſuis contubē-
nalibꝫ aberrarēt diuē-
ſis cohortibꝫ in ſcutis ſigna pi-
gebāt vt ipi nomināt digmata
ſicut etiam nūc moris eſt fieri
Preterea in aduerſo ſcuto vni-
cuiuſ q; militis lrīs erat nomē
aſcriptū addito ex qua cohorte
eſſet ꝗ̄ ve cēturia · Ex his igitur
apparet legionē bn̄ cōſtitutā q̄ſi
invictiſſimā ciuitatē q̄ oīa ꝑlio
neceſſaria ſecū vbiq; portaret nec
metueret repētinū hoſtiū ſupuē-
tū que eciam in medijs campis
foſſa ſe vallo q; muniret que
oīe gen⁹ militū continet et ar-
moꝝ · Si qua igit̄ pugna pu-
blica ſupar̄ barbaros cupit vt
dimitatis cultu diſpōe imperato-
ris inuicti reparet̄ ex tyroni-
bus legionibꝫ uetis omibꝫ pſ-
tat · Iux̄ autē breue ſpaciū tē-
poris iuniores diligēt electi et
exercitati cotidie nō ſolū mane
ſꝫ eciā poſt meridiē omi armo-
rum diſciplia vel arte bellādi
veteres illos milites qui orbem
terraꝝ integrū ſubegerūt facile coe-
quabūt · Nec facile moueat
ꝙ olim eſt conſuetudo mutata
ſꝫ nocuit ſꝫ huiꝰ felicitatis eſt
ꝑhēnitas tua vt ſalute reipu-
blice noua excogitet et antiquā
reſtituat omē opus difficile vi-
detur anꝗ̄ temptes · Ceterū
ſi exercitati et prudētes viri de-
lectui ꝑponant̄ celeriter manus
bellis apta poterit aggregari et
diligēter inſtitui Quoduis ei
efficit ſolercia ſi cōpetētes non
denegēt̄ expēſe ·

Preē robur corpis notādi vl̄ cōputādiātē i tyroibꝫ eligēdā Caᵐ · XVIII

Sed i hijs legioibꝫ pl̄es ſeo-
le ſūt q̄ lrātos milites q̄rūt
ab hijs q̄ tirones ꝓbāt i ōmibꝫ
q̄dē ſtaturē magtudiē corpis ro-
bur alacitatē oī cueīt explorē

ſed in quibuſdam notarū peri
cia calculandi computādiqȝ e
ligit̄ totius enim legionis racō
ſiue obſequiorū ſiue militariū
numerū ſiue quotidie aſcribit̄
actis his maiore ꝓprie diligē
cia q̄ꝫ res ānonaria vel ciuil̄ po
liticis ānotat̄ quotidianas eciā
am in pace vigilias Item excu
bitū ſiue angarias de omnibuſ
centurijs et contubernijs viciſ
ſim milites faciunt ut ne quis
contra iuſticiam pregrauet̄ aut
alicui preſtetur immunitas no
mina eorū q̄ vices ſuas fecerūt
breuibus inſerūtur quando q̄s
commeatum acceperit vel quot
dierū annotat̄ in breuibus tūc
ēm difficile commeatus daba
tur n̄ cauſis iuſtiſſimis a ꝓba
tis nec aliquibꝯ milites inſtitu
ti deputabant̄ obſequijs nec ꝓ̄
uata eis negocia mādabantur
Siquidem incongruum videre
tur imparatoris militem qui ve
ſte et annona publica paſceba
tur vtilitatibꝯ vacare priuatis
ad obſequia tamen iudicū vel
tribunorū necnō etiam princi
paliū ꝺputabāt̄ milites q̄ erāt
accēſi hoͤ ē poſtea additi q̄ꝫ fuiſſꝫ
legio cōpleta quos nūc numera
rios vocant faſciculariam tamē
id eſt lignum aquā fenū ſtramē
etiam legitimi milites in caſtra
portabant quoduis enim effi
cit ſolercia Munifices enim ab
eo appellāt̄ qꝛ hͨ munēa faciūt

Donatiui ptem dimidiā de bent apud ſigna milites ſequeſ trare ſeruandum

Capitulum · XX

Illud vero ab antiquis
diuinitus inſtitutū eſt
vt ex donatiuo qꝺ mili
tes conſequūtur dimidia pars
ſequeſtraretur apud ſigna ⁊ ibi
dem ipſis militibus ſeruaretur
ne ꝑ luxū aut inaniū rerum cō
pacionem ſi ab ipis militibus
ſeruaretur cōtubernalibus poſ
ſit aſſumi pleriqȝ eīn homines
et pauperes precipue tīn ero
gant quantū habere potuerunt
Sed poſicio iſta pecunie ꝓ̄mū
ipſis cōtubernalibꝯ docetur ad
cōmoda nam cum publica ſuſ
tenentur annona ex omnibꝯ
donatis augetur eorū pro me
dietate caſtrenſe peculiū Miles
deinde qui ſcit ſumptus ſuos a
pud ſigna poſitos deſerēdo mil
cogitat magis diligit ſigna for
cius dimicat more humani īge
nij vt ꝓ illis habeat maximā
curam in quibus ſuam viderit
poſitam eſſe ſubſtanciam decē
folles ideſt decem ſacci ꝑ cohor
tes ſingulas ponebantur in q̄
bus · hec racio condebatur vel
addebatur eciā ſaccus vndeci
mus in quem tota legio partic
culam aliquam conferebat ſe
pulture ſcilicet cauſa vt ſi quis
eo contubernalibꝯ defeciſſet de
illo vndecīo ſacco ad ſepulturā

ipſius ꝓmererẽt expreſſa hec ra
cio apud ſignifferos vt nũc tunc
i corporibus ſeruabat̃ et ideo ſig
niferi nõ ſolũ fideles ſꝫ etiã litati
homines eligebãt̃ qui et ſerua
re depoſita et ſcirẽt ſingulis red
dere racionẽ ¶ In legio
ne ita fieri ꝓmociones vt ꝑ oẽs
cohortes trãſeat q̃ ꝓmouetur
Capitulum XX

Non ſolũ humano conſilio
ſed etiam diuinitatis iſtin
ctu legiones a romanis arbi
tror inſtitutas quibus decem
cohortes ita ſunt ordinate vt
omnium corporum videatur eſ
ſe coniunctio · nam quaſi in or
bem quedam ꝑ diuerſas cohor
tes et diuerſas ſcolas milites
ꝓmouẽt̃ ita vt ex prima cohor
te ad gradũ quempiã ꝓmotus
vadat ad decimã cohortẽ et rur
ſus ab ea creſcentibꝫ ſtipẽdijs
cum maiori gradu per alias re
currit ad primã Ideo primipi
li centurio poſtq̃ꝫ in vrbem oẽs
cohortes ꝑ diuẽſas adminiſtra
uerit ſcolas in prima cohorte
ad hãc ꝑuenit palmam in qua
ex omni legione infinita cõmo
da cõſequatur ſicut primi ſtẽni
muꝫ in officio prefectoꝝ ꝑ̃torio
ad honeſtum queſtuoſum qꝫ mi
licie ꝑuenit finem Ita legiona
rij equites cohortes ſuas cõtub
nij affectione venerant̃ cũ natu
raliter eq̃tes a peditibꝫ ſolebãt
diſcrepare ꝑ hanc ergo cõteſtaci

onem in legionibꝫ et omĩbꝫ co
hortibꝫ equitũ peditumqꝫ ſerua
tur vna concordia
Quid inter tubicines et cornici
nes et claſſicum interſit
Capitulũ · XXI

Habet preterea legio tu
bicines cornicines buc
cinatores · Tubicines
ad bellum vocant milites et rur
ſus receptui canunt · Cornicineſ
quotiens canunt non milites ſꝫ
ſigna eorum obtempẽrãt ad nu
tum ergo quãtiẽs ad aliquod
opus exercitatuũ ſunt ſoli mili
tes tubicines canunt quotiens
autem pugnatur et tubicines ꝗ
cornicines pariter canunt · Itẽ
claſſicum appellat̃ qꝫ buccina
tores per cornu debent hoc inſi
gne videt̃ imperij quia claſſicũ
canitur imperatore preſente vel
cũ in militem animaduertitur
capitaliter quia hoc ex impera
toris legibus fieri neceſſe eſt
Siue ergo ad vigilias aut an
garias faciendas · ſiue ad opus
aliquod vel i deambulatione campi
exeunt milites tubicine vocante
operantur · Et rurſus tubicine
admonente ceſſant Cum aũt
mouentur ſigna aut iam mota
figenda ſunt cornicines canũt
qꝫ ideo in omnibus exercicijs
et proceſſionibꝫ cuſtoditur · vt
ipſa pugna facili9 obtemperẽt
milites ſiue eos pugñre ſiũ ſtare
ſiũ ſeq̃ ſiũ redire ꝑ̃ceperint duces

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Siquidē ratio manifeſta fit ſp
in ocio debere fieri quod neceſſa
rio faciendū videt̄ in prelio

De exercitatione militum Capitulum XXII

Legionis ordinatione
digna ad exercitiū re
uertamur unde ſicut iā
dictū eſt exercitus nomen acce
pit. Juniores quidē et noui mi
lites mane ac poſt meridiē ad
omne genus exercebāt̄ armoꝝ
veteres autem et eruditi ſine in
termiſſione ſemel exercebāt̄ i
armis neqʒ eñ lōgitudo etatis
ā armoꝝ numerus artē bellicā
tradit ſꝫ pꝰ q̄ͥ ita habē wlueis
ſtipēdia iexēcitatꝰ miles ſp ē ti
ro Armatura que feſtis diebꝰ
exhibetur idcirco non tm̄ que
ſub campi doctore ſunt cotidia
na meditacōne diſcebant nam
et velocitas vſurpacō acq̄ritur
corpis et ſcia feriendi hoſtem
ſeſeqʒ protegendi preſertim ſi
gladijs quominꝰ dimicetur illō
vero maiꝰ ē vt ſeruaē ordines
diſcant et vexillum ſuū i tantis
pmixtionibus in ipa proluſio
ne comitentur nec inter doctos
aliquis error exiſtit cū multi
tudinis ſit tanta cōfuſio Ad
palum quoqʒ vel ſudibus exer
ceri poſt cōmodum eſt cum late
ra vl̄ pedes aut caput ptim pūc
tim vel ceſim condiſcant. Sal
tus quoqʒ ⁊ ictus facere aſſueſ
cant. Inſurgere trepidantes in
clipeū rurſumqʒ ſubſidere nunc
geſtiendo ꝓuolare cū ſaltu nūc
cedentes in terra reſilire miſſili
bus et palos ipſos ferire lōge
meditantur vt et ars dirigēdi
et dextre virtus poſſit accreſce
re. Sagittarij qʒ vel fūditores
ſcopas hoc eſt fru ticū vl̄ ſtra
minum faſces pro ſigno pone
bant ita vt ſexcentis pedibus
remouerētur a ſigno ita vt ſa
gittis vl̄ certe lapidibus exfuſ
tibulo deſtinatis ſignū ſepius
tangerent ꝓpterea in acie ſine
trepidacione facile faciebāt qđ
ludentes in campo fecerant ſem
per aſſuendū eſt etiam vt ſemel
tantum circa caput pila rote
tur cum ex ea emittitur ſaxum
ſed etiā manu ſola omnes mili
tes meditabātur libraria ſaxa
iactare qui vſus paratior tradit̄
quia non deſiderat fundā Miſ
ſilia quoqʒ vl̄ plumbatas iugi
perpetuo qʒ exercitio dirigē co
gebantur vſqʒ ad hoc vt tem
pore hyemis de tegulis vl̄ ſido
lis que ſi deeſſent certe de camu
ſula vel culmo porticus tegerēt̄
et equites et quedam velut ba
ſilica ad pedites in quibꝰ tempe
ſtate vel ventis aere ſ abto ſub
tecto armis erudiebatur exer
citus Ceteris autē etiam hiber
nis diebꝰ ſi niues tm̄ pluuie qʒ
ceſſarēt exerceri cogebant̄ in cā
po tiſſime ne intermiſſa cōſuetu
do ⁊ animos militū debilitaret

et corpa ſiluam cedere portare
onera tra ſilire foſſas natare in
mari ſiue in fluminibꝫ gradu
pleno ambulare vel currere eciam
armatos cū ſarcinis ſuis frequē
tiſſime conuenit vt cotidiani labo
ris vſus in pace difficilis non
videatur in bello Siue ergo
legio ſiue auxilia fuerit exerce
antur aſſidue nā quemadmodū
bn̄ exercitatus miles plium cu
pit ita formidat indoctus Po
ſtremo ſciendū eſt vſum in plio
magis prodeſſe ꝙ̄ vires nam ſi
doctrina ceſſat armorū nichil pa
ganus diſtat a milite

Exemplū exhortacionū exercicij
militaris de alijs artibus tra=
cta Capitulū XXIII

Atleta venator auriga
ppter exiguā mercedē vel
certe plebis fauorē co=
tidiana meditacione artes ſu
as a agere aut ſeruare conſue
uit militē cuius eſt manibus
ſeruanda respublica ſtudioſius
oportet ſciēciā dimicandi v ſū
qꝫ rei bellice iugis exercicijs cu
ſtodire cui contingit nō ſolum
victoria glorioſa ſꝫ eciā ampli
or preda quem ad opes ac dig
nitates ordo milicie et impera
toris iudiciū conſueuit euehe
re Artifices ſcenice ab exerci=
cijs non recedunt pro laude
vulgi miles ſacro letus ab ex
ercicio armorum vel nouellus
vel iam vetuſtus ceſſare non de

bet cui pugnādū eſt pro ſalute
ꝓpria et libertate cōi pſerti cum
antiq̄ ſit prudēs qꝫ ſētēcia oēs
artes in meditacōe conſiſtere

Enumeracō ferramētorū et ma
chinarū Capitulum XXIIII

Legio autē nō tm̄ mili
tū numero ſꝫ eciā ferramē
torꝫ genere vincere cōſue
uit pmo oim inſtruitur iaculis
que nulle lorice poſſunt ſcuta=
ſufficere nā p ſigulas cēturias
ſigulas carrobaliſtas hēre ꝯſue
uit qbus muli adtrahēdū et ſi
gula cōtubnia ad armādū vel
dirigēdū hoc eſt vndecī hoiēs
deputat nā hee q̄nto maiores
fuerit tāto velocius et fortius te=
la iaculāt nō ſolū autē caſtra
defēdūt verūeciā i cāpo pꝰ aciē
grauis armature ponūt āte quo
rū impetū nec eq̄tes loricati nec
pedites ſcutati pn̄t hoſtiū ſtare

In vna autem legione lv car
robaliſte eſſe ſolēt Itē decē o=
nagri hoc ē p ſigulas cohortes
in carpētis bobꝫ portāt armati
vt ſi forte hoſtes ad pugnādū
veneit valeāt ſagittis et ſaxis
caſtra defēdi Scaphas qꝫ de ſin
gulis trabibus cōcauatas cū lō
giſſimis funibꝫ et interdū eciā fer
reis catheis ſecū legio portat
q̄tinus cōtextis hijſdē ſicut dicūt
monoſolis ſupiectis eciā tabula
tis fluīa ſiue pōtibꝫ q̄ vadari
neq̄ūt tā a peditibꝫ quam ab
eq̄tatu ſine periculo tranſeant

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Habet ferreos arpagones q̃s
lupos vocant et falces ferreas
cõſixas longiſſimis cõtis Itẽ
ad foſſarum op̃a faciẽda bidẽ
tes ligones palas raſtra alue/
os cophinos q̃ȝ quibus terra
portatur habet q̃ȝ dolabras ſecu
res aſcias ſeras quibus mate
ria ac pali dedolantur atȝ ſecã
tur habet p̃terea artifices cum
cibus ferramẽtis qui ad opug
nandum hoſtium ciuitates teſ
tudines muſculos arietes vine
as vt appellãt turres eciam de
ambulatorias faciant verũ ne
ſingula enumerãdo plura dicãt̃
vniũſa que in vno q̃ȝ belli gñe
neceſſaria eſſe credunt̃ ſecũ le
gio debet portare vt in quouis
loco fixerit caſtra armatura fa
ciat ciuitatẽ Explicit liber ſcd̃s
Capitula libri tercij Cuius
modi debeat eſſe exercitus
Queadmodũ gubernetur exc̃i
tus Quanta cura ſuanda atȝ
prouidenda pabula vel frumẽ
ta ſunt. Quemadmodum o
porteat p̃uidere ne ſedicionem
milites faciãt. Signoꝝ mili
tarium quãta ſint gña. Quã
ta ſit ſeruãda cautela cum vici
nis hoſtibus mouetur exc̃itus
Queadmodũ flumina q̃ ma
iora ſunt trãſcant̃. Quemad
modum caſtra debeant ordinari
Que et quanta conſideranda
ſũt vt itelligatur vtrum ſuper
uentibus inſidijs ac publico

debeat in acie confligi. Quid
oporteat fieri ſi quis diſuetum
a pugna exercitum habeat vel
tironem.. Que ipſo die pro
curanda ſint cũ publica commit
titur pugna Inueſtigandum
quid ſentiãt milites pugnatu
ri Quenadmodum debeat aci
es ordinari vt in conflictu red
datur inuicta Quenadmodũ
loc⁹ idoneus eligat̃ ad pugnã
Ratio pedismi q̃ntũ ſpaciũ in
acie inter ſingulos homines ĩ
longum vel inter ſingulos ordi
nes ĩ lato debeat cuſtodiri De
equitib⁹ ordinandis De ſub
ſidijs que poſt aciem collocant̃
In quo loco primus dux ſtare
debeat In quo ſcd̃⁹. In quo t̃
ci⁹ Quib⁹ remedijs v̓tuti vel do
lis hoſtiũ reſiſtat̃ ĩ acie Quot
generibus publica pugna com
mittatur et quomodo etiam q̃
infirmior numero et viribus ẽ
valeat obtinere. Quo genere
in itineribus ſepe confligitur
Viam abcedendi hoſtibus dã
di vt deleant̃ facili⁹ facientes
Queadmodum ab hoſtib⁹ re
cedat̃ ſi conſilium pugne diſpli
ceat. De camelis. et cathafra
ctis equitibus Quomodo qua
drigis falcatis vl̓ elefantib⁹ poſ
ſit reſiſti. Quid fieri debeat ſi
vel pars vel totus fuerit exer
citus Expliciunt capitula
libri tercij Sequitur pro
logus eiuſdem

Incipit plogus libri tercij

Athenienſes ⁊ lace-
demões ante mache
dones rerum potitos
priſci loquuntur an
nales • verum apud athenien-
ſes non ſolum rei bellice ſed etiā
am diuerſarum artium viguit
induſtria Lacedemonijs autē
precipue fuit cura bellorum• pri
mi enim experimenta pugnarū
de euentibus colligentes artem
preliorum ſcripſiſſe firmantur
vſqȝ eo vt rem militarem que
ſola virtute vel certe felicitate
creditur contineri ad diſcipli
nam pericie qȝ ſtudia reuocarēt
ac magiſtros armorum quos
tacetos appellauerunt iuuentu
tem ſuam vſum varietatem qȝ
pugnandi precepercint e doceri
O viros ſumma ammiracione
laudandos qui eam artem pre
cipue addiſcere voluerunt •ſine
qua alie artes eſſe non poſſunt
horum ſequentes inſtituta ro
mani marcij operis. p̄cepta et
vſu tenuerunt et litteris prodi
derunt que per diuerſos aucto
res libros qȝ diſperſa impara
tor inuicte mediocritatem me
am abbreuiare iuſſiſti ne vel
faſtidium naſceretur ex pluri
mis ne vel plenitudo fidei deeſ
ſet in paruis Quantum autem
in prelijs lacedemoniorū diſci
plina profuerit vt ommittam
cetera ex xantippi declaratur ex-
emplo qui attilium regulum
romanū qȝ exercitū ſepe victo
rē cū cartaginēſib9 non virtute
ſ; arte ſolus ferret auxiliū pro
ſtratis exercitib9 cepit ac domu
it vno qȝ cōgreſſu triūphās bel
lū omne confiat nec minus ha
nibal petiturus ytaliam lacede
moniū doctorē queſiuit armo
rum cuius monitis tot conſules
tantas q̄ legiones inferior nu-
mero ac viribus interimit Igi-
tur qui deſiderat pacem p̄paret
bellū qui victoriā cupit milites
imbuat diligēter q̄ ſcdos op-
tat euent9 dimicet arte non ca
ſu audet prouocare nemo audet
offendere quē intelligit ſupio-
rem eſſe ſi pugnet

**Cuiuſmodi debeat eſſe exerci-
cius Capitulū I**

Primus liber tyronū
delectum exercitum qȝ
deprompſit ſequens le
gionis inſtitutione diſciplinā
qȝ edocuit militarem hinc terci
us claſſicum ſonat Ideo enim
illa premiſſa ſunt vt iſta in q̄b9
vicia certaminum et victorie ſū
ma conſiſtit diſcipline ordine
cuſtodito et intelligenter celeri
us et amplius adiuuaret Exer
citus dicitur tam legionum quā
auxiliatorum nec non eciā eq̄
tum ad gerendum bellum mul
titudo collecta hic modus a ma
giſtris q̄rit armorum nam cū
exerſis et darij et metridatis

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

ceterulmqꝫ regum quã innumeã
biles armauerũt ꝓꝓ̄ſos exēpla
colliguntur euidēter apparet mi
miũ copioſos exercitus magis
ꝓpria multitudine q̃ӡ hoſtium
virtute depreſſos nã pluribus
caſibꝫ ſubiacet ãplioꝛ multitu
do In itineribus pro mole ſua
ſemp eſt tardioꝛ · Jn longiori
enĩ agmine etiã a paucis ſuper
ventum aſſolet pati · Jn locis
autē aſpis vel flumibus trãſeũ
dis ꝓpter īpedimentorũ moras
ſepe decipitur · Preterea ingē
ti labore numeroſis aĩalibus e
quis qꝫ pabula colliguntur rei
q̃ꝫ frumentarie difficultas que
in oĩni expedicione vitanda ē
cito maiores fatigat exercitus
nam quantolibet ſtudio ꝑpara
tur annona tanto maturius de
ficit quanto pluribus erogatꝰ
aqua vero ipa nimie multitu
dini aliqñ vix ſufficit q̄ ſi caũ
acies verterit tergũ neceſſe eſt
multos cadere de multis ⁊ illos
qui effugerĩt vt ſemel territos
poſtea formidare conflictum ·

Veteres autē q̃ remedia diffi
cultatum expimētis didicerũt
non tã numeroſos q̃ eruditos
exercitus habere voluerũt Jta
qꝫ in leuioribus bellis vnã le
gionē mixtis auxilijs hoc eſt
decem milia peditum et duo mi
lia equitum crediderunt poſſe
ſufficere quam manu pretores
velut minores duces ad expedi
tionem ſepe ducebant q̄ ſi ma
gne copie hoſtiũ ducerent̃ con
ſularis poteſtas cũ xx^m peditũ ⁊
quatuoꝛ milibꝫ equitũ tanq̃ӡ co
mes maioꝛ mittebatꝰ Et ſi mlͭ
titudo īſimica ex gētibꝫ ferociſſi
mis rebellaſſꝫ tũc nimia nccita
te cogēte duo duces ⁊ duo mit
tebantꝰ exercitꝰ cũ huiuſmodi
precepto vt prouideãt ne quid
detrimēti reſpublica capiat cō
ſules ambo altera deniqꝫ cũ di
uerſis legionibꝫ cōtra diuerſoſ
hoſtes a populo romano ãnis
prope omnibꝫ purgaretꝰ · Ideo
ſufficiebant militũ copie qui
vtilius iudicabant nõ tam gñã
des exercitus habere q̃ӡ plures
Jlla tamen ratio eſt ſeruata ne
vnq̃ӡ amplior mltitudo ſociali
um auxiliorũ eſſet i caſtris ciui
um romanorum

Queãdmodum gubernetꝰ exer
citus Capitulum II

Nunc q̄ vel maxime pro
uidendum eſt quneãd
modũ ſanitas cuſtodia
tur exercitus admonebo hoc ē
locis aquis tēpore medicina ex
ercitio Locis ne in peſtilenti re
gione iuxta morboſas paludes
nec aridis et ſine opacitate ar
borũ campis aut collibꝫ ne ſine
tentorijs eſtate milites cōmorē
tꝰ ne egreſſu tardiꝰ et calore ſo
lis et fatigatiōe itineris cōtra
hant morbum ſꝫ potiꝰ in eſtate
luce cepto itinere ad deſtinata

perueniant ne ſeu a hyeme iter
per niues ac pruinas noctib⁹
faciant aut lignorū paciantur
inopiā aut minor illis ſuppe-
tat veſtiū copia nec ſanitati enī
nec expedicōe ydoneus miles
eſt qui algere cōpellitˀ nec pni-
cioſis nec paludis aquis vtat̄
exercitus nam male aque pot⁹
veneno ſimiles peſtilēciā bibētī
bus generant Jam vero hoc
caſu egri cōtubernales oportu-
nis cibis reficiātur ac medicoꝝ
arte curētur principum tribu-
norū que et ipſius comitis quī
maiorē ſuſtinet poteſtatem iu
gis q̄ritur diligēcia male enim
cum hiis agitur quibus neceſſi
tas belli incūbit et morbi Sed
res militaris periti plus cotidia
na armorū exercicia ad ſanita
tem militum putauerūt pdeſſe
q̄ medicos Itaqȝ pedites ſine
intermiſſiōe imbribꝰ ł niuibꝰ
ſub tecto reliquis diebꝰ in cāpo
exercere voluerūt Similitē eq̄
tes non ſolū in planis ꝫ eciā in
abruptis et foſſatū hiatu diffi
cillis ſemitis ſeſeqȝ et equos aſ
ſidue exercere iuſſerūt vt nihil
hiis in neceſſitate prelij acce-
dere poſſit incognitum Ex quo
intelligitur quanto ſtudioſius
armorū arte docendus ſit ſēp
exercitus cū ei laboris cōſuetu-
do et in caſtris ſanitatem et in
conflictu poſſit ſeruare victori
am Si autē yemali eſtiuoqȝ

tempore tucius in eiſdem locis
militum multitudo conſiſtat ex
cogitacione aquarum et cordi-
nis ipſius feditati viciati hau
ſtibus ⁊ aere corrupto pernicio
ſiſſimus naſcitur morbus qui
prohiberi non poteſt aliter ni-
ſi frequenti mutacione caſtro-
rum Quanta cura prouidēda
ſint et ſeruanda pabula

Capitulum tercium

ORdo poſtulat vt de com
meatu pabuli frumen
tiqȝ dicatur ſepius enī
penuria q̄ pugna conſumit ex-
ercitum et ferro ſeuior fames ē
deniqȝ reliquis caſibꝰ poteſt in
tempore ſubueniri pabulacio et
annona in neceſſitate remediū
non habent niſi ante condanē
In omni igitur expedicione v-
num conſtat maximum telum
vt tibi ſufficiat victus hoſtes
frangat inopia Ante igitur
q̄ preparetur vel inchoetur de
copijs expenſis qȝ ſolers debet
eſſe tractatꝰ vt pabula frumē
mentū cetere qȝ annonarie ſpe
cies quas a prouincialibus cō-
ſuetudo depoſcit maturius exi-
gantur et in oportunis ad re-
gendā ac munitiſſimis locis
amplius ſemper modus quā
ſufficit aggregetur Qȝ ſi tribu
ta deficiunt prerogato auro cō
paranda ſunt omnia Neqȝ enī
diuiciarū ſecura poſſeſſio ē niſi
armorum defenſione ſeruetur

frequenter enim neceſſitas ge
minatur et obſidio ſepe fit lōgi
or q̄ȝ putares cum adūſarij etiā
ipſi eſurientes circūſedere non
deſinant quos fame ſperant eē
vincendos. Preterea quidq̄d
in pecore vel quacūqȝ fruge vi-
noqȝ hoſtis īferēs bellū ad vic
tū ſuū poterit occupaē nō ſolū
admonitis pedicta poſſeſſioni
bus ſed etiam q̄ coactis p elec
tos pſecutores ad caſtella ydo
nea et armatorū firmata preſi
dijs vel ad firmiſſimas conferē
dum eſt ciuitates vrgēdi qȝ p
uinciales et ante corrupcōnem
ſeqȝ et ſua membus condant.
Reparacio etiam murorū tor-
mentorum qȝ oīm an̄ curanda
eſt nam ſi ſemel hoſtes puene
rint occupatos metu vniuerſa
turbantur et que ex alijs vrbi
bus petenda ſunt īnclusis iti
neribus denegātur ſed fidelis
ſors eorum cuſtodia ꝛ erogacio
moderata cōſueuerit ſufficere p
copia maxime ſi ab inicio pcu-
retur. Ceterū ſera parſimonia
eſt tunc ſuare cū deficit in expe
dicionibus arduis p capita ma
gis militum q̄ȝ per dignitates
ab antiquis prebātur annone
ita vt poſt neceſſitatē eiſdē red
derent a re publica hyeme lig-
norum et pabuli eſtate aquarꝝ
vitanda eſt difficultas. Fru
menti vero et aceti vel ſalis om
ni neccitas declināda ē ita vrbes

atqȝ caſtella ab hijs militibꝰ q̄
minꝰ pmpti īueniūt ī acie ar
mis ſagittis fuſtibalis fundiſ
etiam ꝛ ſaxis onagris baliſtis
qȝ defendant precipue vitetur
ne aduerſariorū dolo atqȝ piu
rijs decipiat prouincialium in
cauta ſimplicitas. Frequentius
enim commerciorū pacis qȝ ſi
mulatio crudelis q̄ȝ arma nocu
erunt. Qua racione collā fame
paciant hoſtes: diſperſi vero
crebris ſupuentibꝰ facile vincū
tur

Queadmodum oporteat pvideri ne ſeditionē milites faciant Cap IIII

Interdū mouet tumltū
ex diūſis locis collectꝰ
exercitꝰ ꝛ cū pugnare no
lit iraſci ſimulat cur non ducat
ad bellum quod hi precipue fa
ciunt qui ī ſedibꝰ ocioſe delici
ate qȝ vixerūt nam aſperitate
inſoliti laboris offenſi quem in
expedicionem neceſſe ꝛ ſuſtine
re. Preterea metuentes prelia
qui armorū exercicia declināt
ad huiuſmodi pcipitant auda
ciam Cui vulneri mltiplex me
dicina conſueuit apponi cū ad-
huc ſeparati ſunt et in ſedibus
ſunt tribunorū vel vicariorū nc
non etiam principiorū in omnē
diſciplinam arctiſſimam ſeueri
tate teneant nichil qȝ aliud n̄
deuotionem moderationem cu
ſtodiant Campi curſionē vti
ſpi appellāt. inſpectionē armorꝝ

cotidie faciant nullis cōmeati
bus vacent·ad nomē ad ſigna
obſeruare non deſināt ad ſa//
gittas iaciendas ad miſſilia
dirigenda ad iaciendos lapi//
des vel funda manu ad armatu
re geſtum ad vectas pro ſimili
tudine gladiorū pūctim ceſim
q₃ feriendo multo die vſq₃ ad
ſudorem ſunt frequētiſſime de//
tinēdi Curſu eciam et ſaltu ad
tranſmittēdas foſſas michilo//
min⁹ imbuendi ſeu mare ſeu
fluuius vicinus eſt ſedibus eſ
tiuo tpe ad natandum cogēdi
ſunt Omnes pterea ſiluā cede
re iter p dumos et abrupta fa
cere materiā dedolare apire foſ
ſam occupare aliquem locū et
ne a contubernalibꝰ detrudant̄
in ſcutis inuicem obuiantibus
niti ita exercitati et eruditi
in ſedibꝰ milites ſiue legiona//
rij ſiue auxilia vtres ſiue eq̄tes
fuerint cum ad expedicionē ex
diuerſis veniunt numeris emu
lacione virtutis pliuꝰ magis
habeant optare q̄ ocium nemo
cogitat de tumultu qui fiduciā
de arte vel viribus gerit Dux
autem debet eſſe attēcius vt in
omnibus legionibus ſiue auxi
lijs vel vexaciōibus a tribunis
vicarijs principis q₃ ſi qui tur
bulenti vel ſedicioſi ſūt milites
non per inuidiam ſuggerenti
um ſ₃ procerum veritate cognoſ
cat·eos q₃ prudenciori conſilio

ſegregatos a caſtris ad agen//
dum aliquid pro ipſis prope
videatur optabile aut ad caſ//
tella vrbes q₃ deputent munie
das vel ſeruandas tanta ſubti
litate vt cum abiciuntur videā
tur electi numq̄ enim ad contu
macia multitudo prorumpitur
ſ₃ incitatur a paucis qui viciꝛ
orum ſcelerumq₃ impunitatem
ſperant peccare cum pluribus
Qz ſi ferri medicinam neceſſi
tas extrema perſuaſerit meli
us eſt more maiorū auctores
criminū vindicare vt ad omnes
met⁹ ad paucos pena perueniat
laudabiliores tamē duces ſunt
quorū exerciciū ad modeſtiam
labor et vſ⁹ inſtituit q̄ illi quo
rū milites ad obediēciā ſuppli//
ciorꝫ formido cōpellit

Signorꝫ militariū quāta ſunt
genera Caᵐ v V

Multa quidē ſūt dicēda
atq₃ obſuāda pugnā
tibus Siqdem nulla
ſit negligēcie venia vt de ſalu//
te certat̄ ſ₃ inter reliqua michil
magis ad victoriā pficit quā
monitis obtēperare ſignorꝫ cū vo
ce ſola inter pliorꝫ tumultus regi
multitudo non poſſit et cū pro
neceſſitate rerū plura ex tempo
re iubenda et facienda ſint an
tiquus omnium gencium vſus
inuenit quomodo ſol⁹ dux vti
le iudicaſſet per ſigna totum
agnoſceret et ſeq̄ret̄ exercitus

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Tria igitur genera cōſtat eſſē
ſignorū vocalia ſemivocalia ⁊ mu
ta q̄rum vocalia et ſemivocalia p
cipiūtur auribus muta vero re/
feruntur ad oculos . Vocalia
dicuntur que voce humana p
nunciātur ſicut ī vigilijs vel in
prelio pro ſigno dicit̄ vtpute
victoria palma virtus deus no
biſcū triūphus impatoris et a
lia quecūq; voluerit dare is qui
in exercitu habet maximam po
teſtatem ſciēdum tamē eſt iſta
vocalia debere cotidie variari ne
ex vſu ſignū hoſtis agnoſcat ⁊
explorantes inter noſtros ver
ſentur impune Semivocalia
ſunt que p tubam aut cornua
aut bucinam dantur. Tuba q̄
directa ē appallatur bucina q̄
i ſemet ereo circulo flectit̄ Cor
nu qđ exutis agreſtibus ar/
gento nexum tēpato aere ſpū
q; canentis flatus emittit au
ditum nam in dubitatis p hoc
ſignis agnoſcit exercitus vtrū
ſtare vel progredi an certe re/
gredi oporteat vtrū longe pro
ſeq̄ fugiētes an receptui cauerē
Muta ſigna ſunt aquile dra
cones vexilla flamule tufe pti/
me quocūq; eīm hec ferri dixe
rit ductor neceſſe eſt ſignū ſuū
comitantes milites pgāt Sūt
⁊ alia mūta ſig̃ q̄ dux belli eq̄s
ā idumētis ⁊ in armis vt cog
noſcat̄ hoſtis p̄cipit cuſtodiri
Preterea manu aliquid vel fla
gello more barbarico vel certe
mota veſte qua vtit̄ ſignificat
que omnia in ſedib⁹ ī itinerib⁹
in omni exercitatione caſtren̄ v
niuerſi milites ⁊ ſequi et ītelli
gere aſueſcant. Continuus eni
vſus neceſſarius videt̄ in pace
eius rei que in prelij confuſioē
ſeruanda ſit Item mutū et cō
mune ſignum eſt quo pficiſcen
te turba exercitat⁹ puluis ad
ſimilitudinem nubiū ſurgit ho
ſtis vel hoſtiū pdt aduētū ſiſi
ter ſi diuiſe ſint copie p noctē
flāmis per diē fumo ſignificāt
ſocijs qđ aliter non poteſt nū
ciari aliq̄n tis in caſtellorū aut
vrbiū turrib⁹ appēdunt trabeſ
quibus aliquādo erectis aliq̄n
depoſitis indicant q̄ geruntur

Quāta ſit ſeruanda cautela
quando vicinis hoſtibus moue
tur exercitus Capi VI

Qui rem militarem ſtu
dioſe didicerunt plura
aſſerunt in itineribus
q̄ in acie pericula ſolere contin
gere nā ī conflictu ſūt omēs
armati et quomin⁹ hoſtem vi
dent et ad pugnandū veniunt
animo preparati In itinere mi
nus armatus minus intentus
eſt miles et ſupuentus impetus
et fraudꝰ ſubeſſe repente turbat̄
Ideo om̄i cura om̄i diligencia
puidere dux deb; ne pficiſcēs
paciatur incurſum vel facile ac
ſine dampno deponat illatum

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Primum itineraria oīm regio-
nū in quibus bellū geritur ple
niſſime debet habere perſcripta
ita vt locorū interualla non ſolū
paſſuum numero ſʒ eciam viaꝝ
qualitates pdiſcat compēdia
diuerticula mōtes flumina ad
fidem deſcripta cōſideret vſqʒ
eo vt ſolerciores duces itine-
rum prouinciarum in quibus
neceſſitas gerebat̄ non tm̄ an
notata ſʒ eciam picta habuiſſe
firment̄ vt non ſolum conſilio
mentis verum aſpectu oculorū
viam profecturus eligeret ac
hoc a prudēcioribꝰ et honora-
tis ac locorum gnaris ſepatim
vniuerſa pq̄rere debet et verita
tē pquirere de pluribꝰ preterea
ſub periculo deligēdo viaꝝ duces
idoneos ſcien ꝺs qʒ pcipe eꝯs
qʒ cuſtodie mancipare addita
pena oſtēſtacīōe vel pmij Erūt
autē vtiles cū intelligent ſibi
copiam ſupeſſe ac fidie pmiū
et pfidee pata ſupplicia Pro-
uidendum quoqʒ vt ſapiētes ex
ercitati qʒ q̄rantur ne duoꝝ aut
triū erroꝛ diſcrimē pareat vni-
uerſis Interdū enī impita ruſ
ticitas plura pmittet et credet
ſe ſcire q̄ neſcit Sed cautele
caput eſt vt q̄ loca vel quibꝰ iti
neribꝰ ſit pfecturꝰ exercitꝰ ig
noret̄ Tutiſſimū nāqʒ ī expedi
cionibꝰ facienda neſciri Sed
ob hoc veteres minotauri ſig-
nū habuerūt in legionibus vt
quēadmodū ille minotaurꝰ et
ſecretiſſimo laborinto abditus
phibetur ita ducis cōſiliū ſem-
per eſſet occulū Securum iter
agitur quod agendū hoſtes mi
nime ſuſpicāt̄ Verū qꝛ explo
ratores altrūſecꝰ miſſi pfecti-
onē ſuſpiciōibꝰ vel oculꝭ depheu
dūt et interdū trāſfuge pditores
qʒ nō deſūt quēadmodū occur
ri ingruētibꝰ debeat intimetur
Dux cū agmine exercitꝰ pro-
fecturus fideliſſimos argutiſſi
mos qʒ cū equis pbatiſſimos
mittat q̄ loca p que interfaciē
dū eſt in pgreſſu et in tergo dex
tra leua qʒ pluſtrēt ne aliquis
aduerſarij moliāt̄ inſidias Tu
cius enī o pātur exploratores
noctibꝰ q̄ꝫ diebꝰ nā quodāmo
do ipe ſui pditor inuenit̄ cuiꝰ
ſpeculator fuerit deprehenſus
Primi ērgo eq̄tes iter arripiāt
īdē pedites impedimēta ſagit
tarij colocēs vehicula qʒ in me
dio collocēt̄ ita vt expedita ps
eq̄tū peditūqʒ ſub ſequāt̄ nā ā
bulātes iterdū q̄dā a fronte ſʒ
freq̄ēciꝰ a tergo ſupuētus īfer
tur A lateribus quoqʒ pari
āmatorum māu impedita clau
denda ſunt nam inſidiatores
in alio loco impulſant trāſuē
ſus frequenter in curia Illud
tamen precipue ſeruandum eſt
vt ea pars ad quam hoſtis
venturus creditur oppoſitis lec
tiſſis equitibꝰ et leui āmatura

nec non eciā peditibus ſagitta
rijs muniatur · Qui ſi vndiqꝫ
circūfunduntur vndiqꝫ p̄parata
debent eſſe ſubſidia· Ne vero
repentinus tumultus amplius
noceat ante cōmouendi ſūt mi
lites vt pati ſint aīo vt arma
in manibus habeant in neceſſi
tate ſubitaqꝫ concertent ꝓuiſa
non ſolēt eſſe formidini An
tiqui diligentiſſimi p̄cauebāt
ne a calonibus interdum vul/
neratis interdum timētibus et
ſagittarijs clamore pa pug
nantes milites turbarētur ne
diſpſi longius aut conglobati
amplius q̃ expedit impedirent
ſuos hoſtibuſqꝫ prodeſſēt ideo
ad exemplum militum impedi
menta ſub quibuſdam ſignis
ordinanda duxerunt · Deni
qꝫ ex ipſis calonibus quos ga
liarias vocant ydoneos ac peri
tos vſu legebāt quos non am
plius q̃ ducentis ſagittarijs
puerisqꝫ prefigerent his qꝫ vexil
la dabant· vt ſcirent ad que ſi
gna deberent impedimenta colli
gere Sed ꝓpugnatores ab im
pedimentis laxamento aliquo
diuidunt̃ ne conſtipati ledāt̃
in prelio Ambulāte exercitu ut
locorū varietas inuenit ita defē
ſionis ratio variat̃ nam ī cam
pis patentibus equites magis
ſolēt impugnāre q̃ pedites ac ve
ro in locis ſilueſtribus vel mō
tuoſis ſiue paluſtribꝫ pedeſtres
magis formidande ſunt copie
illud enim vitandū · ne per ne
gligenciam alijs feſtinantibus
alijs tardius incedentibꝫ inter
rumpatur acies aut certe atte
nuetur · Continue enim hoſtes
interpolata inuadunt Prepo
nendi ergo ſūt exercitatiſſimi
campi ductores vicarij et tribu
ni qui alacriores retardent et
pigrius incedētes accelerare cō
pellant nam qui multū preceſſe
rint ſuperuento facto non tam
redire q̄ effugere cupiunt · q̄ ve
ro extremi ſūt deſerti a ſuis vi
hoſtiū et ꝓpa deſperatione ſupe
rantur · Sciendū ꝙ etiam ad
uerſarij in his locis que ſibi o
portuna intelligunt ſubſeſſas
occultius collocant · vel aperto
marte impetū faciunt ſed ne ſe
creta noceant ducis preſtat in
duſtria q̄ oīa priꝰ cōueit explo
rare dep̄hēſa vero ſubſeſſa ſi cir
cumueniantur vtiliter plus pi/
culi ſuſtinet q̃ parabat inferre
Apta autē ſi vis p̄paretur ī mō
tibus alciora loca p̄miſſis ſunt
ſubſidijs occupanda vt hoſtis
cum aduenerit repiatur īferior
nec audeat obuiare cū tā a frō/
te q̃ ſup caput ſuum cernat ar
matos Qꝫ ſi anguſte ſunt vie
ſi tamē tute meliꝰ eſt p̄cindere
cum ſecuribus et dolatorijs mi
lites & cum laboribꝫ vias aperire
q̃ ī ceptū itinere periculū ſuſtinere
Preterea noſce debemꝰ hoſtiū

conſuetudinē vtrum deudie an
incipiente die aut hora reficiē
di laſſis ſupuenire cōſueuerūt
et id vitare qđ illos futuros
putam⁹ ex more Nā vero vtrū
peditibꝫ an equitibꝫ vtrum cō
tarijs an ſagittarijs amplius
valeāt vtrū numero hominū
an armorū municione ꝑcellāt
ſcire nos conuenit et ordinare
qđ nobis vtile illis doceāt ad
uerſū tractare quoqꝫ per diem
an ꝑ noctē iter expediat melio
ari quāta locoꝝ intervalla ſint
ad que accipim⁹ ꝑperare. ne eſta
te aque penuria obſit euntibꝫ
ne hyeme difficiles ā nimie oc/
currāt paludes. maiores qꝫ tor
rētes et impedito itinere circū
ueniat exercitus prius ꝙ ad
deſtinata ꝑueniaꝛ noſtra com
moditas ē ſapiētē iſta vitare
Ita ſi aduēſarioꝝ ī ipicia vel
ſimulacō occaſionē nobꝫ dede
rit nō oportet omitti ſꝫ explo
rare ſollicite ꝓditoēs et tranſ
fugas īuitare vt qđ hoſtis i pñ
ti moliaꝛ vt in futuꝝ poſſi⁹ ag
noſcere patis qꝫ eq̄tibꝫ ac leui
armatura ambulantes eoſdem
vel pabula victum qꝫ queren-
tes in ꝓuiſo terrore decipe

Quēadmodū maiora flumīa tranſeantur Cam VII

In tranſitu fluuioꝝ grā
dis moleſtia negligen
tibꝫ frequenter euenit
vel emergit. nā ſi aliqua violen
tior fuerit et aliq̄s lacior impe
dimēta pueros et ipſos inter/
dū ignauiores ſolet mergere
bellatores Explorato ergo va
do due acies eq̄tū electis ani/
malibꝫ ordināt intervallis cōpe/
tētibꝫ ſepate vt ꝑ mediū pedi
tes et impedimēta trāſeāt nam
acies ſupior aquarū impetum
frāgit Inferior q̄ rapti mēſi qꝫ
fuerint colligit atqꝫ trāſponit
ac cū altior fluctus nec eq̄tem
nec peditē paciatur ſi ꝑ plana
decurrat multifariā ſpargiꝛ foſ
ſis diuiſis qꝫ facile trāſiꝛ. Na
uigari vero amnes haſtis fix
is ac ſuppoſitis tabulatis ꝑuij
ſiūt vel certe tumultuario opere
colligatis maībꝫ cupis additis
qꝫ trabibꝫ trāſitū ꝑbent. Expe
diti vero eq̄tes faſces de cannis
aridis vel vlua facere cōſueue
rūt ſup quos loricas et arma
ne videāt imponūt ipi qꝫ et equi
tatādo trāſeūt colligatos ſecum
faſces ꝑtrahūt ſocijs ſꝫ cōmodi
us repertū eſt vt monoxules
hoc eſt paulo latiōēs ſcapulas
ex ſingulis trabibꝫ excauatas
pro genere ligni et ſubtilitate
leuiſſia carpentatis ſecū portet
exēcit⁹ tabulatis ꝑiter et cla
uis ferreis ꝑparatis ita abſque
mora cōſtruct⁹ pons et funibꝫ
q̄ ꝑpterea hñdi ſūt īuict⁹ lapi
dei arc⁹ ſoliditatē preſtat in tē
pore feſtinatur aduerſarij ad
tranſitum fluminum inſidias

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

vel ſuperuentus facerẽ cõſueue
runt ob quã neceſſitatẽ in vtra
qꝫ ripa collocant armata preſi
dia ne alueo circueniente diuiſi
opprimant ab hoſtibus · Cau
tius tamẽ ẽ ſudes ex vtraqꝫ pte
prefigere ac ſine detrimento ſi
qua vis illata fuerit ſuſtinere
Qꝫ ſi pons nõ tm̃ ad tranſitũ ſꝫ
etiam recurſum et commeatum
neceſſarius fuerit tũc intro qꝫ
capite percuſſus latioribꝰ foſſis
aggere qꝫ conſtructo defenſores
milites accipere a q̃bꝰ tam diu
teneat q̃ꝫ diu locorũ neceſſitas
poſtulat

Quomodo caſtra debeant ordinari

Capitulum VIII

CONſequẽnter videt iti
neris obſeruatione de
ſcripta ad caſtrorũ i q̃
bus manendũ eſt venire ratio
nem non enim ad ſtatiuam vel
manſionẽ ciuitas munita ſemp
occurrit et incautũ eſt plenũ qꝫ
diſcriminis exercitũ paſſim ſi
ne aliqua munitione conſidere
cũ militibus ad capiendũ cibũ
occupatis ad muimina faciẽda
diſperſis facile nectant inſidie
Poſtremo noctis obſcuritas
neceſſitas ſomni paſcẽtiũ eqꝫ
diſpſio occaſionẽ ſupueniẽtibꝰ
preſtat In metãdis caſtris nõ
ſufficit locũ bonũ eligere niſi ta
lis ſit vt alter eo non valeat
melior inueniri ⁊ nec inutiliter
ptermiſſus a nobis et ab adu
ſarijs occupatus apportz incõ
modum · Cauendũ autem ne
p eſtatem morboſa in proximo
aut ſalubris aqua ſit longius
hyemeqꝫ pabulacio deſit aut
ignũ ne ſubitis tẽpeſtatibꝰ cã
pus i quo manẽdum eſt ſoleat
inundari ne ſit in abruptis ne
deuijs et circũſedentibus adu
ſarijs difficilis preſtetur egreſ
ſus ne ex ſupioribus locis miſſa
ab hoſtibus in eum pueniant
quibus caute ſtudioſeqꝫ proui
ſis prõ neceſſitate loci quadra
da vel rotunda vel trigona vel
oblõga caſtra cõſtrues nec vti
litati piudicat forma tñ pul
chriora creduntur q̃bus lõgitu
dinis ſpacium tercia pars lati
tudini addit · Ita nãqꝫ ab agri
menſoribus podiſſmũ menſu
le colligi oportet vt ad quãtita
tem concludatur exercitus nã
ppugnatores anguſtiam cõſti
pant et vltra q̃ꝫ conuenit lacio
ra diffundunt Tres ãt modos
diffinũt foſſe primum in vni
noctis trãſitũ ⁊ itineris occupa
cionem leuiorẽ cum ſublati ceſ
pites ordinantur et aggerẽ fa
ciunt ſupra quem valli hoc eſt
ſudes vel tribuli lignei dirigun
tur Ceſpis autẽ circũdatur fer
ramentis qui herbarũ radicibꝰ
continet terram ſit altus ſemiſ
ſem in latus pedem longus pede
ſemis Qꝫ ſi terra ſolutior fuerit
vt ad ſiſitudinem lateris terra

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

ceſpes non poſſet abſcidi tunc
opere tumultuario terra peraci
atur lata pedes quinq; alta tres
cui intrinſecus agger excreſcit
vt ſine metu ſecur9 requieſcat
exercitus. Statiua autem ca
ſtra eſtate vel hyeme hoſtem vi
cino maiore cura ac labore firm
antur: Nam ſingule centurie
diuidentib9 campi doctoribus
accipiunt pedeturas & ſcutis vel
eciam ſarcinis ſuis in orbem
diſpoſitis circa propria ſigna
a foſſam aperiunt lata autem
nouem aut vndecim pedibus
aut tredecim vel maior vis ad
uerſariorum metuitur pedibus
aut decem et ſeptem imparem
enim numerum obſeruari mo
ris eſt cum ſepibus ductis et i
ter poſitis ſtipitibus ramis q;
arborum ne terra etem facile de
labatur agger erigitur & ſuper
comitibus preparatur tribunis
quem ad ſimilitudinem muri &
pugne et propugnacula compo
nuntur. Opus centurionis de
cem pedes metiuntur. ne min9
foderit aut erraverit aut cuius
ignacula et tribuni circumueni
unt nec ante diſcedunt quam
fuerunt vniuerſa perfecta. ne
tamen aliquis ſuperuentus la
borantibus fiat omnes equites
& pars peditum q̄ nō priuilegi
o dignitatis ante foſſam ī pro
cinctu armatura conſiſtit et in
gruentes repellit inimicos Pri

ma ergo ſigna locis ſuis intra
caſtra ponuntur. quia nichil eſt
venerabilius eorum maieſtate
in militibus duci pretorium eius q;
tabernacula preparantur q̄bus
per contubernales deputatos mi
nia aqua ligna & pabula miniſ
trant̄ tunc p gradu legionibus
et auxilijs equitibus et pediti
bus loca in q̄bus papiliones
tendāt d̄putāt̄ i caſtris ac d̄ ſin-
gulis centurijs q̄terni equites &
quaterni pedites excubitū noc
tibus faciunt. Et impoſſibile
videbatur i ſpeculis vigilantes
ſingulos permanere. ideo in q̄
tuor partes ad clepſidram ſunt di
uiſe vt non amplius q̄ tribus
horis nocturnis neceſſe ſit vi
gilare. A tubicine omnes vigi
lie committuntur. et finitis ho
ris a cornicine reuocantur ydo
neos tantum tribunum & pbatiſ
ſimos eligant qui circumeant
vigilijs et renunciant. ſi aliq̄
emerſerit culpa quos circuito
res appellabant. nunc milicie
factus eſt gradus et circitores
vocant̄. Sciendum tamen eſt
equites extra vallum excubias
nocturnas facere debere per diē
autem caſtris poſitis alij i meri
die alij poſt meridiem propter
fatigacionem hominum que
angarias faciunt Item. preci
pue ducem conuenit. ducem be
ne prouidere ſiue in caſtris ſiue
in ciuitate conſiſtat et certis

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

vt ãnimaliũ paſcua ſubſtectio
frumenti ceterarũ qȝ ſpecierũ a
q̃tio lignatio pabulatõ ſecura
ab hoſtiũ reddat̃ incurſu Q̃d
aliter nõ poteſt euenire niſi per
loca idonea qua noſtrorum am
bulat commeat⁹ preſidua ſup
ponant̃ ſiue ciuitates ſint ſiue
caſtella murata · Q̃ȝ ſi nõ reperi
tur antiqua munitio oportuniſ
locis circundata maioribꝫ foſ
ſis tumultuaria caſtella firmãt̃
nam a caſtris diminutiuo voca
bulo ſunt nuncupata caſtella
intra que in angarijs aliquãti
pedites equites qȝ de gẽtes tu
tum iter cõmeantibus preſtãt
Difficile enim hoſtis ad ea lo
ca audet accedere inquibꝫ a frõ
te et a tergo nouit aduerſarios
cõmorari Que et quanta con
ſideranda ſunt ut intelligatur
vtrũ ſuperuentibus ꝛc̃

Capitulum IX

Quiſqȝ hos artis bellice
commentarios ex pro
batiſſimis auctoribus
breuiatos legere dignabit̃ q̃p
primã ratione prelij depugnan
di qȝ cupit audire p̃cepta · Dẽ
conflictus public⁹ duarũ aut
trium horarũ certamen definit̃
poſtq̃p partes eius que ſuperata
fuerit ſpes omnis intercidat
Item omnia ante cogitãda añ
temptanda ante facieda q̃p ad
vltimum veniat̃ abrutũ boni e
nim duces nõ aperto p̄lio in q̃

eſt cõmune piculum ſꝫ ex occul
to ſemp attẽptent vt integris
ſuis quantũ poſſint hoſtes in
terimnãt certe vl̃ terreant i qua
parte que neceſſaria ſũt queãd
modũ ab ãtiq̃s repta pſcribã ·
Precipua ars et vtilitas du
cis eſt vt adhibitis ex vniuſo
exercitu ſcientibus belli et ſapi
entibus viris de ſuis et hoſtiũ
copijs ſepius tractꝫ oĩmqȝ plu
rimũ nocet adulatioẽ ſũmo ta
vtrũ maiorẽ numeꝝ pugnato
rum ipẽ aut hoſtes habeãt vtꝝ
ipſius vel aduſariorũ homines
magis armati ſint et muniti q̃
magis exercitati qui ſint in ne
ceſſitatibus forciores querẽdꝫ
eſt eciam vtra ps equites vtra
pedites habeant meliores Sci
endꝫ qȝ in peditibus vel maxĩe
conſiſtere robur exercitus ⁊ in
ter ipõs equites qui contatis q̃
ſagittarijs antecedat q̃s plu
res loricas induat quis vtilio
res equos adduxerit poſtremo
loca ipſa in quibus pugnandũ
eſt vtrũ inimicis an nobis vi
deantur accomoda nam ſi eq̃ta
tu gaudemus campos debemus
optare ſi pedite loca eligere an
guſta poſſis paludibꝫ vel arbo
ribus impedita et aliquociens
mõtuoſa cui magis vict⁹ abũ
det aut deſit nam fames vt di
citur intrinſecus pugnat ⁊ vin
cit ſepius ſine ferro vel maxĩe
tractandꝫ eſt verum expediat

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

neceſſitate ꝯtrahi aut celerius
dimicari Interdū enim ſperat
aduerſarius cito expediri poſſe
et ſi delatus fuerit in longum
aut penuria maceratur aut deſi
derio ſuorū reuocatur ad ꝓpria q̄
nihil magnū faciens per deſpe
ratione abire compellit̄ tunc fra
cti labore ac tedio plurimi deſe
runt aliquanti ꝓdunt aliq̄nti
ſe tradunt Quia aduerſarijs
rebus rarior fides eſt aut nuda
ri incipit qui copioſus aduene
rat ad rem pertinet qualiter ipſe
aduerſarius vel ipſius comites
optimates qꝫ ſciant noſſe vtꝝ
temerarij q̄ cauti · audaces an
timidi ſcientes artem bellicam
vel ex uſu temere pugnantes q̄
gentes cū alijs fortes · et que
ignaue ſint nr̄a auxilia cuiꝰ ſi
dei quarum ſint virium quos
animos illiꝰ copie quos habe/
at nr̄ exercitus que pars ſibi
magis victoriā repromittat eiꝰ
dem enī cogitacōibꝫ virtꝰ āu
get aut frangit̄ · deſperātibꝫ au
tē creſcit audacia p adhortacio
nē ducis et ſi nil timere videat̄
creſcit animꝰ · ſi ex inſidijs aut
occaſione aliquid fecerit forti
ter ſi hoſtibꝫ aduerſe res cepe
rint euenire ſi vel infirmiores
q̄ minꝰ armatos ex inimicis pote
rit ſupare Cauendū enī eſt ne
dubitātē formidātē qꝫ exercitū
ad publicā pugnā aliq̄n ꝓdu
cas Inteſt verum tyrones aut

veteres milites habeas vtrum
ante breue tempꝰ expedicōe fu
rint an p annos aliquos in pa
ce durauerūt nā p tironibꝫ acci
piendi ſunt qui pugnare lōgo
tēpe deſierūt Sꝫ cū legiones
auxilia vel equites ex diuerſis
euenerūt locis · dux optimꝰ ſep
atī ſingulos numeros p tribu
nos elcōs quorū ſcit̄ induſtria
ad om̄ia quā exercere debet ar
moꝝ et poſt in vnum collectos
q̄ſi depugnaturos conflictu pu
blico exercebit ipſe ſepiꝰ tēpta
bitqꝫ quid artis poſſint habere
quid virīū queadmodū ſibi cō
ſētiāt vtrū ad tubarū monita
ad ſignoꝝ indicia ad precepta
vel nutū ſuum diligent̄ obtēpe
rēt Si errāt in aliquo exerceāt̄
atqꝫ doceāt̄ q̄d diu poſſint eſſe
pfecti · ſi vero in cāpi curſione
in ſagittādo vel iacullando in or
dinata acie fuerīt erudit Nec
ſiq̄dē temē ſꝫ occaſione capta de
ducēdi ſunt ad pugnā ſꝫ añ mi
noribꝫ p̄lijs imbuendi · dux ita
qꝫ vigilās ſobriꝰ prudens tāq̄
de ciuili cā iudicaturꝰ adhito cō
ſilio de ſuis et aduerſarijs co
pijs iudicet et ſi multis rebꝫ ſu
pior īuenit̄ optimū non differat
inire cōflictū Si vero intelligit
aduerſariū fortiorē certamē pu
blicū vitet Nā pauciores nu
mero et īferiores viribꝫ ſupuerꝰ
et inſidias facientes ſub bonis
ducibꝫ reportauerūt ſepe victoriā

Quid oportæat fieri ſi quis
diſſuetū a pugna exercitū habe
at Caᵐ X

Omēs artes oīaqȝ opera
vſu et et iugi exercita//
cione proficiunt . Que
ſi in paruis verum eſt q̄nto ma
gis debet in maximis cuſtodiri
Quis em̄ dubitat artem belli
cam per quam libertas retinet̄
et dignitas ꝓpagat̄ prouincie
conſeruatur impium hanc quō
dam relictis doctrinis omibus
lacedemōij et poſt conſulere ro//
mani hanc ſolam hodie q̄ȝ bar
bari putant eſſe ſeruandā cete
ra autē in hac arte conſiſtere ō
nia autē p hanc aſſequi poſſe
ſe confidunt hec dimicatoribus
eſt neceſſaria p quā vitā retine
ant et victoriam cōſequantur
Dux ergo cui tante artis poteſ
tates ⁊ inſignia tribuūtur cu//
ius fidei atȝ virtute poſſeſſorē
fortune tutela vrbiū ſalus mi
litum reipublice reddit̄ gloria
non tm̄ pro vniuerſo exercitu
ſed eciam pro ſingulis cōtuber
nalibus debet eſſe ſollicitus Si
quid em̄ ipſis eueniat in bello ⁊
ipſius culpa et publica videtur
iniuria Ergo ſi tyronē vel diu
armis cōſuetum exercitū ducit
ſingularū legionum ſiue auxi
liorum nec non eciam vexilla//
cionum vires animos conſuetu
dinem diligēter exploret ſciat
eciam ſi fieri p̄t noīatim quis
comes quis tribunus quis do
meſticus quis cōtubernalis q̄n
tum poſſit in bello auctoritatē
ſeueritatem qȝ maximā ſumat
omnes culpas militaris lege vi
dicet nulli errori credat̄ ignoſcē
In diuerſis locis ī diuerſis oc
caſionibus omnium experimen
ta excipiet His vt oportet cu
ratis cum diſperſi ad preliand̄
ſecuri oberrant hoſtes tunc ꝓ
batos equites . ſiue pedites cū
tironibꝰ aut inferioribꝰ mittat
et ex occaſione fuſis inimicis ⁊
illis pericia et reliquis creſcat
audacia ad tranſitus fluuiorū
ad precipicia montiū ad ſiluaꝝ
anguſtias ad paludū aut via
rum difficultates ſuperuentus
nullo ſciente diſponat atqȝ ita
iter ſuum temperet vt cibum ca
pientes aut dormientes . ā va
cantes certe ſecuros inermes
diſcalcios diſtractis eq̄s nihil
ſuſpicantes ipſe paratꝰ inuadat
quatinus in huiuſmodi certa
minibus ſui fiduciam colligant
nam qui ante longū tempus á
omnino nunq̄ viderunt homi
nes vulnerari vl̄ occidi cum pri
mum aſpexerint perhorreſcūt
et pauore confuſi de fuga magꝭ
q̄ de conflictu incipiunt cogita
re Propterea ſi excurrant ad
uerſarij lōgo itinere fatigatos
aggrediant̄ et vltimos vel in//
ſperatos ſuperueniat eos qui lon
ge a ſuis aut pabuli aut prede

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

gracia cōmotant̄ ſubito occupet
cū delectis Illa enim an̄ tēpa̅
da ſunt ceſſent min⁹ noceat ſi
bn̄ plurimū ꝓſit Inter hoſtes
diſcordiaꝝ ſedare cauſas ſapiē
tis eſt ducis nulla enim q̄uis
minima nacio poteſt ab aduēſa
rijs p̄deleri niſi ꝓprijs ſi multa
tib⁊ ſe ipa conſūpſerit nā ciuile
odiū ad īimicorū pniciē p̄ceps
eſt ad vtilitatē ſue defenſionis
incautū Vnū illud eſt in hoc o
pere predicēdū vt nemo deſpet
fieri poſſe que facta ſunt dicet
aliquis multi anni ſunt quib⁊
null⁹ foſſa agger vallo q₃ mā
ſurum credat exercitum reſpō
debit̄ ſi fuiſſet iſta cautela mich
il nocturni aut diurni ſupuen
tus hoſtiū nocere potuiſſēt per
ſe inuitātes romanos ductis ca
ſtra cōſtituūt et q₂ arenoſa ꝓpe
ſunt omīa ſaccos quos manes
portauerāt ex pulueruletā que
effodit̄ tra implēt eoꝝ q₃ tumu
lo aggerē faciūt Omēs bar
bari carris ſuis in orbe cōnexis
ad ſimilitudīeꝫ caſtrorū ſecuras
a ſupuēnib⁊ exigūt noctes vere
mur ne dicere debeamus q̄d a
nobis alij didicerūt hoc ex vſu
libris an̄ ſeruabat̄ ſed omiſſi
ſa diu nemo q̄ſiuīt q₂ vigētib⁊
pacis offi cijs ꝓcul aberat ne
ceſſitas belli ſed ne impoſſibile
videat̄ repatē diſciplinā cui⁹ v
ſus intercidit docemur exemplis
Apud veteres ars militaris in
obliuiōeꝫ ſepius venit ſ₃ p̄us a
libris repetita eſt poſtea a du
cis auctoritate firmata Scipio
affricanus ſub alijs impatori
b⁊ hyſpanienſes exercit⁹ for
quē ter victos accepit hos diſ
ciplīne regula cuſtodita omi op
re foſſis q₃ faciendis ita exer
cuit diligēter vt dicerent fodi
entes luto inquinare debere qui
madē hoſtiū ſanguine noluiſ
ſent deniq₃ numātiōs capta ci
uitate ſic cōcremauit vt null⁹
euaderet Metellus in affrica
albino imperātē ſubiugatum
accepit exercitum quē ita emē
dauit veterib⁹ īſtitutis vt poſ
tea eos a quibus ſub iugū miſ
ſi fuerant ſuperarent Cimbri
ſcipionis et malei legiones in
ter gallias debellarūt quarum
reliquias dū gayus marius ſuſ
cepiſſet ita erudiuit ſciēcia et ar
te pugnādi vt innumerabilem
multitudinem non ſolum cim
brorū ſ₃ eciā centonū et ambro
num publico marte deleret faci
lius autem eſt ad virtutem no
uos imbuere q̄m reuocare pitos

Que ipſa die ꝓ curanda ſint
q̄n publica ɔ mittit̄ pugna
Ca^m. vndecimū

PReimiſſis leuioib⁊ ātib⁊
belli ad publici cōflictus
icētū et ad facile dīē na
cōib⁊ ac ꝓplis rō diſciplīe mi
litaris īuitat nā ī euētu martis
victorie plenitudo conſiſtat

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Hoc ergo tempore tāto magis
duces debent eſſe ſoliciti quāto
maior ſperat̄ diligentib9 glori
a et maius periculum cōmittat̄
ignauos in quo momento peri
cie vſus pugnandi doctrina cō
ſiliū dominat̄ Veteribus ſecul̄
mos fuit parco cibo cunctos mi
lites ad certamē educere vt au
daciores ſumpt9 eſſe redderet
et longiore conflictu nō fatiga
rent̄ media · Preterea obſer
uandum eſt preſentibus hoſti
bus ſiue ex caſtris · ſiue ex ciui
tate producas ad preliū ne dū
per anguſta portarū particula
tim procedat exercitus a colle
ctis et paratis debilitet̄ inimi
cis Ideo qȝ prouidendum eſt
vt ante omnes milites egredi
antur portas et aciem conſtitu
ant q̄ȝ hoſtes aduenīant q̄ſi
intra ciuitatē manentib9 impa
tis qȝ aduenerint aut differāt
egreſſus aut certe diſſimuletur
vt cum aduerſarij inſultare ce
perint his quos non putant ex
ituros cum ad predam ā redeū
dum conuerterint animum cū
ordines ſoluerint tunc illis ſtu
pentibus lectiſſimi quiqȝ erum
pant et conſerti aggrediant̄ ig
naros Obſeruat̄ aūt ne ſpaci
o longo fatigatū militē vel ne
lapſos poſt curſū equos ad pu
blicū preliū cogas Multū viriū
labor̄ itineris pugnatur9 amit
tit quid faciet q̄ aciem ei9 aduē
tat bos ⁊ veteres d̄clinauerūt
vel ſuꝑiores vel noſtra etate cū
romani ducis ꝑ impericiam non
cauiſſent ne quid amplius di
cam exercitus didicerunt Im
par eīm cōdicio eſt laſſum cum
quieto ſudātem cū alacri curre
tē cum eo qui ſteterit ſubire cō
conflictum ·

<u>In veſtigādi quid ſenciant milites pugnaturi</u>
Capitulum · XII ·

Ipſa die qua pugnaturi
ſūt milites q̄d ſentiāt
diligenter explora nā
fiducia vel formido ex vultu v̄
bis inceſſu moribus cernit̄ ne
confidas ſatis ſi tyro preliū ci
pit In exꝑtis eīm dulcis ē pug
na ⁊ noueris te oportere differ
re ſi exercitati bellatores metu
unt dimicare Moniti tamē et ā
nonicione ducis exercitui v̄tus
accreſcit et animus precipue ſi
futuri certaminis talē acceꝑint
racionem quaſi ſint facile ad
victoriam ꝑuenturi tunc inimi
corum ignauia vel error oſtēdē
dus eſt vel ſi āte a nobis ſupa
ti ſunt commemorandꝫ dicēda
etiam quibus militum mētes
in odiū adūſariorū ira ⁊ in dig
nacōe moueātur aīs pene oīm
hoīm hoc naturaliter euenit vt
trepident cum ad conflictū hoſ
tium conuenerīt · Sine dubio
autē firmiores ſunt quorū mē
tes ipſe cōfundet aſpcūs ꝫ hoc
remedio formido leuit̄ ſi aūq̄ȝ

diuites frequēter exercitū tuū
locis tutioribꝫ ordines vñ et ui
dere hoſtes et agnoſcere aſſueſ
cāt Interdū audeant aliquid
ex occaſione aut fugiāt aut in
terimāt inimicoꝝ mores aduē
ſarioꝝ arma recognoſcāt nam
que ex vſu ſūt nō timēt

Queādmodū bonus locus eli
gatur ∴ Caᵐ XIII

Bonū ducē opꝫ cognoſ-
cere ipm locum in quo
dimicādū eſt magnam
pťe victorie poſſidere Elabora
ergo vt cōſertur⁹ manū primum
auxiliū capias ex loco quī tāto
vtilior iudicať quanto ſuperior
fuerit occupat⁹ In ſbictos eni
vehemencius tela deſcēdunt et
maiori impetu obtinētes pars
alcior pellit Qͥ aduerſo nititur
cliuo duplex ſubit cū hoſte et
loco certamē Sed illa eſt ꝙ ſi
de pedibꝫ tuis victoriā ſperas
cōtra equites hoſtiū loca aſpa
inequalia mōtoſa debes elige-
re Si vero de equitibꝫ tuis cō-
tra aduerſarij pedites victoriā
queras ſequi debes paulo quidē
editiora loca ſꝫ plana atqꝫ patē
cia ne ſiluis neqꝫ paludis impe
dita

Queādmodū acies
debꝫ ordinari vt i cōflictu red-
dať iuicta Ca XIIII

Ordinatur⁹ aciem tria
debꝫ anī ꝓſpicere ſolem
puluerē et ventū nam
ſol ante faciē eripit viſū ventus
cōtrari⁹ tua iflectit et depͥmit
hoſtiū adiuuat tela puluis a
frōte cōgeſt⁹ oculos iplet ac
claudit hᵒ modo eo quo acies
ordināť eciam impiti vitare ſo
lēt Sed puidēdꝫ eſt in futuro
ne pabulū accedēte die noceat
ſolis mutata conuerſio ⁊ ne-
qꝫ vent⁹ aduerſus hora ſoli ta
eo pugnāte naſcať Ita ergo cō
ſtituūt ordines vt hec p⁹ occi
piū nomē ſint et ſi pt fieri ad-
uēſarioꝝ impleāt faciē Acies
diciť exercit⁹ iſtructus frons
qꝫ aduēſus hoſtem ſpectat hec
in pugna publica ſi bñ diſpoiť
plurimū iuuat ſi impiti ꝙuis
optimi bellatorēs ſint mala or-
dinaciōe frāgūtur Inſtructio
nis lex eſt vt in pͥmo ordine ex
ercitati et veteres milites collo
cēť quos āna priceps vocabāt
In ſecūdo ordie circūdati cathe
fractis ſagittarij et optimi mi
lites cū ſpiculis et lanceis ordi
nēť quos p⁹ haſtatos vocabāt
ſinguli autē armati in direcū
ēnos pedes inē ſe occupare con
ſueuerūt hᵒ eſt in mille paſſi-
bus d·c·lxvi pedites ordināť
in locū vt nec acies intēluceat
et ſpaciū ſit arma tractādi In
ter ergo ordinē et ordinē a ter
go in latū ſex pedes in latū diſ
tare voluerunt vt haberunt
pugnantes ſpacium accedendi
atqꝫ recedendi vehemēcius
eni cū curſu et ſaltu tela mittūť

In hijs duobus ordinibꝰ ⁊ eta
te maturi et vſu confidentes et
muniti etiam grauioribus ar-
mis collocantur Hij eñ adinuí
cem muri nec cedere nec ſequi
aliquñ cogendi ſunt ne ordines
turbentur ſed venienetes aduer
ſarios excipe et ſtando pugnã
doqꝫ repellere vel fugare. Ter
cius ordo diſponitur de armatu
ris velociſſimis de ſagittarijs
iuuenibus et de bonis iaculato
ribus quos antea ferentarios
nominabant. Quartus ordo
de ſcutatis conſtituitur expedi
tiſſimis de ſagittarijs iunori-
bus de hijs qui alacriter veru
tis vel marciobarbulis quas
plumbatas nominant dimi-
cant qui quidem dicebantur le
uis armatura ſciendum ergo ẽ
ſtantibꝰ duobꝰ primis ordini
bus terciũ et quartũ ordinem
ad prouocandũ cum miſſilibuſ
et ſagittis primo loco ſemp ex
ire Que ſi hoſtes i fuga vertere
potuerunt ipſi cũ equitibꝰ per
ſequũť Sin vero ab hoſtibꝰ pul
ſi fuerint redeunt ad primam ⁊
ſedam aciem et inter ipſos reci
piũt ſe ad ſua loca ꝑma ãt ⁊ ſe
cunda acies cũ ab his peltas ⁊
ad pilam vt dicitᷣ ventum fuerit
totum ſuſtinet bellũ. In qrta
acie ponebanť interdum carro
baliſte et manubaliſtarij fun
dibulatores fuſtibulatores qui
fuſtibalis lapides iaciũt fuſtiſ
eſt longus pedibus qtuor cui'
per medium ligať funda de co
rio et vtraqꝫ manu impulſ' ꝓ
pe ad inſtar onagri dirigit ſaxa
funditores ſunt qui fũdis lino
vel ſetis factis has enim diciũt
meliores contorto circa caput
brachia dirigunt ſaxa quibus
ſcuta deerant ſiue lapidibꝰ ma
nutractis ſiue miſſilibus in hᵒ
ordine dimicabant. Sextus or
do poſt omnes a firmiſſimis et
ſcutatis et omni armorũ gene
re munitus bellatoribꝰ teneba
tur quos antiq̃ triarios appel
labant hi vt requieti ⁊ integri
alacrius inuaderẽt hoſtes poſt
vltimas acies ſedẽre cõſueuerant
Si quid eñ ꝑmis ordinibus
accidiſſꝫ de horũ viribꝰ repati
oĩo ſpes tota pendebat

Racio pedilſmi quãtum ſpaci
um in acie iter ſingulos homi
nes i lõgam vel i latã eſſe debꝫ

Caᵐ. XV:

Explanato qualiter de
beant acies inſtrui nũc
pediſſimi menſuramqꝫ
ipſius ordinacionis expona In
mille paſſibus cãpi vna acies
dc. lxvj. ſuſcipiet pedites ꝓp
terea qꝛ ſinguli pugnatores ter
nos occupant pedes. Que ſi ſex
acies in mille paſſibus campi
volueris ordinare nouẽ milia
nongẽti nonaginta ſex pedites
ſunt neceſſarij. Si aũt in tri
nũ hũc numerũ volueris tẽdere

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

duo milia paſſuū comprehēdat
ſ; melius eſt plures acies facere
ꝙ̄ milites expargere Denos
pedes a tergo intra ſingulas a
cies in lato dixim⁹ itra patere
debere et ipi bellatores ſtantes
ſingulos optinēt pedes Ideo
q; ſi ſex acies ordinauis xl ij pe
dēs in latū et mille in longū de
cē miliū hominū tenedit ex
ercit⁹ Ad hanc racionem ſi xx
milia ſui xxx milia peditū fue
rint iux̄ menſure pediſmū ſine a
liqua dubitaciōe diffiĉultatis
poterūt ordinari nec dux fallit̄
cū ſciat quā locus qn̄tos poſſit
capē armatos Dicit ſi anguſ
tior locus ſit vel multitudo ſuf
ficiat inde ecīā ix vel ampl⁹ acī
es ordinare magis enī expedit
vt cōſerti pugnēt ꝙ̄ lōgi⁹ ſep
atī nā ſi nimiū fuerit acies te
nuata cito ab adūeſarijs facta
īpſſione prūpit̄ et nullū p̄t eſ
ſe remediū q̄ autē numeri i dex
tro cornu quā ſiniſtro q̄ in me
dio debeāt ordinari vel iux̄ dig
nitates eorū fuat̄ ex more vel
certe p q̄litate hoſtiū cōmittat̄

De equitibus ordinandis
Capitulum ∴ XVI

COnſtructa acie peditū
equites ponūt̄ in corni
b⁹ ita vt loricati omēs
ſcutati iūcti ſint peditib⁹ Sa
gittarij autē quā loricas nō ha
bent longius euagētur a Forci
orib⁹ nā equitib⁹ peditū pergē
da ſunt latera et a velociorib⁹
atq; expeditis hoſtium cornua
ſuperfundēda atq; turbāda Sci
re autem dux debet cōtra quos
globos hoſtiū quos eq̄tes opor
teat poni nā neſcio qua occulta
raciōe ymo pene diuina alij cō
tra alios melius dimicāt et quā
forciores vicerāt ab īferiorib⁹
ſepe vincūtur Et ſi equites im
pares fuerīt more veteri velociſ
ſimi cum ſcutis leuib⁹ pedites
ad h⁰ ipm exercitati hijſ de miſ
cēdi ſunt quos expeditos vete
res nomiabāt quo facto ꝙ̄uis
fortiſſimi hoſtiū eq̄tes euene
rīt tamē aduēſ⁹ mixtū agmen
pares eſſe nō pn̄t vnum hoc re
mediū veteres omēs duces ire
nerūt vt aſſueſcere facerēt iudi
ces currētes egrie et itē bonos
equites ſingulos pedites collo
carent cum leuiorib⁹ ſcutis gla
dijs miſſilib⁹ De ſubſi
dijs q̄ poſt aciē collocantur
Capitulum ∴ XVII

SEd optima racio eſt et
ad victoriā plurimū cō
fert et letiſſimos de pe
ditibus et equitibus cum vica
rijs comitib⁹ tribunis q; vacā
tib⁹ habeat p⁹ aciē dux prep
atos alios circa cornua alios
circa mediū vt ſic vbi hoſtis
vehemēt̄ īſtitit ne rūpat̄ acies
cito prouolēt et ſuppleāt loca ad
dita q; virtute īmicoꝝ audaciā
frāgāt h⁰ p̄mi lacones īuenerūt

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

imitati ſunt cartaginenſ romani vbiqꝫ ſeruauerũt hac diſpoſitione nulla melioꝛ inuenit᷑ nã directa acies hoꝰ ñ ſolũ agere debet et poteſt vt hoſtem repellat ãn fendat Si cuneus ſit agendus aut forfex ſuperfluos habere debet poſt aciem ꝺ quibus de cuneo forficẽ facias ducẽda ſit · Serra aũt ex abundãtibꝫ ducit᷑ nam ſi ꝺ loco ſuo ordinatũ militem tranſferre corporis vniuerſa turbabis · Si globꝰ hoſtium ſeparatus aut alam tũ am aut partem aliquã vrgere ceperit niſi ſuperfluos habeas quos contra globum poſſis obtinere ſiue pedites ſiue equites de acie tuleris dum aliã vis defendere aliam periculoſiꝰ denudas · Qꝫ ſi bellatorũ copia tibi non abundat · melius eſt tibi aciem habere breuiorem dummodo in ſubſidiũ colloces plurimos de quibꝰ cuneum facias Nam circa medias partes cãpi ex peditibus bñ armatis debes habere lectiſſimos vt ſtatĩ acies hoſtiũ rumpas cõtra cornua de contatis loricatiſ qꝫ eq̃tibus ad hec reſeruatis et leui armatura peditũ alas hoſtium circumuenire conuenit

In quo loco primꝰ dux ſtare debeat Capi XVIII

Dux qui precipuam ſuſtinet poteſtatem inter eq̃tes et pedites in parte dextera ſtare cõſueuit · hic eñ locus eſt i quo tota acies gubernatur ex quo rectus eſt liberqꝫ procurſus Ideo ãt inter vtroſqꝫ conſiſtit vt et conſilio regere et auctoritate tam eq̃tes q̃ꝫ pedites ad pugnam poſſit hortari hic de eq̃tibus ſupnumerãriis mixtis peditibus expeditis aduerſariorũ ſiniſtrũ cornu q̃ contra ipſm ſtat circũuenire debet et a tergo ſemp̱ vrgere Secundus dux in media acie ponitur peditum qui eam ſuſtentet et firmet hic fortiſſimos pedites ꝛ bene armatos de illis ſupfluis ſecũ habere debet ex quibus aut ipẽ cuneũ faciat et hoſtium aciẽ rũpat aut ſi aduerſarij cuneũ fecerint ipẽ forficẽ faciat vt cuneo illi poſſit occurrere · In ſiniſtra pte exercitus ẽ ~ciũs dux eſſe debet ſatis bellicoſus et prouidus qꝫ ſiniſtra ps difficilioꝛ ẽ et quaſi manca in acie cõſiſtit hꝫ circa eq̃tes ſe bonos ſupnumerarios et velociſſimos pedites habere de q̃bus ſiniſtrũ cornu ſemp̱ extẽdat vel emẽdet ne circumueniat᷑ ab hoſtibus ·

Clamoꝛ quẽ barritũ vocant p̃us nõ debꝫ attolli q̃ꝫ acies vtraqꝫ ſe iũxerint Impitorũ eñ vel ignauorum eſt vociferari ꝺ longe cum hoſtes magis terreant᷑ ſi cum telorũ ictu clamoris horror acceſſerit · Semp̱ autem ſtudere debes vt prius iſtruas

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

aciem q̃ꝫ ex ãbitrio tuo potes fa
cere qd tibi vtile iudicas cum
nullus abſiſtit deinde et tuis
auges cõfidẽciã et aduerſarijs
fiduciã minuis qꝫ forciores vi
dẽt͛ qui ꝓuocare nõ dubitãt ini
mici autẽ incipiũt formidare q̃
vidẽt cõtra ſe acies ordinari huic
addit͛ maximũ cõmodũ qꝫ cũ
īſtruct⁹ ꝑatus qꝫ ordinatẽ et
trepidũ aduẽſariũ preoccupas
pars enim victorie ẽ inimicũ tur
bare añq̃ dimices Quibꝫ
remedijs virtuti vel dol͛ hosti
ũ reſiſtat͛ Ca XIX

Nam in itineribꝫ iã fati
gatis in fluminibꝫ trãſ
greſſiõe diuiſis in palu
dibꝫ occupatis in iugis monci
um laborãtibꝫ in cãpis expãſis
atqꝫ ſecuris ĩ mãſione dormiẽ
tibus oportunũ ꝓliũ ſemꝑ īſt͛
tur cũ alijs negocijs occupant͛
hoſtes ꝑus interimãt͛ q̃ꝫ ꝑpare
ſe poſſint Qꝫ ſi cauti ſint ad/
uerſarij et inſidiarꝫ nulla ſit co
pia tũc aduerſũ pñtes et ſcien
tes videt͛ eq̃ cõdiciõe pugnãt͛
cũ ars bellum non minus ĩ hoc
apto cõflictu quã in occultis
fraudibꝫ adiuuat eruditos Ca
uendũ vel maxime ne ab ala cor
nu qꝫ ſiniſtro qd ſepius euenit
aut certe dextro qd licet raro
cõtigit circũueniãt͛ tuce multi
tudine hoſtiũ a vagantibꝫ aut
globos qd ſi cõtigerit vnum re
mediũ eſt vt alã cornu qꝫ reple
as et retundes quatinus cõui
ſi tui ſocioꝝ terga defẽdãt ſꝫ in
angulo ipſi⁹ extremitatis for
tiſſimi collocẽt͛ q̃ꝫ ibi īpet⁹ am
plius fieri conſueuit Itẽ ab
uiſ⁹ cuneũ hoſtiũ reſiſtit͛ cer/
tis modis Cune⁹ dicit͛ multi
tudo peditũ q̃ iũcta acie ꝑmum
anguſtior deinde latior ꝓcedit
vt aduerſarioꝝ ordines rũpat
qꝫ pluribꝫ ĩ vnũ locũ tela rũpũ
t͛ quã rẽ milites vocant caput
porcinũ cõtra qd ordinacõ ponit͛
quã forficẽ vocãt nã ex fortiſ/
ſimis militibꝫ in ſimilitudinẽ
v litterẽ ordo cõponit͛ et illum
cuneũ accepit atqꝫ ex vtraqꝫ ꝑ
te cõcludit quo facto aciem nõ
poteſt rũpe Itẽ ſerra dicit͛ q̃
a ſtrenuis directa añ frõtẽ po/
nit͛ hoſtibꝫ ut turbata acies re
ꝑet͛ Globus autẽ dicit͛ q̃ a ſua
acie ſeparatus vago ſuꝑuẽtu cu
rit ſup ĩmicos cõtra quẽ alter
populoſior vel forcior immittet͛
globus Obſeruãdũ quoqꝫ ne
ſub tẽꝑe quo cõmittit͛ pugna
vel ordines cõmutare aut de ſo
cijs ſuis aliquos numeros ad
alia trãſferre ſtati enim naſcit͛ tu
multus atqꝫ imparatis ꝑturba
tis qꝫ facili⁹ hoſtis incubit

Quot gnibꝫ pugna publica co
mittat͛ eciã q̃ inferior numero
Capitulũ XX

Epugnacõnũ ſex ſũt genera
q̃ moi cũ infeſta ex vtraqꝫ
parte ſigna confligunt et eciã

vnā depugnacio eſt frontē lō
ga quadrato exercitu ſicut etiā
nūc ⁊ ꝓpe ſemꝑ ſolet ꝑliū fieri
ſed hoc gen⁹ depugnacionis
ꝑiti armorū non optimū iudi
cant q: cū in ꝓlixo ſpacio ten-
ditur acies non equalis ſemꝑ
campus occurrit et ſi aliq̄s in
medio vel ſinus vel curuata ſit
eo loco acies frequēter irrūpi
tur Preterea ſimilitudine ad
uerſarius antecedat a lateribꝫ
aut dextrā aut ſiniſtrā alam cir
cumuenit in quo ꝑiculum mag
num eſt niſi ſuꝑnumerarios ha
beas qui procurrant hoſtes q;
ſuſtineant hoc genere ſolus de
bet cōfligere qui et plures ⁊ for
tes habuerit bellatores ex vtra
q; cornu hoſtes circumueniat et
quaſi in ſui ſinū concludat ex-
ercitus Secunda depugnacio
eſt publica que plurimis meli
or in qua et ſi paucos ſtrēnuos
loco ydoneo ordinaueris ⁊ ſimi
litudine hoſtium et virtute tur
beris tn̄ poteris reportare victo
riam huius talis eſt mod⁹ Cū
iſte acies ad cōgreſſum venerīt
tūc ī ſiniſtrā alam tuā a dextra
aduerſarijs longius ſeꝑabis
ne vel miſſilia vel ſagitte ad eā
ꝑueniāt dextrā aū alā tuā ſiniſ
tre ale ip̄ius iūgas ⁊ tibi ꝑmo
inchoa preliū ita vt cum eq̄ti-
bus optimis ⁊ probatiſſimis
peditibus ſiniſtram partē illi⁹
ad quā te iūxeris aggrediaris
atq; circūueas detrudendo atq;
ſuꝑ currēdo ad hoſtiū terga ꝑ-
uenias · Qz ſi ſemel adūſarios
inde pellere ceꝑis accedentibꝫ
tuis indubitatā victoriam cōſe
queris ⁊ ꝑs exercitus tui quā
ab hoſte ſubmoueras ſecura du
rabit ad ſimilitudinē a lr̄e vel li
belle fabrilis acies in hoc dimi
candi genere ponit̄ vel ponūtur
Quod ſi ꝑor aduerſarius fece-
rit illos quos poſt aciem ſuper
numerarios diximus debere po
ni tam eq̄tes q̄ȝ pedites ad ſiniſ
trum colliges cornu ⁊ ſic aduer
ſario reſiſtis magnis viribꝫ ne
arte pellaris · Tercia depugnacō
eſt ſimilis ſcd̄e ſed ī hoc deterior
q: a ſiniſtro cornu tuo cū illius
incipis dextro confligere nam
quaſi mancus impetus ē eorū a
parte cum difficultate eorū ag
grediūtur hoſtes qui in ſiniſtro
dimicant cornu qd̄ apcius ex-
planabo · Si qn̄ alam ſiniſtrā
habueris lōge meliorē tūc eam
fortiſſimos equites peditesq;
coniūgere et in cōgreſſu ipō pri
mā applica ad alam hoſtiū dex
trā et qn̄tū poteſt aduſarij par
tem dextrā pellere et circuire feſ
tina tuam autē aliam exercit⁹
partem in qua deteriores bellato
res habere te noſti a ſiniſtra illi
us longiſſime ſeꝑa ne vel gla-
dijs inuadātur vl̄ ad eam tela
ꝑueniant In hoc cauendum eſt
ne inimicoꝝ cuneis tranſuerſa

tua acies elidať hoc autē mo-
do vno caſu vtiliť pugnabiť ſi
aduerſari⁹ dextrū cornu inferi
orē habuerit et tu longe forci-
orē ſiniſtrū Quarta depugna
cio talis eſt cū ordinaueris aci
em aut quadrīgētos aut quigē
tos paſſus ꝗ̃ ab hoſte ꝓuenī-
as nō ſpante eo ſubito ambas
alas tuas incitare te cōucit vt
ex vtraqȝ cornu impulſos ho
ſtes vertas in fugam et celeri⁹
victoriā cōſequeris ꝫ hoc gen⁹
certaminis licet cito ſupet ſi ex
ēcitatos fortiſſimos qȝ ꝓduxe
erit tamē piculoſū eſt q2 medi
am aciē ſuā q̄ ſic dicat nudaē cō
pelliť et in duas ptes exercitū
ſepare et ſi pmo impetu victus
nō fuerit inimic⁹ habet occaſio
nē qua inuadat et diuerſa cor
nua et mediam aciem deſtitutā
Quinta depugnacio eſt quar
te ſimilis ꝫ hoc vnum ampli⁹
habet ꝙ leuiorē armaturam et
ſagittariis añ pmā aciē ponit
vt illis ꝯſiſtētibꝯ nō poſſit irrū
pi nā ſic a dextro cornu ſuo illi
us dextrā aggrediť Que ſi fuga
re poterit ſtatī vicit ſin minus
media acies ipſius nō laborat
quia leui armatura ſagittariis
que defendetur Sexta aūt
depugnacio optima eſt prope
ſimul ſecunde qua utuntur qui
de numero ſuorum et virtute
diffidunt et ſi bene ordinaue
rit quamuis cum paucioribus
ſemper victoriam conſequntur
nam cum inſtructa acies ad
hoſtes accedet dextram alam
tuam ſiniſtre ale hoſtium iun
ge et ibi p eqtes et pedites ꝓ
batiſſimos et velociſſimos icipe
pliū reliquā autē ptē exercitus
tui longiſſime ab aduēſiorū a
cie remoue et in directū porrige
ꝙ virtute añꝗ̃ ſiniſtrā ptē illi⁹
et a lateribꝯ et a tergo cepis ce
dere ſine dubio vertis in fugā
Aduēſari⁹ autem nec dextera
pte ſua nec de media acie poteſt
ſuis laborātibꝯ ſubuenire q2 aci
es tua extēditur et tota ſe porri
get in ſimilitudinē l littere lon
giſſime qȝ recedit ab hoſtibꝯ

Quo gnē i itineribꝯ cōfligitur
Capitulum XXI

Septima depugnacio
eſt que loci bñficio ad
iuuat dimicātes in h⁹
quoqȝ et cū paucioribꝯ et cū mi
n⁹ fortibꝯ poteris aduēſarium
ſuſtinere hoc eſt ſi montem aut
mare aut flumē aut locū aut ci
uitatem aut paludes aut ab ru
ta ab vna parte habeas ex qua
hoſtes non poſſe accedere reli-
qum exercitum tuum directa a
cie ordines ꝫ nulla que munici
onem non habet omnes equi-
tes et ferentarios ponas tunc
ſecurus pro tuo arbitrio cū hoſ
te confligis quia ab vna parte
locā natura te muniet ab alia
duplex prope ponitur eqtatus

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Jllud tamen obſeruandū eſt
quo nichil melius inuenitur vt
ſiue dextro cornu pugnare vo
lueris ibi fortiſſimos ponas ſi
ue de ſiniſtro ibi ſtrenuos collo
ces ſiue in medio facere cuneos
volueris per quos hoſtiū acies
rūpas in cuneo exercitatiſſimos
ordines bellatores victoria eñi
p paucos fieri conſueuit tm̄ eſt
vt electi a duce ſapientiſſimo in
hijs locis in quibꝫ ratio et vti
litas poſtulat ordinentur ·

Viam abſcedēdi hoſtibus
dandam vt deleantur ·

Caᵐ XXII

PLeriq; rei militaris ig
nari · pleniorē victori
am credūt ſi adūſarios
aut locoꝝ anguſtijs aut arma
torū multitudine circūdederint
vt aditum non īueniant ab-
cedēdi ſed clauſis ex deſpacōe
creſcit audatia et cū ſpei nichil
eſt ſumet et arma formido libē
ter cupit cōmori qui ſine dubio
ſcit ſe moriturū Ideoq; ſcipiōis
laudata ſnīā eſt qui dixit viā
hoſtibus qua fugerit munien
dam nam cum abcedēdi aditu
patefacto mentes oīm ad pre-
hēnda terga cōſenſerint multi
more pecudū trucidantur nec ī
ſequentibus ullū periculum eſt
cū victi quibus defendi potue-
rant arma conuerterint hoc gn̄e
quanto maior fuerit tāto facili
us multitudo proſternitur neq;
ibi conquirēdus eſt numerus
vt animus ſemel territus non
tam tela hoſtiū cupit declinare
q̄ vultū · Ceterū clauſi licet ex
igui numero et īfirmi viribus
hoc ipō tn̄ ſūt hoſtibus pares
quia deſperantes ſciūt aliud ſi-
bi licere non poſſe ſed vna ſal9
victis nullam ſperare ſalutem

Qualiter ab hoſtibus reda
datur ſi cōſiliū diſplicꝫ pugne

Capitulum XXIII

Digeſtis omibꝫ q̄ ratio
militaris experimentis
et arte ſeruauit vnum
ſup eſt edocere quemadmodum
recedatur ab hoſtibus nā diſ-
cipline bellice et exemploꝝ periti
non nūq̄ periculum imminere teſ
tantur Qui eñi ante congreſſū
recedit ab acie ſuis fiduciā mi
nuet et inimicis addit audaci
am verū quia hoc ſepius eue-
nire neceſſe eſt quibus modis
fieri pt tute declarādum ē Pri
mū vt tui neſciant ideo te rece
dere q2 declinas inire conflictū
ſed credāt arte aliqua ideo ſe
reuocari vt ad oportuniorē locū
inuitentur hoſtis facilius ſupe
tur aut forte inſequentibꝫ ad
uerſarijs ſecretiores collocenē
inſidie nam ad fugam parati ſūt
qui ſuum ducem ſenciūt deſpa
re Jllud q̄z vitandū eſt ne hoſ-
tes te recedere ſenciant et ſtatī
irruant propterea pleriq; ad
pedites equites poſuerunt vt

diſcurrētes aduẽſarios vidẽ nõ
ſineret̃ queadmodum pedites
abſcedebant Item p̃ticulati in
cipientes a p̃mis ſingulas aci
es ſubducebãt retroqʒ reuoca=
bant in gradu ſuo manentibus
reliquis quos ſenſim poſtea ce
ſim qʒ illis iũgebat quos ſub
duxerãt p̃mũ Aliquãti explora
tis itineribꝰ noctu cũ exẽcitu re
cedebant vt hoſtes die certa cũ
intellexiſſēt nõ poſſēt cõphende
re p̃cedentes Preterea leuis ã
matura p̃mittebatur ad colles
ad quã totus ſubito reuocaret̃
exercitus Et ſi hoſtes inſequi
voluiſſēt a leui armatura q̃ an=
te occupauerat locũ additis e
quitibꝰ defendebat̃ Nichil eni
p̃iculoſius eſtimãt q̃ȝ incõſulte
inſequētibꝰ ab alijs qui ĩ ſub
ſeſſa fuerũt vel qui ante ſe parue
rũt obſeruet̃

Quo tēpore inſidie debent collocari et quomodo Caᵐ XXIIII

Neceſſario tamen ãplior
ſecuritas grauius ſolet
habere diſcrimẽ impa=
tis cibũ capientibꝰ in itinẽ laſ
ſis equos ſuos paſcẽtibus ac
nichil tale ſuppliãtibꝰ ſuperuen
tus aſſolet fieri qd a nobis vi
tandũ eſt et hoſti in hꝰmõi ca
ſibus p̃rices inferẽda hoc eni
caſu oppreſſis nec virtꝰ poteſt
nec multitudo ꝓdeſſe quia in
acie publica vincet̃ pugna licʒ
et tibi ars plurimũ ꝓſit tamen
ad defenſionem ſuam poteſt ac
cuſare fortunã Qui vero ſup=
uentum inſidias ſubſeſſas paſ
ſus eſt culpam ſuam non poteſt
accuſarẽ quia hec vitare potuit
et per ſpeculatores ydoneos an
te cognoſcere cum receditur ta=
lis fraus fieri conſueuit recto i
tinere pauci equites inſequitur
valida manus per alia occulta
mittitur loca vbi ad agmen ini
micorum puenerint eq̃tes tēp
tant leuiter atque diſcedunt
ille credit quicquid inſidiarum fu
erat p̃teriiſſe et ſic cura reſoluit̃
ad negligēciã tũc illa manꝰ q̃
ſecreto fuerat deſtiata ſuperueni
ẽs opprimit ignorãtes Multi cũ
ab hoſte diſcedũt ſuper ſiluas
ituri ſũt p̃mittũt q̃ abrupta
anguſta occupant loca ne ibidẽ
paciantur inſidias et rurſum
poſt ſe preciſis arboribus vias
claudunt quas concedas vo=
cant et aduerſarijs facultatem
adimant perſequendi et pene v
triqʒ parti in itinere ſubſeſſas
cõmunis occaſio eſt nam qui p̃
cedit oportunis vallibus vel ſil
uoſis montibus poſt ſe reliquit
inſidias in quas cum inciderit
ĩimicꝰ circuit ipſe et adiuuat ſu
os Qui autẽ ſeq̃t̃ aduẽſis ſci=
tis lõge añ deſtinet expeditos
vt p̃cedentẽ aduẽſariũ arceat
tñſitu deceptũ a frõte et a tẽgo
cõcludat dormiētibꝰ noctu ad
uẽſarijs et q̃ p̃ceſſit p̃t regredi

et qui ſequitur quantumuis inſit
ſit poteſt ſuperuenire p fraudem
In tráſfretacóne fluuioꝝ qui
pcedit illá ptem temptat oppri
mere que prima tranſierit dú
reliqui alueo ſupátur qui autē
ſequitur feſtinato itinere illos
qui nō potuerút tráſire oturbat

De camelis et cathafractis
equitibus

Capitulum XXV

Amelos aliquáte na
tões apud veteres in a
cie pduxerút et vrſilā
in affrica vel ceteri mogetes ho
die producunt ſed hoc genus
aíalium et toleráde eſt ſiti ap
tum cōfuſas edá in puluere ven
to vias abſqz erroē dirigē me
moratur. Ceterū preter noui
tatē ſi abſolis videatur ineffi
cax eſt bello. Catafracti eqtes
pter munimina que egerút vul
neribus tuti ſed pter impedi
mētum et pondus armorū capi
facile eſt ab hoſte Et ſunt fre
quenter obnoxij tam cōtra diſ
pſos pedites q̄ otra equites in
certamine melior tū eſt aut añ
legiones poſiti aut cū legiona
rijs mixti qñ cominus hoc eſt
manu ad manum pugnaē hoſ
tium aciem rumpunt

Quō quadrigis falcatis vl
elefantis in acie poſitis poſſit
reſiſti.

Capitulum viceſimumſex
tum.

Quadrigas falcatas in
bello rex áchiocꝰ et me
tridates habuerunt que
vt pmo magnū terrorē intule
runt ita poſtmodū fuere deriſu
ná difficile currus falcatus ple
num ſemp inuenit campū ꝛ le
ui ipedimēto detineē vnoqz af
flicto ac vulnerato equo decipiē
Sz romanorū militū maxime
hac arte perierunt. vbi ad pu
gnam ventū eſt repente toto cā
po tribulos abiecerūt in quos
currentes quadrige cum incidiſ
ſent delete ſunt Tribulus aūt
eſt ex quatuor palis confixum
propugnaculū. quod abiectis
tribus radijs inſtat ꝛ erecto q̄r
to infeſtum eſt. Elephantes in
prelio magnitudine corporum
barritus horrore forme ipſiꝰ
nouitate homines equos qz cō
turbant hos contra romanum
exercitum primus i lucania rex
pirrhus eduxit. poſtea hani
bal in africa rex antiochus in
oriente iugurta in numida re
ctuoſos habuerunt aduerſus
quos diuerſa reſiſtēdi genera
excogitauerūt armatorū Cu
rio in lucania gladio manū q̄m
perimiſtrū vocant vni abſcidit
et bini cathafracti equi iunge
bant ad currū quibus inſiden
tes binarij ſariſas hoc eſt lon
giſſimos contos in elephanteſ
dirigebant nam muniti ferro
nec a ſagittarijs q̄s elefantes

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

vehebant belue ledebāt et eo
rum impetū equorum celeritate
vitabant Alij contra eliphan-
tes cathafractatas immiſerūt
ita vt in brachijs eorū vel caſſi
dibus vel humeris aculei ingē
tes ponerentur e ferro ne eleph
as bellatorem contra ſe venien-
tem poſſet apprehendere preci-
pue cum velites antiqui aduer
ſus elephantes ordinauerunt
velites autē iuuenes leui arma
tura corpe alacri qui equis op-
time miſſilia dirigebant hij e
quis preterciuntibus ad lacio-
res lanceas vel maiora ſpicula
beluas occiderūt Sed creſcen
te audacia plures milites pīter
pila hoc ē miſſilia cōgerebant
in elephantes eosqꝫ vulneri-
bꝰ elidebāt Illud additū eſt
vt funditores cum fuſtibalis et
fundis rotundis lapidibꝰ deſti
natis illos per quos regeban
tur elephātes cum ipſis turribꝰ
affligerent atqꝫ mactarent quo
nichil tucius inuenitur Prete
rea venientibus beluis quaſi
irrupiſſent aciē ſpacium mili
tes dabant que cum in agmen
medium perueniſſent circumfu
ſis vndiqꝫ armatorum globis
cum magiſtris abſqꝫ vulneri
bus capiebātur illeſe contra car
robaliſtas aliquanto maiores
hee enim longius et vehemen
cius ſpicula dirigunt ſuperpo
ſiti curriculis cum binis equis
ordinati et cum ſubiectis telis
acceſſerint beſtie ſagittis ba
liſtarij transfiguntur lacius
tam contra eas et firmius prefi
gitur ferrum vt in magnis cor
poribus maiora ſint vulnera
Aduerſus elephantes plu
ra exempla et machinamenta ē
tulimus vt ſi quādo nēcitas poſ
tulauerit ſciatur que ſit cauſa
immanibus beluis opponēda

Quid fieri debeat ſi pars exē
citus fugerit
Capitulum XXVII

Sciendum vero eſt ſi ps
exercitus fugerit et ps
vicerit cui in huiuſ
modi neceſſitate con
ſendat et an ſibi poſſit iudica
re victoriam · Innumerabili
bus hoc euenit bellis et pro ſu
perioribus ſunt habiti · qui
minime deſperauerunt · Nam
in ſimili condicione forcior cre
ditur quem aduerſa non fran
gunt prior ergo de ceſis hoſti
bus capiat ſpolia quod ipſi de
bent colligat campum clamorē
ac buccinis exultare videantur
ac fidu ita perterruit inimicos
fiduciam geminauit quaſi :vi
ctor in omni parte diſceſſerūt
Or ſi in aliquo caſu o
mnes in acie fūdantur exerci
tus perniciosa clades tamen
reparacionis fortuna : multis
non defuit et tunc optima me
dicina querenda ē in illo vero

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

dux ergo prouidꝰ ſub ea cau
tela publico debet marte confli
gere vt ſi quid ꝑ varietate bel
locū vel conditionis humane ſe
cus acciderit abſqꝫ graui detri
mento liberet victos nam ſi vi
cini colles fuerint ſi poſt terga
municio ſi cunctis abſcedētibꝰ
fortiſſimi quiqꝫ reſtiterit ſi ſu
os qꝫ ſeruabunt frequenter iā
fuſa acies diſperſos ac paſſim
ſequentes reparatis viribus
interimunt nunꝙ̄ exultantibꝰ
ſolet maius euenire diſcrimen
ꝙ̄ cum ex ſubita ferocia in for
midine commutanť. Sed quiſ-
cunqꝫ euentus fuerit. colligēdi
ſuperſtites bello erigēdi exhor
tationibus congruis ſed armoꝝ
reſtauratione refouendi tūc no
ui delecti noua ꝗrunť auxilia
Qꝫ ampliꝰ prodeſt occupatis
occaſionibus in ipſos victores
per occultas inſidias impetꝰ fa
ciendos ac ſi audacia reparanda
nec oportunitas deſit non pro
ſperitate ſecuris et in cautius mē
tes efferantur humane Si q̄s
hunc vltimū caſum putat co
gitet euentus oīm ꝑliorū inter
inicia ꝯtra illo magis fuiſſe qui
bus victoria debebatur

Regule bellorū gn̄ales
Capitulum XXVIII

ET qđ tibi ꝑdeſt aduer
ſario noceat qđ illum
adiuuat tibi ſemꝑ of-
ficiat nūꝙ̄ ergo ad illius arbi
triū aliq̄d agere aliquid diſſi-
mulare debemus ſed id ſolum
agere quod nobis vtile iudica
mus. Contra te eſſe īcipis ſi
imiteris ꝙ̄ ille fecit ꝑ ſe et rur
ſum quidquid ꝑ tua parte tēp
taueris contra illum erit ſi vo-
luerit imitari. Nūꝙ̄ miles
in acie producēdus ē cuius an̄
experimēta non ceperis. Melius
eſt aut inopia aut ſuꝑuentibꝰ
aut terrore hoſtem domare ꝙ̄
prelio ī quo amplius ſolet for
tuna ꝑ̄tatis habere ꝙ̄ virtus.
Nulla conſilia meliora ſunt ꝙ̄
illa que aduſarius ignorauerit
anꝙ̄ facias. Occaſio magis ī
bello ſolet iuuare ꝙ̄ vtus. In
ſollicitandis ſuis et excipiēdis
hoſtibus ſi cū fide veniāt mag̃
fiducia ē quia aduſariū magis
frangunt tranſfuge ꝙ̄ ꝑempti
Melius ē poſt aciē plura ſer
uare preſidia ꝙ̄ lacius militem
expargere. Difficile vincitur
qui vere poteſt de ſuis et aduſa
rij copijs iudicare. Amplius
iuuat vtus ꝙ̄ multitudo pau-
cos nāqꝫ viros natura ꝑcreat.
Bona inſtitutione plures red
dit induſtria Exercitus labore
proficit ocio conſeneſcit Nun
ꝙ̄ ad certamen publicū produ
cas militem niſi cū videris ſpe
rare victoriam Subita cōterrēt
hoſtes vſitata vileſcunt. Qui
diſperſis ſuis inconſulte ſequiť
quam ipſe acceperat aduerſario

vult dare victoriam. Qui fru
mentum et neceſſaria non pre
parat vincitur ſine ferro. Qui
multitudine et virtute proce-
dit quadrata dimicet fronte
qui primus eſt modus. Qui
ſiniſtram ſe habere nouit dexte
ram alam hoſtis inuadat qui
eſt tercius modus. Qui habet
exercitatiſſimos milites in v-
troque gradu vel cornu pari-
ter debet bellum incipere qui eſt
quartus modus. Qui leuem
armaturam fortiſſimam regit
vtramque alam hoſtis inua-
dat ferrentarijs ante aciem con
ſtitutis qui eſt quintus mo-
dus. Qui nec numero militū
nec virtute confidit ſi depug-
naturus eſt dextra ſuam ſiniſt
ram alam hoſtium pulſet reli-
quis ſuis porrectis in ſimilitu-
dinem veru ſextus eſt modus
Qui pauciores infirmiores ſe
habere nouit ſeptimo modo ex
vno latere aut montem aut ci
uitatem aut fluuium aliquem
debet habere ſubſidium. Qui
confidit in equitatu aptiora q̄
rat equitibus et rem magis per
pedite gerat. Cū explorator hoſ
tium latenter errat in caſtris
omnes ad tentoria ſua per di
em redire iubeant. Et ſtatim de
prehēditur explorator cū cōſili
um tuū cognoueris aduēſarijs
proditum diſpoſicionem tuam
mutare te conuenit. Quid fieri
debeat tractato cum multis ve
ro facturus ſis cū pauciſſimis
ac fideliſſimis vel ipſe tecū. Mi
lites timore et pena corriget in
ſedibus in expedicione ſpes et
premia facient meliores. Bo
ni duces publico certamie nū
q̄p niſi ex occaſione aut nimia
neceſſitate confligunt. Magni
diſpoſicō eſt hoſtem magis vi
cere fame quam ferro. De equi
tatu ſunt multa precepta ſed cū
hec pars milicie vſu armorum
genere equorum nobilitate p
fecerit ex libris nichil ārbitror
colligēdū comprehenſor doctri
na ſufficit. Quo genere depug
naturus ſis neſciant hoſtes
ne aliquibus remedijs obſiſtē
moliāt. Digeſta ſūt impatori
inuicte que nobiliſſimi autorēs
diuerſis probata temporibus
p experimentorū fidem memorie
pdiderunt. vt ad periciam ſa
gittandi quam in ſerenitate tu
a per ſe imitantur ad equitan
di ſcienciam vel decorem quam
hunorum alanorum nacio vel
let imitari ſi poſſit ad currendi
velocitatem quam ſarracenus
induſq; non equat ad armatu
re exercitationem cuius campi
doctores vel pro parte extra in
telleriſſe ſe gaudeant. regula
preliandi ymmo vincēdi arti
ficō iūgēt q̄tin9 vtute paiē ac
tue z diſpoē miābiſ reipuplice
impatoris officium exhibeas

Explicat lib' 3 Incipiunt ca' lib' x

Ciuitates natura ꝗ̃ opere muni
endas. Non directos ſed an
guloſos muros faciẽdos. Quē
admodum murus ꝛ terra iũgā
tur ad geſtus. De cataractis et
portis ne noceant̃ ab ignibus
De foſſis faciẽdis. Ne ſagit
tis hoſtiũ homines ledant̃ in
muro. Quibꝫ modis ꝓuiden
dũ ſit ne famē paciant̃ obſeſſi
Que ſpēs pande pro defenſi
one murorũ. Quid faciẽdum
ſit ſi neruorum defuerit copia
Quid faciendum ſit ſi aque in
opiam paciantur obſeſſi. Si
ſal defuerit. Quid faciendum
cũ primo impetu venitur ad mu
ros. Enumeracio machinarũ
q̃bus muri oppugnantur. De
ariete falce teſtudine. De vi
neis de pluteis de aggere. De
muſculis. De turribꝫ deam
bulatorijs Quemadmodũ tur
ris deambulatoria poſſit aſcẽdi
Quemadmodũ altitudo mu
ris addatur. Quo pacto ſuffo
diatur terra vt machina nocē
non poſſit. De ſcalis ſambuca
exoſtra et tollenone. De ba
liſtis onagris ſcorpionibus
archobaliſtis fuſtibalis fũdis
ꝑ que tormenta defenditur mu
rus. Aduerſum arietes pro
ſunt cilicia laq̃i lupi colũpne
grauiores. De cũniculis ꝑ q̃s
aut murus defoditur aut ciui
tas penetrat̃. Quid facere de
beant opidani ſi hoſtes irrup
int ciuitatem. Que ſit adhi
benda cautela ne hoſtes furtim
occupent murum. Qñ oppida
nis inferatur inſidie. Quid fa
ciant obſidentes ne ab opida
nis paciantur inſidias. Quo
genere tormẽtorũ defendatur
ciuitas. Queadmodũ colligat̃
ad ſcalas vl̃ machinas facien
das. Precepta belli naualis q̃
tuor. Nomina iudicũ q̃ preerāt
claſſi. Unde appellēt̃ liburne
Qua diligencia fabricentur li
burne. Qua obſeruatione ſit
cedenda materies. Quo mēſe
cedende ſint trabes. De modo
liburnarũ. Nomina ventorum
Quibus menſibus tutius na
uigetur. Quenadmodũ tempe
ſtatum obſeruanda ſint ſigna
De ꝓnoſticis. De eſtuarijs
hoc eſt de reumate. De locorũ
noticia ſiue de remigibus. De
telis tormentis qꝫ naualibus
Queadmodum naualis belli
collocent̃ inſidie. Quid fiat cũ
aperto marte bellum nauale cõ
mittitur

Incipit liber quartus

Habeſtam multā qꝫ
hominum in inicio
ſeculi vitam a cõmu
nione mutorum ani
malium vel ferarũ vrbium con
ſtitucio prima deſcribit. In his
nomen rei publice reperit com
munis vtilitas. Ideo potentiſſi
me nacões ac pncipes ꝯſociati

nullā maiorē gloriam putaue=
runt q̄ꝫ aut fūdare nouas ciui=
tates q̄ ab alijs cōditas ī nomē
ſuum ſub quadā amplificacōe
tranſferre in quo loco tue ſere=
nitatis clemencia obtinet pal
mam ab illis aut vel pauce
vel figule a pietate tua inume
rabiles vrbes ita iuge labore ꝑ
fecta ſūt vt tā humana manu
cōdite q̄ꝫ diuino nutu videant̄
hamate Cūctos imꝑatorēs felici
tate caſtimonia exēpli indulgēci
e ſtudiorū armoꝝ ꝓcedis regni
aīmiqꝫ tui bona cernim⁹ Eteni
vſqꝫ āticipaē et ſuꝑiore optauit
etas et extēdi ī ꝑpetuo futura
deſiderat Quibus rebus tā=
tū vniuērſo orbi preſtitū gratu=
lamur quātū vel humana mēs
petere vel gracia potuit diuina
cōferre Sꝫ diſpōnibꝰ veſt recle
mēcie quātū ꝓficit murorū la
bor et inſtructio roma docuiṁ
tū eſt q̄ ſalutē ciuiū capitoline
arcis defēſione ſēuauit vt glo
rioſi⁹ poſtea toci⁹ orbis poſſide
ret impiū Ad cōplemētū opis
maieſtatis veſtre ꝓceptōne ſuſ
cepta roēs q̄bꝰ vel noſtre ciuita
tes defendēde ſit vel hoſtiū ſub
uēde ex diuēſis auctoribus in
ordine dirigā nec laboris pige
bit cum omibꝰ ꝓfuturā credāt̄

Ciuitates natiuā q̄ opere debēt
muniri Capitulū V

TAbes atqꝫ caſtella q̄ na
turā muniūt̄ q̄ manū q̄ vtroq̄
q̄ꝫ firmi⁹ dicit̄ n i q̄ loco edito
abrupto aut circūfuſo mari ſiue
paludibus vel fluibus manu
foſſis et muris · In illo naturali
bñficō tutiſſimū eligēti ſconſi
liū in plano querit̄ fundātis in
duſtria videmus ātiquiſſimas
ciuitates itam cāpis patenbꝰ
cōſtitutas vt deficiente auxilio
locorū arte tñ et ope addātur
inuicte Nō directōs ꝫ angu
loſos muros faciēdos Ca VI

AMbitū mui dicā vetēs
ducere noluerūt ne ad
ictus arietū ·eſſꝫ diſpo
ſitus ſꝫ ſic tuitoſis anfractibus
iactis fūdamētis clauſē vrbes
crebriorēs qꝫ ēres in ipſis angu
lis edidērūt ꝓptēa qꝫ ſi q̄s ad
muꝝ tali ordiacōe ɔſtructū vel
ſcalas vl̄ machīas voluit an
mouē nō ſolū a frōte ſꝫ eciam
a lateribꝰ ꝗ ꝓpe a ī ergo veluti in
ſinu circūclauſis oppīmantur

Qualit̄ mur⁹ ꝗ t̄ra iūgāt̄ ad
geſt⁹ Capitulum VII

MUrus aūt ne vnq̄ꝫ poſſit e
lidi hac rōe ꝓficit̄ ītuallo
vicenū pedū īꝑpoſito duo īteſe
c⁹ paries fabicāt̄ deīn ꝺ terra q̄
ꝺ foſſis fuit egeſta īter illos mi
ttit̄ vectibꝰ dēſat̄ ita vt a mu
ro ꝑm⁹ paries ꝓ rata īferior ſcdō
lōge minor ducat̄ vt ꝺ plano ci
uitas ad ſilitudīeꝫ gduū q̄i diu
o molli⁹ ad ꝓpugacula poſſit aſ
cēdi qꝛ nec mur⁹ vll⁹ ꝑt arieti
bꝰ rūpi quam terra confirmat

⁊ quouis caſu deſtructis lapidi
bus ea qꝫ inter parietes denſa
ta fuerit ad muri inuicē ingruē
tibus moles. obſiſtit

De catatactis et portis ne noce
antur ab ignibus Cap V

Caueetur etiam ne porte
ſubiectis ignibꝰ exurā
tur propter quod ſunt
corijs ac ferro tegende ſed am
plius prodeſt quod inuenit an
tiquitas vt ante portā addat
propugnaculum et in cuius in
greſſu ponitur cataracta que an
nulis ferreis ac funibus pendet
vt ſi hostes intruerint de
miſſa eadem extinguant inclu
ſi ita tamē ſuper portam murꝰ
eſt ordinandus vt accipiat fo
ramina per que de ſuperiori loco
effuſa aqua ſubiectum extinguat
incendium

De foſſis faciendis Cap VI

Foſſe autem latiſſime
ante vrbes faciende ſūt
vt ne facile poſſint coeq
ri repleri qꝫ ab obſidentibus ⁊
cum aquis ceperint redundare
ab aduerſarijs cuniculum con
tinuari minime paciatur. nam
duplici modo opus ſubterrane
um peragi earū altitudine ⁊ in
undatione prohibetur

Ne ſagittis hoſtium homines
ledantur in muro
Capitulum ſeptimum

Formidat ne mltitudo
ſagittariorū de propu
gnaculis excitiſ ꝯ feſoribꝰ appo
ſitis qꝫ ſcalis occupet murū ad
uerſus qꝺ cathafractas vel ſcu
ta i ciuitatibus debet habere ꝙ
pluimū deinde ꝓpugacula dupli
cia ſagaliciaqꝫ excipiūt ſagitta
tū neqꝫ em̄ facile tāſeūt ſpica
la qꝺ cedit et fluctuat inuentū
ꝙ remedium eſt vt de ligno c̄
tes faciunt quas metalas voca
uerunt lapidibus complerent
ea arte inter bina ꝓpugnacula
conſtitutas vt ſi ſup ſcalas aſ
cendiſſꝫ hoſtis et pte aliqua ip
ſius contigiſſet ſup caput ſuū
vergeret ſaxa:

Quomodo ꝓducendū ſit ne famem paciatur
obſeſſi Ca VIII

Multa defenſionū oppug
nacionum que ſunt ge
nera que locis compete
tibus inſeremus nūc ſciendū
eſt obſidendi duas eſſe ſpecies
vna ab aduerſarijs oportunis
locis preſidijs ordinatis vel a
qua prohibet incluſos vel dedi
cione ſpata fame qn̄ oms ꝓhi
buerūt cōmeatus hoc em̄ cōſi
lio ociosus ac tutus fatigat ini
micū ad quos caſus poſſeſſores
ꝙuis leuis ſuſpicionis pulſacō
nem alimoniam victꝰ itra mu
ros debent ſtudioſiſſime collo
care vt ipſis exuberet ſꝫ adūſ
ſarios inopia cogat abſcedere
non ſolum em̄ porcinū ꝫ omne
genus aīaliū qꝺ incluſū ſerua
ri nō poteſt deputari oportꝫ ad

lardum vt amſſaulo carnis fru
mēta ſufficiāt aues autē cohor
tales et ſine impēſa nutriuntur
in ciuitatibus et que propter
egrotantes ſunt neceſſarie pa
bula que precipue congerenda
et que potari nequiuerint com
burēda vini aceti ceterarum qꝫ
frugū vel pomorum congerē/
de ſunt copie nichil que ꝙ vſu
proficiat hoſtibꝰ relinquēdū
nam vt ceterorū cura ī viridarijs
domoꝝ vel areis exerceantur vti
litatis et voluptatis racio pſua
det parū autē ꝓdeſt plurimū
collegiſſe niſi ab exordio dimē
ſiōe ſalubri per ydoneos eroga
tis tempeſ nūqȝ piclitati ſunt
fame qui frugalitatē īnt copiā
ſeruare ceperāt In bellis quoqꝫ
etas et ſexus ꝓpter neceſſitatē
victus frequēter excluſa eſt ne
penuria pimeret armatos a qbꝰ
menia ſeruabantur Quid
faciendꝰ ſit ſi neruoꝝ copia de//
fuerit Capitulum IX

Bitumen ſulphur picem
liquidā oleum qd incē
diaꝝ vocāt ad exurē/
das hoſtium machinas conue
nit pparari ad arma faciēda fer
rū vtriuſqꝫ temperature et car
bones ſeruantur conditis lig
na quoqꝫ haſtilibus ſagittis q̄
neceſſaria reponuntur Saxa
rotunda de fluuijs quia pro ſo
liditate grauiora ſunt et apcio
ra mittentibus diligentiſſime
congregantur ex quibus muri
repleātur ꝗ turres ad fūdas vel
ad fuſtibalos vel manibus iac
cēda maiora p onagros dirigū
tur vt dimiſſa per preceps non
ſolum hoſtes obruant ſubeun
tes ſȝ eciam machinamenta cō
frangāt Rote quoqꝫ de lignis
viridibus ingentiſſime fabricā
tur vel intercīſis ex validiſſis
arboribꝰ chilindri quas taleas
vocāt vt ſint volubiles eligātur
que ꝓpronū valencia ſubito im
petu bellatores equoſqꝫ deterrē
re Trabes quoqꝫ et tabulata vel
diuiſe magnitudinis clauos fer
reos oportꝫ eē ī promptu nam
oppugnancium machinis per a
lias machinas conſueuit obſi
ſti precipue cum ſubitis operi
bus addēda ſit muris vel pro
pugnaculis altitudo ne aduerſa
riorū mobiles turres ſuperemi
nāt et capiunt ciuitatē Quid
faciedū ſit de neruoꝝ copia
Capitulum ∴ decimū

Neruorū quoqꝫ copiam
ſummo ſtudio expedit
colligi quia onagri vel
baliſte ceteraqꝫ tormēta niſi fu
nibus neruinis intenta nichil
proſunt Equorum tamen ſe
te de caudis ac iubis ad baliſ
tas vtiles aſſeruntur Indubi
tatum vero et crines feminarū
in huiuſmodi tormentis non
minorem habere virtutē roma
ne ſed neceſſitatis experimento

32

nam in obſidione capitolij cor
ruptis iugi ac longa fatigacio
ne tormentis cum neruorum co
pia defuiſſ3 matrone abſciſſos
crines viris ſuis obtulere pug
nantibus reparatis q3 machinis
aduerſariorū impetū repulerūt
maluerūt enī pudiciſſime mu-
lieres deformato ad temp9 ca
pite libere viuere cū maritis q̄
hoſtibus integro decore ſeruire
Cornua q̊q3 vel cruda corea pro
fecit colligi ad catharactas tegē
das aliaq3 machinamenta ſi-
ue munimina

Quid fiat ne aque defectum paciātur obſeſſi Ca^m XI

Magna vrbis vtilitas
eſt cum perhennes fōtes
muris icludit qd̊ ſi na
tura non preſtat cuiuſlibet alti
tudinis fodiendi ſunt putei aq̄
rū hauſtus funibus extrahend9
eſt Sed interdum ſicciora ſunt
loca que montibꝰ ſunt ſaxis q3
munita in quibus ſuppoſita caſ
tella extra murū inferiores reci
piunt fōcium venas ac de pro
pugnaculis vel turrib9 deſtina
tis protegunt telis vt aquato
ribus liber preſtetur acceſſus :
Q3 ſi vltra teli ictum in cliuo
tn̄ ciuitatis ſbiecta ſit vena caſ
tellū puū quē burgū vocant int̄
ciuitatē ⁊ fontē conuenit fabca
ri ibiq3 baliſtas ſagittarioſq3
conſtituāt ne aqua defendatur
ab hoſtibus . Preterea in oībꝰ
publicis edificijs mltis q3 priua
tis ciſterne ſūt diligētiſſime ſub
trahende vt receptacula aquis
fluuialibus que de tectis efflu
unt preſtēt difficile ſitis vicit
qui q̄uis exiguam aquam ad
potum ⁊ tamen tm̄ in obſidione
vſi ſunt

Quid fiat ſi ſal defuerit Ca XII

Si marina ciuitas ſit et
ſal defuerit liq̄r ex ma
ri ſumptus per alueos
alia q3 patula vſa defundit̄ q2
calore ſolis duratur in ſalem q̄
ſi hoſtis abundancia prohibe
at nam hoc accidit arenas q̄s
excitato vento mare fuderit ali
quando colligunt et dulci aqua
eluūt qua ſole ſiccata nihilo
minus mutatur in ſalem

Quid fiat quando primo impe tu hoſtes venerint ad murum Capitulum XIII

Violenta autem impug
tio quando caſtellis vel
ciuitatibus preparatur
mutuo vtrinq3 periculo ſed ma
iore oppugnantiū ſanguine ex
erceant̄ luctuoſa certamina . Il
li enim qui muros inuadere ſi
piunt terrifico apparatu ex po
tis copijs i ſpe dedicacionis for
midinem gemināt tubarū ſtre
pitu hominum q3 per mixto tūc
q̄a timor magis frangit inſue
tos primo impetu ſtupentibus
opidanis ſi diſcriminū experim̄
ta non norunt admotis ſcalis

inuadit̃ ciuitas Quod ſi aſcẽdẽti
bꝰ ſiue militaribꝰ viris repellat̃
ꝑma cõgreſſio ſtatim clauſos
creſcit audacia et iam nõ terro
re ſed ãte et viribus cõfligitur

¶ Enumeracio machinarum
Capitulum · XIIII

Admouẽtur enim teſtu
dines arietes falces vi
nee plutei muſculi tur
res de q̃bꝰ ſingulis qualiter fa
bricẽtur et quo pactu prelegẽt̃
vel repellant̃ ediſſerã De ari
ete falce et teſtudine
Capitulum ·:· XV

De maceria ac tabulatis
teſtudo contexitur quẽ
exuratur incendio core
is vel cilicijs centonibus veſtiẽ
hec intrĩſecus accipit trabem q̃
aut adunco prefigitur ferro et
appellabitur aries vel ꝙ habet
duriſſimam frontem qꝫ ſubru
at muros vel ꝙ more arietum
retrocedit vt eum impetu vehe
mencius feriat teſtudo autẽ ad
ſimilitudinem vere teſtudinis
vocabulum ſumpſit quia ſicut
illa mõ reducit mõ profert ca
put ita machina interdum exe
rit vt forcius cedat De
vineis de pluteis de aggere
Capitulum : XVI

Vineas dixerũt veteres
quas nunc militari bã
barico qꝫ vſu cãtibꝰ vo
cãt de lignis leuioribꝰ machi
na colligat̃ lata pedibꝰ viij alta
pedibꝰ vij lõga pedibꝰ xvi huiꝰ
tectum municiõe duplici tabula
tis trabibꝰ qꝫ cõtexit̃ lateta q̃ꝫ
vimine ſepiũt̃ ne ſaxorũ telorũ
qꝫ impetu penetrent̃ Extrĩſecus
aũt ne immiſſio concremẽtur in
cẽdio crudis ac recẽtibꝰ corijs
ac cẽtonibꝰ operit̃ Iſte cum plu
res facte fuerit iũgunt̃ in ordi
nẽ ſub q̃bus obſidẽtes tuti ad
ſubruẽdũ murorũ penetrant fũ
damẽta Plutei dicunt̃ qui ad
ſimilitudinẽ caſſidis cõtexunt̃
et vimine vel cilicijs ſeu corijs
ꝓteguntur t̃nis qꝫ rotulis qua
rum vna in medio due in capiti
bus opponũtur Ingẽcumqꝫ pẽ
voluẽis admouẽtur more carpen
ti quos obſidẽtes applicant mu
ris eoꝝ qꝫ municiõe ꝓtecti ſagit
tis ſiue fũdis vel miſſilibꝰ de
fenſores omnes de ꝓpugnacul
ciuitatis exturbãt vt ſcalis aſ
cendendis facilior ꝑſtet̃ occaſio
Agger autẽ ex terra lignis qꝫ
extollit̃ cõtra murũ de quo tela
iactantur ·:·
De muſculis Ca XVII

Muſculus autem mino
res machinas quibus
protecti bellatores ſu/
datim auferunt ciuitatis foſſa
tum etiam apportatis lapidibꝰ
lignis ac terra non ſolum com
plent ſed etiam ſolidant vt tur
res ambulatorio ſine impedimen
to iungantur ad murum vocan
tur enim a marinis beluis muſculi

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

nam quẽmadmodum illi cũ mi
nores ſint cum balenis auxili/
um amici aſlũ iugiter exhibue
rũt ita iſte machine breuiores
vel deputatr turribus magnis
aduenciũ illarũ paſãt viam iti
netaqȝ premuniunt

De turribus ambulatorijs
Capitulum XVIII

Turres autẽ dicũt̃ ma
chinamenta ad edifici
orum ſpeciem ex trabi
bus tabulatis compacta et ne
tantũ opus hoſtili concremetur
incendio diligẽtiſ qȝ ex crudis
corijs et centonibus cõmũit̃ q̃
bus pro modo latitudinis ad
ditur altitudo nam interdũ tri
cenos pedes p quadrũ interdũ
q̃dragenos vel quingenos late
ſunt ꝓceritas aũt ipſarũ tanta
ſit vt non ſolum muros ſꝫ etiã
turres lapideas altitudĩe ſup//
et hos plures rote mechanica
arte ſubduntur quarũm lapſũ
volubili magnitudo tam ãpla
moueat̃ pñs aũt periculum ciui
tatis eſt ſi ad murum ciuitatis
fueit turris admota plures em̃
accipit ſcalas ꝗ diuẽſo genere
conatur irrũpe nam in inferiori
bus habꝫ arietẽ cuius ĩpetu deſ
truit muros circa mediã vero
partem accipit pontem factum
de duabus trabibus ſeptum qȝ
de vimine quẽ ſubito prolatum
inter turrẽ murũ qȝ cõſtituunt
et per eum cõgredientes de ma
chinã bellatores in ciuitatem
tranſeunt et occupant muros
In ſuperioribus autem turris
illius partibus contati ꝗ ſagit
tarij collocantur qui defenſores
vrbis cum contis miſſilibus ꝗ
ſaxis proſternant quo facto ci
uitas capitur ſine mora Quod
enim auxilij ſupereſt cũ hi q̃ de
murorum altitudine ſperabãt
repente ſupra ſe reſpiciunt muꝝ
hoſtium altiorem

Queadmodum ambulatoria turris poſſit accendi
Capitulum XIX

Hic tã manifeſto diſcri
mini multis occurritur
modis Primum ſi cõ
fidencia vel virtus eſt militaris
erupcione facta globus egredi
tur armatorum et inde hoſtibꝰ
pulſis machinamentum illud
ingentes directis corijs vł ignis
exurit Qȝ ſi oppidum exire nõ
audeant ad maiores baliſtas
malleolos vel farelicas cũ incẽ
dio deſtinant vt perruptis co
rijs vel centonibus intrinſecus
flamma condatur Malleoli ve
lud ſagitte ſunt et vbi adheſi
rint quia ardentes veniũt vni
uerſa conflagrant fabrica autẽ
ad modum haſtile ſulphure re
ſina bitumine cõuoluitur ꝗ In
fuſa oleo quod incendiũ vocãt
qua baliſte impetu deſtinata ꝑ
rupto munimine ardens figit̃ li
gnum turritam qȝ machinam

frequenter incendit depoſiti q̄z
homines funibꝫ cū hoſtes dor⸗
miūt in laternis portāt lucernā
et accenſis machinis rurſus le
uantur in murū Queadmo
dū altitudo muris addatur
Capitulum . XX

PReterea autē muri ad
quā machina conatur
accedere cemēto atq̄z la
pidibus vel luto ſiue lateribus
poſtremo tabulatis extruendo
faciunt altiorem ne defenſores
meniū deſup vbi ventura poſſit
opprimere Conſtat eni efficax
machinamentū reddi ſi inveni
anē inferius verū obſidētes ad
hibere cōſueuerūt ꝑmo talē extru
unt turrē q̄ ꝓpugnaculis ciuita
tis videtuē inferior deinde ſe cre
to aliā de tabulatis intrīſecus
turriculā faciūt et cū muris fue⸗
rit machina ſocia ſubito funibꝫ
trocleis q̄z de medio turriculo
illa ꝓducitē de qua egredientes
armati q̄z alcior invenitur ſta
tim capiunt ciuitatem Quo
pacto ſuffodiatē terra vt machi
na nocere nō poſſit Ca XXI

INterdum longiſſimas
ferratas q̄z trabes oppo
nūt machine venienti
eā q̄z a muri vicinitate ꝓpellūt
Sed cū rodior ciuitas oppug⸗
natē ab hoſtibꝫ et turris ābu
latoria ſupra murorū altitudi⸗
nem et turrium omnium pateē
Mechanico ingenio reptū eſt ta

le remediū ꝑ noctem ſub fūda
mento muri cuniculum fodit ⁊
illum locū ad quem die poſtera
turris fuerat ꝓmouenda nullo
hoſtiū ſenciēte egeſta terra ca⸗
uauit intrīſec⁹ cū rotis moles
fuiſſet impulſa atq̄z ad locum
q̄ ſubtcauatus fuerat peruenitꝫ
tāto pōderi ſolo cedēte ſubſedit
nec iūgi muris nec moueri vl⸗
teri⁹ potuit ita ciuitas liberāta ē ⁊
machina derelicta De ſca
lis ſambuca exoſtra et tolleno⸗
ne Ca[m] . XXII

AMotis turribꝫ fundi
torēs lapidibꝫ ſagittarij
ſagittis manubaliſta
rij arcubaliſtarij iaculis Iacula
tores blūbatis ac miſſilibus
e muris ſubmouent homines
hoc facto ſcalis oppoſitis occu
pant murum ſꝫ q̄ ſcalis utatur
frequenter piculū ſuſtinet exē⸗
pulo capanai a quo primū op⸗
pugnacio ſcalarum perhibetur
inuenta qui tanti occiſis eſt a
thebanis vt extinctus fulmiē
diceretur et ideo ſambuca exoſ⸗
tra et tollenone obſidentes mu
rū hoſtiū penetrāt Sābuca di
citē ad ſimilitudinē chitare nam
queādmodum in chitara cor⸗
de ſūt ita in trabe q̄ iuxª murum
ponitē funes ſūt q̄ pontē de ſup
iori pte trocleis laxāt vt deſcē
dāt ad murū ſtatī q̄z de turri ex
eunt bellatores et per eam trāſ
euntes menia vrbis invadunt

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Expoſtra dicitur poſtis quem ſu
pius expoſuim⁹ qui de turri re
pente in murũ ꝓtrudit̃ · Tol
lenone dicit̃ q̃ciens vna trabs
in terra prealta de figit̃ cũ in ſũ
mo vertice alia tranſuſa trabs
longior dimerſa medietate cõ
nectitur eo libramẽto vt ſi vnũ
caput depreſſeris aliud eriga
tur In vno ergo capite trabib⁊
ſiue tabulatis contexitur ma-
china in qua pauci collocantur
armati tunc p funes tracto de
preſſoq; alio capite eleuati po
nuntur in murum ·

¶ De baliſtis onagris ſcor
pionibus archobaliſtis fuſti-
balis Ca^m · XXIII

Aduerſum hec obſeſſos
defendere conſueuerũt
baliſte onagri ſcorpio
nes archobaliſte fuſtibale ſa
gittarij fundibaliſte funibus
cordiſq; tenditur que tãta pro
lixa brachiola habuerũt hoc
eſt q̃nto maior fuerit tãto ſpicu
ula longius mittit que ſi iux
artem mechanicã temperat̃ ab
exercit⁊ hoibus qui menſurã
ei⁹ añ colligerẽt dirigat̃ pene-
trat q̄dcũq; paſſerit Onagri
autẽ dirigunt lapides ſed pro
neruorum craſſitudine et mag
nitudine ſaxorum pondera iacu
lantur nam quanto amplior fu
erit tanto maiora ſaxa fulmi-
nis contorquent hijs duobus
generibus nulla tormentorum

ſpecies vehementior inuenitur
Scorpiones dicebant q̃s ma
nubaliſtas vocant ideo ſic voca
ti q; paruis ſubtilibus ſpicul̃
inferant mortem · Fuſtibalos
archobaliſtas et fundas ſuper
fluum puto que preſens vſus
agnoſcit Saxis tamen grauio
ribus per onagrum deſtinatis
non ſolum equi eliduntur ⁊ ho
mines ſed et hoſtium machinã
menta franguntur

Aduerſum arietes proſunt cul
citre laquei lupi ⁊ columne gra
uiores Capi XXIIII

Aduerſus arietes vel e-
tiam falces ſunt plura
remedia aliquanti cen
tones et culcitras celant funib⁊
et illos opponunt locis qua fue
rit aries impetus machine ma
teria molliore ſtructus non de
ſtruit murum · alij laqueis ca
ptos arietes per multitudinem
hominum de muro in obliquũ
trahunt et cum ipſis teſtudini
bus euertunt plures in modũ
forficis dentatum funibus illi
gant ferrum quod lupum vocãt
apprehenſum arietem aut euer
tunt aut ita ſuſpendunt vt im
petum non habeat feriendi · In
terdum baſes columne marmo
ree orbato impetu iaciũt de mu
ris arietes q; confringunt Qz
ſi tanta vis fuerit vt murus a
rietibus perforetur et quod ſe
pi⁹ accidit decidat ſalutis vna

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

ſpes ſupeſt vt deſtructis domi
bꝰ alius intrinſecus murus ad-
dat hoſtes qꝫ inter binos pie-
tes ſi penetrare tēptauerīt peri-
mant **De cuniculis aut mu**
rus defoditur aut ciuitas pene
tratur

Capitulum XXV

Aliud genus oppugnāci
um eſt ſubterraneum et
ſecretū quod cuniculū
vocāt a leporibꝰ q̄ cauernas ſub
terra fodiūt ibi qꝫ condūtur ad
hibita igit̄ multitudine ad ſpe
ciem metallorꝫ in q̄bus auri ar
gētiqꝫ venas bellorꝫ rimatur in
duſtria magno labore defoditur
cauato qꝫ ſpecu in exiciū ciuita
tis inferna q̄rit̄ via que fraus
duplicibꝰ opatur inſidijs aut
eñ penetrāt vrbem et noctu nō
ſentiētibꝰ opidanis egrediunt̄
ꝑ cuniculū reſeratis qꝫ portis ſu
orū agmē introducunt hoſtes
qꝫ in ſuis domibꝰ ꝑimunt igno
rātes aut certe cū ad murorꝫ fū
damēta ꝑuenerit ſuffodiūt eo
rum maximā ptē oppoſitis ſic
cioribꝰ lignis ruinamqꝫ muri tu
multuario ope ſuſpēdūt ſarmēta
inſup iūgunt alia qꝫ fomēta flā
marū tunc ꝑparatis bellatoribꝰ
de ſubtus ignis immittitur cō-
buſtis qꝫ columnis ligneis at
qꝫ tabulatis muro ſubito corru
ente aditꝰ reſeruat̄ **Quid**
facere debeāt opidani ſi hoſtes
murū irrūpūt Ca XXVI

Innumerabilibꝰ declarat̄
exēpl̄ ſepe ad internicio-
nem hoſtes q̄ui ꝑſuaſerāt ciui
tatē Q̄d ſi ſine dubio euenit ſi opi
dani muros ac turres retinue-
rūt vel altiora occupauerīt loca
tūc eñ de feneſtris ac tectis ac ſex
us irruētes irruunt ſaxis alijs
qꝫ generibꝰ telorū Q̄re ne ſuſti-
neāt obſidētes portas ciuibꝰ a
pire cōſueuerūt vt reſiſtere deſi
nāt fugiēdi poteſtate conceſſa
neceſſitas eñ eſt q̄dam virtu-
tis deſperacio in hoc caſu vnū
auxiliū eſt opidanis ſiue ꝑ diē
ſiue ꝑ noctem hoſtis intrauerit
vt muros turres qꝫ teneāt ac
loca ſuperiora cōſcēdāt hoſtes ꝑ
vicos et plateas vndiqꝫ obruāt
dimicātes **Que ſit exhiben**
da cautela ſi hoſtes furti occu-
pant murum

Capitulum XXVII

Frequēter dolum excogi
tant obſidētes ac ſimu
lata deſperacione longi
us abeunt ſꝫ vbi poſtremū mu
rorū vigilijs derelictis req̄eue
rit incauta ſocietas tenebrarꝫ ac
natis occaſiōe captata cū ſcalis
clanculo veniūt muros qꝫ con
ſcendunt propter quod maior
eſt adhibenda cuſtodia cū hoſ
tis abſceſſerit et ī ipſis muris ac
turribus taguriola collocanda
In quibus vigiles hibernis mē
ſibus ab ymbre vel frigore
eſtiuis vero defendantur a ſole

Illud q̄z vſ⁹ inuenit vt acerri
mos ac ſagaciſſimos canes in
turribus nutriant qui aduentū
hoſtium odoꝛe preſenciant latra
tuq̄z teſtentur. Anſeres q̄z non
minore ſolercia nocturnos ſu-
puentus clamoribus indicant
nam ingreſſi capitolinam arcē
galli romanum nomē euerant
niſi clamore anſeꝛ excitat⁹ mal
lius reſtitiſſet Mira diligencia
ſiue fortuna viros qui totū oꝛ
bem erant ſubmiſſuri ſub iugū
auis vna ſeruauit

Q̄n opidanis īferant̄ inſidie
Capitulum XXVIII

Non ſolum in obſidio-
nibus ſed in vniuerſo
genere belloꝛ ſupra om
nia dicitur hoſtium conſuetudi
nem explora diligenter ac noſ
ce Oportunitas eīn inſidiarum
non poteſt inueniri niſi ſcias q̄
bus hoꝛis aduerſarius a labo-
ris intencione diſcedat q̄bus
reddatur icautioꝛ īterdū a me
dia die interdum ad veſperam
ſepe nocte aliq̄n eo tempe quo
ſumitur cibus vtriuſq̄z partis
milites ad reqem aut curanda
corpa diſpgunt̄ Qz in ciuitatē
cū cepit fieri obſidentes aſtute
ſe a prelio ſubtrahunt vt adu̇ſ
ſarioꝛū negligēcie licēciam tri
buāt q̄ ipā īpuritate cū creuerit
repente admotis machinis vel
appoitis ſcalis occupant ciuita
tem q ideo ī muris ſaxa aliaq̄z
tormēta ponūtur in promptu
vt cognitis inſidijs accurrētes
ad manus habeant qd̄ ſup ca-
put hoſtium euoluant atque
iaculentur.

Quid faciant obſidētes ne ab
opidanis paciantur
Capitulum XXIX

Cum negligencia inter
uenerit paribꝰ inſidijs
ſubijciant obſidentes
ſiam ſiue cibo ſiue ſomno occu
pati fuerint ſiue ocio ā aliqua
neceſſitate diſperſi tunc oppida
ni repente preoccupant ignorā
tes perimunt arietes machīas
ipſos q̄z aggeres ignibus cōcre
mant omnia q̄z ad interniciem
ſua fabricata opera ſubuertunt
propter quod obſidētes vltra
ictum teli foſſam faciunt eam
q̄z non ſolum uallo et ſudibus
ſed etiam turriculis inſtruunt
vt erumpētibus ex ciuitate poſ
ſint obſiſtere qd̄ opus loricullā
vocant. ſepe cum obſidio deſcri
bitur inuenitur ī hiſtorijs lucri
culam vrbem eſſe circundatam

Quo genere
tormentorum ciuitas defodat̄
Capitulum XXX

Sed ex alta deſtiara miſ
ſilia ſiue plumbate vl̄
lancee. veru ta vel ſpicu
la in ſubiectos vehementi⁹ ca
dunt. Sagitte quoq̄z arcubus
miſſe et ſaxa manibus fundis
ſiue fuſtibalis ducta. quanto

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

de excelſiore loco excut̄ tā ꝺ lō
gius penetrant Baliſte vero et
onagri ſi a pitis diligētiſſie tē
pent̄ vniuerſa ꝑcedant a q̄bꝫ
nec virtus ulla nec muniminā
pn̄t defendere bellatores nā mo
re fulmīs quicquid pcuſſerit ā
diſſoluere aut dirūpere conſue/
uerunt : : : :

Queadmodū mēſura colliga
tur ad ſcalas vel machinas faci
endas

Capitulum XXXI

Ad capiendo ſ muros
machine vel ſcale plu
rimū ualēt ſi ea mag
nitudine compacta fuerit vt
altitudinem exuperent ciuita
tis menſura autem colligitur
duplici modo aut enim linum
tenue et expeditum vno capite
nectitur in ſagitta que cum ad
muri faſtigia directa peruenerit
murorū altitudo deprendit̄ aut
certe cū ſol obliquo vmbrā ī riū
muroꝝ qꝫ iaculatur in terrā tūc
ignorātibꝫ aduerſarijs vmbre
illius ſimiliter mēſuratur quo
collecto nemo dubitat ex vm/
bra decē pedū ivenire altitudinē
ciuitatis cum ſciat̄ q̄nta altitu
do q̄ntū vmbre emittat in lon
gū Que ad oppugnādas vel de
fendēdas vrbes auctores bellica
rū artiū ꝓdiderūt vel q̄ recētiū
ciuitatū vſus inuenerit ꝓ publi/
ca arbitror vtilitate digeſſi Il
lud iterū cōmemorās vt ſolerꝫ
tiſſime caueat̄ ne q̄n aut potus
inopia emēgat aut cibi quibꝫ
malis nulla arte ſuccurrit̄ Ideo
qꝫ tāto itra muros plura cōſide
rāda ſūt q̄nto ſcit̄ clauſure tem
pus ī obſidētiū poteſtate cōſiſtē

Precepta belli naualis

Capitulum XXXII

Precepto maieſtatis tue
imperator inuicte terreſ
tris prelij racionibꝫ ab/
ſolutis naual̄ belli reſidua vt
opinor eſt porcio de cuius arti
bꝫ ideo pauca dicēdā ſūt quia
iā dudū pacato mari cū barba
ris nacionibus agit̄ terreſtre cē
tamen Romanus autem popu/
lus pro decore et vtilitate mag
nitudinis ſue non propter ne/
ceſſitatem tumultus claſſem p
abat ex tempore ſꝫ ne quādo ne
ceſſitatē haberet ſemp habuit
preparatam nemo em̄ bello la
ceſſere aut facere audet iniuriā
ei regno vel populo quem exp/
ditum et promptum ad reſiſtē
dum vindicādum qꝫ cognoſcit
Apud meſſenam et rauennam
ſingule legiones cum claſſibꝫ
ſtabant ne lōgius a tutela vr
bis aſcenderent et cum romam
poſtulaſſent ſine mora ſi[illegible] cir
cuitu ad omnes mundi partes
nauigio peruenerant nam miſ
ſenantium claſſis galliam hyſ
paniam mauritaniam affricam
egiptum ſardinia atqꝫ ſciliam
habeat in proximo et in alio

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Claſſis autem rauennãnãcium e
pyros macedones achaiam ꝓ
pondidum põtū orientem cipꝝ
petere directa nauigatione con
ſueuerant quia ĩ rebus bellicis
celeritas amplius ſolet prodeē
ſe q̃ȝ virtus

Nomina iudicum qui preerant
claſſi Ca XXXIII

Liburnis autem qui in
capania ſtabant prefe
ctus claſſis rauennanti
um retinebat ſub quibꝫ erant
deni tribuni per cohortes ſingu
las conſtituti Singule autem
liburne ſingulos tauercos id ē
nauicularios habebant qui ex
ceptis certis nautarum officijſ
gubernatoribus atqȝ remigibꝫ
et militibus exercendis quoti
dianam curam et ingenij exhi
bebant induſtriam

Vnde appellentur liburne
Capitulum XXXIIII

Diuerſe autem prouin
cie quibuſdam tempo
ribus mari plurimū po
tuerūnt et ideo diuerſa genera
nauium fuerunt · ſed auguſto
dimicante actio bello cū libur
narum auxilijs precipue victus
fuiſſet anthonius experimento
tanti certaminis pacientur li
burnorum naues ceteriſqȝ aptio
res ergo nomen et ſimilitudinē
vſurpati ad earꝫ inſtar claſſem
romani principes texuerunt · li
burna nãqȝ dalmacie pars eſt
iadertine ſubiacens ciuitati cu
ius exemplo nūc naues bellice
fabricant̄ et appellãtur liburne

Qua diligencia fabricantur
liburne Capi XXXV

Sed cum in domibꝫ ſub
trahendis harene · vel
lapidum qualitas exi
gatur tanto magis in fabrican
dis nauibus diligēter cuncta
querenda ſunt qꝛ maius pericu
lum eſt nauem vicioſam eſſe q̃ȝ
domum · Ex cipreſſo igit̄ et pi
no domeſtica ſiue ſilueſtri larice
et abiete precipue liburna con
texitur vtilius ereis clauis q̃ȝ
ferreis configende ſunt q̃ȝuis a
liquanto grauior videatur expē
ſa tñ quia amplius durat lucꝝ
probatur offerre nam ferreos
clauos tpe ⁊ hūore celeriter ru
bigo conſumit erei autē eciam
in fluctibus ꝓpriam ſbam ſer
uant

Qua obſeruacione
ſit cedenda materies ·
Capitulum XXXVI

Obſeruandum p̄cipue
ex a xv vſqȝ · ad xxiij
lunam arbores precidā
tur ex q̄bus liburne cõtexende
ſunt hijs eñ tantū octo diebꝫ
ceſa materies immunis ſeruat̄
a carie reliquis autē diebus p̄
ciſam eciam eodem anno incu
ria vermiū labe exeſa in puluerē
vertitur qð ars ipa et oim ar
chitectorum q̄tidianus vſus
edocuit et contēplacione ipius

regionis agnoſcimus ꝙ̄ ꝓ eter
nitate hijs tm̄ diebus placuit
paſca celebrari

Quo mēſe cedēde ſūt trabes C XXXVII

Ceduntur autem trabes
vtiliter poſt eſtiuū ſol/
ſticiū id eſt ꝑ menſem
Julium et auguſtum ꝗ per autu
mnale equinoctiū id eſt vſqz
iij° kalend ianuarij hijs enim
menſibꝫ areſcente hūore ſiccio
ra et ideo forciora ſūt ligna Il
lud autem cauendū ne continuo
vt directe fuerint trabes ſecent̄
vel ſtatī vt ſecte fuerint mittā
tur in nauē Siquidē ad huc ſo
lide arbores et diuiſe ꝑ tabulas
duplices ad maiorē ſiccitatem
mereātur inducias namqz viri
des cōpingūtur cum natiuū hu
morē exudauerint cōtrahuntur
et rimas faciunt latiores quo
nihil eſt piculoſius nauigātibꝫ

De mō liburnarū C XXXviij

Quod ad magnitudinē
optinet minime liburne
remorū hn̄t ſingulos or
dines paulo maiores binos ꝓ
donec mēſure trinos vel quater
nos Inter nos q̄nos ſorciunt̄
remigio grad⁹ nec hoc cuiq̄ e
norme videat̄ cū iam inciato
ꝓlio longe maiora circumcur/
ris nauigia vt ſenorū vel eciam
vltra ordinū fuerīt Scaphe ta
men maioris liburnis explora
torie ſocient̄ q̄ vicenos ꝗpe re
miges in ſingulis ꝑtibꝫ habe/
bāt quas britanni picato vocant
per has et ſupuētus fieri et co/
meatus aduerſario nauiū inter
cipi aſſolet aliq̄n et ſpicula ſtu/
dio aduentus earū vel conſilio
apprehendi

Nomina ventorum Caᵐ XXXIX

Qui cū exercitu armatis
claſſibꝫ venerit turbi/
nū ſigna debet ante ꝓ
noſcere ꝓcellis namqz et flucti
bꝫ liburne grauius ꝙ̄ hoſtium
vi pereunt In qua parte natu
ralis filoſophie tota eſt adhibē
da ſolercia que ad uentorū tē
porum racione colligitur et pro
acerbitate pelagi ſicut ꝓuidos
cautela tutatur ita negligētes
extinguit incuria Igitur vento
rum nomen atqz vocabulū ars
nauigandi primo debet inſpice
re veteres autem iuxta poſiciōē
cardinū tm̄ quatuor ventos prī
cipales a ſingulis partibꝫ celi
flare credebant Sed experimen
tū poſterioris etatis xij comphē
dit horū vocabula ad ſubmouē
dam dubitacionem non ſolum
greca ſꝫ eciā latīa ꝓtulimꝰ ita in
ventis prīcipalibus declaratis
eos que ipſis dextra leuaqz cō
iuncti ſunt indicemus Hyber
no itaqz ſolſticio id eſt oriente
cardine ſummus exordium ex
quo ventus oritur a felicoes id
eſt ſubſolanus huic a dextra
iungitur kecias ſeu eorbinus
a ſiniſtra eurus ſiue vulturnus

Meridianum autẽ cardinem
poſſidet notus .i. auſter huic
a dextra iũgitur leuconotus id
eſt albꝰ notus a ſiniſtra libono
tus ideſt corus . Occidentalẽ
vero cardinem tenet zephirus
ideſt ſub veſptinus huic a dex
tra iungitur. libs ſiue affricus
a ſiniſtra iapix ſiue fauonius
Septentrionalem vero cardi
nem ſortitꝰ eſt aparcias ſiue
ſeptentrio cui adheret a dextra
thracias ſiue circiꝰ a ſiniſtra
boreas ideſt aquilo hij ſepe ſin
guli interdum duo magnis ãt
tempeſtatibus et tres pariter
flare conſueuerunt horũ mix
tu maria que ſua ſpõte tñq̃lla
ſunt et quieta vndis extuman
tibus ſeuiunt horũ flatu ꝓ na
tura temporũ vel locorũ ex pro
cellis ſerenitas redditur et rur
ſum in procellas ſerena mutan
tur . nam ſecundo inſpiramine
optatos claſſis inuenit portus
aduerſo ſtare vel regredi . aut
diſcrimen ſuſtinere compellit̃
et ideo difficile naufragium p
tulit qui ventorum racõnem di
ligenter inſpexit .

Quibus mẽſibus tucius
nauigetur Caᵐ XL

Sequitur menſium die
rum qꝫ tractatus neqꝫ
eñ integro ãno vis at
qꝫ acerbitas maris patitur na
uigantes ſed quidam menſes
aptiſſimi quidam vero dubij
reliqui claſſibus itractabiles
ſũt lege naturẽ flagitãte de cur
ſu ideſt poſt ortum pliadum a
die vj kal̃n Ianuarij vſqꝫ in ar
cturi ortum ideſt diem decimum
octauũ kl̃ octobris vt ſecuã na
uigacio creditur quia eſtatis
beneficio ventorũ acerbitas mi
tigatur . Poſt hoc tempus
vſqꝫ in tercio ydus nouenbris
incerta nauigacio eſt et diſcri
mini ꝓpior ꝓpterea quia poſt
ydus ſeptẽbris oritur arcturus
vehemẽtiſſimũ ſidꝰ . viij kl̃ oc
tobris eq̃noctial̃ euenit a cer
ba tempeſtas . Circa vero no
nas octobris edi pluuiales q̃n
to ydus eiuſdem taurus a no
uembri autem menſe decẽbris
tempeſtatibus nauiũ nauiga
conturbat vigiliarum hyema
lis occaſus Ex die tercio ydus
nouenbris vſqꝫ in diem ſextũ
ydiium marciarum maria clau
duntur nam lux minima noxqꝫ
pro lixa nubium denſitas ae
ris obſcuritas ventoꝝ imbriũ
vel niuium gemina ſeuicia nõ
ſolum claſſes a pelago ſed eci
am cõmeantes a terreſtri itine
re pturbat poſt natalẽ vero vt
ita dicam nauigacionis qui ſo
lenni certamine publicoque
ſpectaculo multarũ gencium ce
lebratur plurimorũ ſiderũ ipm
temporis racione vſqꝫ in ydus
maij piculoſa marina tractãt̃
cum quo negociatorum ceſſet

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

induſtria ſed quia maior adhi
benda eſt cautela quando exer
citus nauigat cum liburnorum
quam cum priuatorum mentis
uni feſtinat audacia

Quē ad modum tempeſtatum
obſeruanda ſint ſigna

Capitulum XXXXI

PReterea aliorum ce
tus occaſus qȝ ſide
rum tempeſtates ve
hementiſſimas commouent in
quibus licet certi dies aucto
rum atteſtacione teſtentur tū
qui aduerſis caſibus aliquan
ta mutantur et qd confitendū
eſt celeſtes cauſas humana con
dicio ad plenum noſſe phibet
Ideo nautice obſeruacionis cu
ra trifariā diuidūt Aut enim
circa diem ſtatutū aut ante vel
poſt tempeſtates fieri comptum
eſt vnde precedentes proginna
cio naſcentes die ſolēni gynna
cio ſubſequentes gymnaſiones
greco vocabulo vocauerunt ſed
omnia numerare nominatim
longum eſt cum auctores pluri
mi non ſolum menſium ſed eci
am dierum racionem diligen
ter expſſerint trāſitus qȝ ſiderꝫ
quos planetas vocant cū ſcrip
to aūr ſub dei arbitrio creato
ris ſuſpiciūt ſigna vel deſerunt
frequēter aſſolēt ſēna turbare
Intra lumōrū autē dies tēpeſta
tibus plenos et nauigacionibꝫ
ꝙ maxime metuendos nō ſolū
picie racio ꝫ eciam vulgi vſus
intelligit

De prenoſticis

Capitulum XXXXII

MVltis quoqȝ ſignis et
de tranquillo pcelle et
de tempeſtatibus pcel
le produntur que velut in ſpecu
lo orbis lune oſtendit Rubicū
dus color ventos ceruleus indi
dicat pluuias ex utroqȝ cōmix
tus ymbres et furentes procel
las letus orbis ſerenitatem re
promittit quam geſtat in vul
tu precipue liquato cornu neqȝ
obtuſis cornibus rutila neqȝ
īfuſo humore fuerit ſuffuſa Sol
quoqȝ exoriens vel diem findēs
intēeſt vtrū eqlibꝫ radijs an ob
iecta nube varietur inter ſolito
ſplendore luceat an ventus ver
gentibus igneus ne ve pallidꝰ
vel pluuia ſit impediente macu
loſus Mare vero et aer ipſe et
nubium magnitudo vel ſpecies
ſollicitos inſtruit nautas Ali
quanta ab auibus aliquāta ſig
nificantur a piſcibus que vir
gilius in georgicis diuino pene
comprehendit ingenio et varro
diligenter ī libris excoluit na
ualibus hij gubernatores ſi ſe
ſcire profitentur ꝫ hactenus q̄
tinus eis impericie vſus inſtitu
it non alcior doctrina ſumauit

Capitulum xliij

Elementū pelagi tercia
pars mundi eſt q̄ pret
uentorum flatum · ſuo
quodq3 ſpiramine motu q3 vege-
tatur nam certis horis diebus
ac noctibus · eſtu quodam qḋ
reuma vocāt Ultra circa procur-
rit torrentium fluminum nunc
exundatur in terras nc refluit
in altitudinem hec reciprocan-
tis meatus ambiguitas curſū
nauium ſcḋa adiuuat aduerſa
retardat que dimicatio magna
fuit cautione vitanda neq3 enī
auxilio remorum reumatis im-
petus vincitur · cui interdum ce-
dit iuuentus et quoniam diuer-
ſis regionibus diuerſo lune cre-
ſcentis uenti q3 statu certis ho-
ris iſta variantur

De locorum noticia ſiue remigi-
bus Capitulū XLIIII

Nautarum gubernatoꝝ
q3 ſolercia eſt loca vbi
nauigatur · portus q3
cognoſcere vt infeſta prominē-
tibus vel latentibus ſcopulis
nodoſa ac ſicca vitentur Tan-
to enim ſecuritas maius eſt q̄n-
to mare altius fuerit in nautis
diligencia · in gubernatoribus
pericia in remigibus virtus eli-
gatur propterea quia naualis
pugna tranquillo committitur
mari liburnarum q3 moles nō
ventorum flatibus · ſed remorū
pulſu aduerſarios percutit ro-
ſtro eorum q3 curſus impetum

vitat in quo opere lacerti remi-
gum · et ars clauium regentis
magiſtri victoriam querant

De telis tormentis q3 nauali-
bus Cap XLV

Multa quidem armorū
genera terreſtre deſide-
rat ſed nauale certamē
non ſolum plures armorū ſpeci-
es verū etiam machinas et tor-
mēta flagitat tāq̄ꝫ i muris di-
miceꝰ ꝗ t̄ribꝰ Quid enī crudeli-
us aggreſſione nauali vbi aq̄s
homines perimuntur · et flam-
mis precipua ergo debet eſſe cu-
ra tegiminum vel catafracti vel
loricati vel galeati etiam et o-
creis muniti ſūt milites de one-
re nanq3 armorum nemo deb3
vel poteſt conqueri qui ſtās pu-
gnat in nauibus Scuta quoq3
validiora propter ictus lapidꝫ
et ampliora ſumuntur propter
falces et arpagones alia q3 na-
ualia genera telorum ſagittis
miſſilibus fundis iacula manu ē
diriguntur et ſaxa · et quod eſt
grauius quidam virtute preſu-
munt et admotis liburnis ver-
ſis pontibus in aduerſariorū
tranſiunt naues ibi q3 gladijſ
manu ad manum cominus pu-
gnant · In maioribꝰ autem li-
burnis ꝓpugnacula turres q3
conſtituunt · vt tanq̄ꝫ de muro
ita de excelſioibꝰ tabulatis faci-
lius vulnerent vel perimant ini-
mimicos oleo īcendario ſtupa

ſulphure et bitumine obuolu-
te et ardentes ſagittas per ba
liſtas in hoſtiū naues inſigunt
vnctas q; cera et pice et reſina
tabulas tot fomētis ignium re
pente ſuccendunt alij inſumūt
in fluctibus et ſaxo alij ardere
coguntur Inter tātaꝝ mortium
genera quās acerrimus caſus ē
ad ſumenda piſcibꝰ inſepulta
ſunt corpora Queadmodū
belli naualis tollentur inſidie
Capitulum XXXXVI

Adiſtar autem terreſ-
tris ꝑlij ſupuenīus ig
norātibꝰ nautis vel cir-
ca oportunas inſularū anguſti-
as collocant inſidie id qđ agit
vt impiti facilius deleantur ſi
longo remigio fatigari ſūt hoſ
tiū naute ſi vento vrgentur ad
uerſo ſi pro noſtris eſt reuma
nihil ſuſpicantes dormiūt īmi
ci ſtatio quā tenet exitū nō ha
bet ſi dimicando optate venit
occaſio fortune bñficijs q; tū-
gēde ſūt manꝰ et ex oportuni-
tate ꝑliū cōferēdum Qz ſi caute
la hoſtiū euitatis inſidijs pu-
blico marte cōfligat tūc libur-
narū īſtruēde ſūt acies nō di-
recte vt in cāpis ſ; in curuo ad
ſimilitudinē lune ita vt ꝓduc
tis cornibꝰ acies media ſinat
vt ſi aduerſarij prūpe tēptaue
rīt ipſa ordinacione circūdati
deprimātur In cornibꝰ autē p-
cipuū robur liburnarū collocā

tur et militū Quid fiat cū
apto marte bello nauale comit
titur Caᵐ XXXXVII

Preterea vtile ē vt alto
⁊ libero mari tua claſſis
ſemꝑ vtatur inimici ve
ro pellātur ad litus qꝛ pugnādi
impetū perdunt qū tradūtur in
terras In eiꝰ mōi certamē tria
armorū genera plurimū ſolent
ad victoriā ꝓdeſſe aſſeres fal-
ces bipennes aſſer dicitur cum
trabs ſubtilis ē longa ad ſimi
litudinē antemne pēdet in ma
lo vtroq; capiente ferrato hāc
ſiue a dextra ſiue a ſiniſtra pte
aduerſariorū ſe īpexerit naues
pmices arietis impellūt qꝛ bel
latores hoſtiū ſiue nautas ſine
dubio perſternit aut pmit ip
ſam q; nauem ſepius perforat
Falx autem dicitur acutiſſi
mū ferrū curuatū ad ſimilitudi
nem falcis quod contis longio
ribꝰ inductū colatoria funis q̄
bus antemnna ſuſpēdit repēte
precedit collapſis q; velis la
burnam pigriorem et inutilē
reddit Bipēnis ē ſecuris ha
bens ex utraq; pte latiſſimum
et acutiſſimū ferrū p has in me
dia arte pugnandi peritiſſimi
naute vel milites ſe defendunt
quotidianis vtuntur exercicijs
ſi eticēdū puto qꝛ artis āplius
frequēcior vſus invenit q̄ vetꝰ
doctrina mōſtrauerat

N G A

LANDES-
UND-STADT-
BIBLIOTHEK
DÜSSELDORF

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

[illegible]

q̄ no [illegible] ¶ Cū [illegible] posse in [illegible] hīc

[illegible] q̄ [illegible] sub [illegible] sup ho

[illegible] ¶ [illegible] de [illegible]

[illegible] de esse [illegible] sic

[illegible]

alia [illegible] q̄ [illegible]

p̄ [illegible] no ē [illegible] cū [illegible]

[illegible] facit difficultate [illegible]

[illegible] cū suo [illegible] ¶ [illegible] dr̄

vno [illegible] alio [illegible]

[illegible] q̄ [illegible]

[illegible] ml̄ti [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

¶ [illegible] melius [illegible]

[illegible] pīco [illegible] pīco [illegible]

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

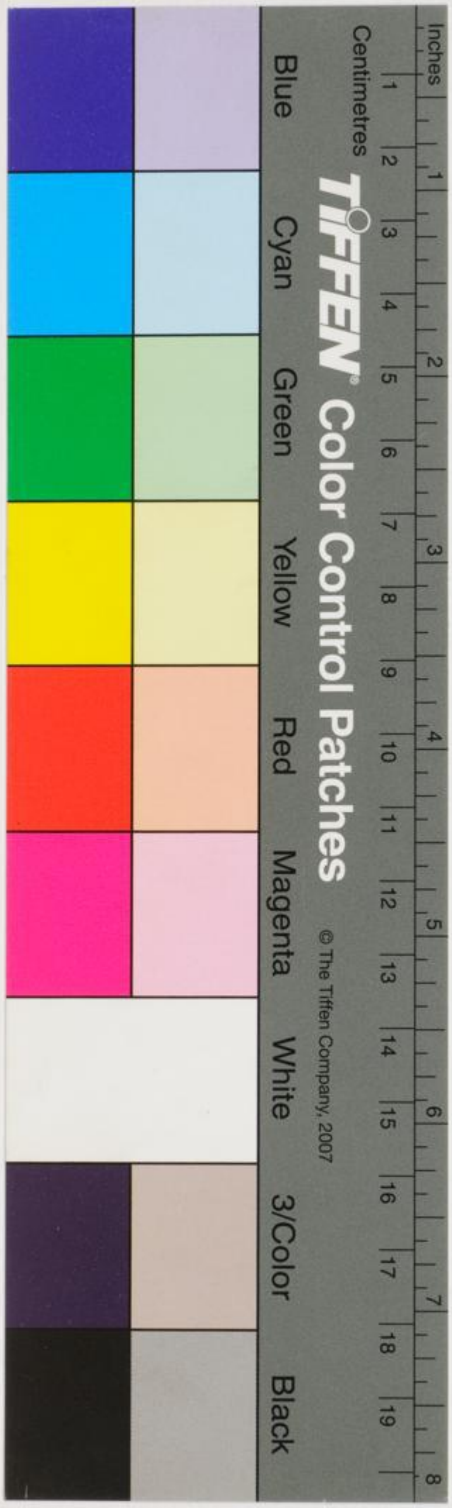

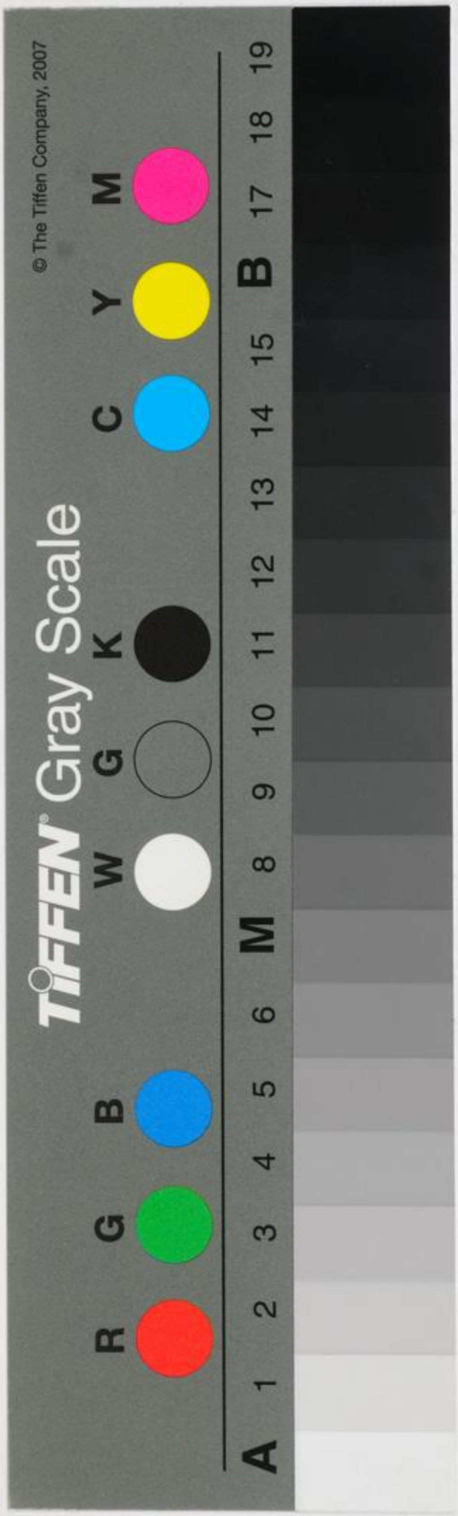

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf